

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ**  
**ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ÜÇÜNCÜ DÜNYA YAKLAŞIMLARI IŞIĞINDA ULUSLARARASI HUKUK VE**  
**İNSANİ MÜDAHALE: LİBYA ÖRNEĞİ**

**TUĞÇE KELLEÇİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ADANA / 2015**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ  
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ÜÇÜNCÜ DÜNYA YAKLAŞIMLARI IŞIĞINDA ULUSLARARASI HUKUK VE  
İNSANİ MÜDAHALE: LİBYA ÖRNEĞİ**

**TUĞÇE KELLEÇİ**

**Danışman: Yrd. Doç. Dr. Marella BODUR ÜN**

**Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR**

**Jüri Üyesi: Prof. Dr. Harun ARIKAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ADANA / 2015**

**Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;**

Bu çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

**Başkan:** Yrd. Doç. Dr. Marella BODUR ÜN  
(Danışman)

**Üye:** Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR

**Üye:** Prof. Dr. Harun ARIKAN

**ONAY**

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

24/06/2015

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL  
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

## ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 24 / 06 / 2015

TUĞÇE KELLEÇİ

## ÖZET

### ÜÇÜNCÜ DÜNYA YAKLAŞIMLARI IŞIĞINDA ULUSLARARASI HUKUK VE İNSANİ MÜDAHALE: LİBYA ÖRNEĞİ

TUĞÇE KELLEÇİ

**Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**

**Danışman: Yrd. Doç. Dr. Marella BODUR ÜN**

**Haziran 2015, 154 sayfa**

Uluslararası Hukuka Üçüncü Dünya Yaklaşımları (*Third World Approaches to International Law-TWAIL*), günümüz uluslararası hukuk düzeni ile geçmişin sömürgecilik mirası arasında bağlantı kurmakta ve uluslararası hukukun Avrupa-merkezci doğasını tartışmaya açmaktadır. Uluslararası hukukun kolonyal temellerini ortaya çıkaran TWAIL, benzer bir bakışı insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi uluslararası hukuk doktrinlerine de yöneltmektedir. Geleneksel analizler dikkate alındığında, müdahale olgusunun ağırlıklı olarak uluslararası hukuk normlarına uyum noktasında tartışıldığı görülecektir. Uluslararası düzenin belirleyicisi olan bu normların değerlendirilmesi şüphesiz ki gereklidir ancak sadece hukuki boyutunun irdelenmesi eksik bir analize neden olmaktadır. Bu nedenle, çalışma kapsamında, uluslararası hukuk normları, TWAIL’in ortaya koyduğu eleştiriler ile ilişkilendirilerek incelenmiştir. Libya müdahalesinde olduğu gibi, Uluslararası Hukuk disiplininin temel vurgusu Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi kararlarına odaklanmışken, TWAIL tartışmayı hukuki prensiplerin ötesine taşımıştır. Uluslararası hukukun temel söylemlerinde yer alan insan hakları, demokrasi, özgürlük gibi kavramlar ekseninde inşa edilen ve “insani” etiketini taşıyan müdahaleler analiz unsuru haline getirilmiştir. Bu bağlamda yorumlanan Libya müdahalesi, bir yandan TWAIL’in uluslararası hukuka ve insani müdahaleye ilişkin varsayımlarının test edilmesine olanak sağlarken, diğer yandan ise, yaklaşımın Güvenlik Konseyi kararı sonucu harekete geçirilen bir insani müdahale örneğini açıklama kapasitesini değerlendirme fırsatını sunmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** Uluslararası Hukuk, Uluslararası Hukuka Üçüncü Dünya Yaklaşımları (TWAIL), İnsani Müdahale, Koruma Sorumluluğu (R2P), Libya Müdahalesi.

**ABSTRACT****INTERNATIONAL LAW AND HUMANITARIAN INTERVENTION IN THE  
LIGHT OF THE THIRD WORLD APPROACHES: THE CASE OF LIBYA****TUĞÇE KELLEÇİ****Master Thesis, Department of International Relations****Supervisor: Assist. Prof. Dr. Marella BODUR ÜN****June 2015, 154 pages**

Third World Approaches to International Law (TWAIL) points to the interactions between contemporary international law and the legacy of the colonial past and thus, rethinks the Eurocentric nature of international law. TWAIL not only exposes the colonial foundations of International Law as a discipline, but also problematizes certain doctrines of international law such as humanitarian intervention and responsibility to protect (R2P). A close analysis of the existing perspectives on these doctrines would reveal that intervention is generally discussed in relation to its congruence with the norms of international law. While it is necessary to assess these norms, which shape the existing international order, it is not sufficient to focus merely on their legal aspects. Therefore, this study aims to examine the norms of international law, drawing from the criticisms raised by TWAIL scholars. As in the case of Libya, the existing analyses of humanitarian interventions often focus on the resolutions of the United Nations Security Council (UNSC). TWAIL, however, expands these analyses, highlighting the importance of factors other than legal principles. It puts at the center of its analysis those interventions that are labeled as “humanitarian” and constructed through such foundational discourses of international law as human rights, democracy and freedom. An analysis of the Libyan case provides us with an opportunity not only to examine the assumptions of TWAIL in relation to international law and humanitarian intervention but also to assess the capacity of TWAIL as a perspective to explain and interpret a humanitarian intervention initiated and realized as a result of a UNSC resolution.

**Keywords:** International Law, Third World Approaches to International Law (TWAIL), Humanitarian Intervention, Responsibility to Protect (R2P), Intervention in Libya.

## ÖNSÖZ

Bu tezde, çikolata üretimi için gerekli olan kakao çekirdeklerini toplayan ancak çikolatanın tadını bilmeyen insanların, sesi kısalmış toplumların ve evrenin merkezinde yer alan “üst dünya” ile çevresinde kendine yer edinmeye çalışan “alt dünya”nın karmaşık hikâyesini anlatmaya çalıştım.

Bu hikâyede bana eşlik eden, akademik bilgisi, disiplini ve çalışmama duyduğu güven ile beni motive eden, sürecin her aşamasında yanımda hissettiğim değerli hocam ve danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Marella Bodur Ün’e ve tüm destekleri için bölümümün diğer değerli öğretim üyelerine teşekkür ediyorum.

Ayrıca, ihtiyacım olduğu anlarda koşulsuz olarak bana yardım eden, en zor zamanlarımda yanımda yer alan ve tezimi bitirmem konusunda tartışılmaz bir rolü olan sevgili arkadaşım ve meslektaşım Kasım Timur’a bu süreçte bana tahammül etme nezaketini gösterdiği için teşekkürü borç bilirim.

Elbette bu noktaya gelmemde benden çok daha fazla payı olan canım ailem, sizleri unutmuş değilim, unutamam; kalbimde sevginizin sonsuz sıcaklığı ve omuzlarımda hissettiğim güçlü destek olmasaydı şuan bu sözcükleri yazıyor olmayacaktım. Nice başlangıç ve bitişlerde bana eşlik etmeniz dileğiyle, hep var olun...

*“Burda senin cesaretinden laf açmanın tam da sırası  
Kalabalık caddelerde hürlüğüne şarkısına katılırkenki*

*Padişah gibi cesaretti o, alımlı değme kadında yok*

*Aklıma kadeh tutuşların geliyor*

*Çiçek Pasajında akşamüstleri*

*Asıl yoksulluk ondan sonra başlıyor*

*Bütün kara parçalarında*

*Afrika hariç değil”*

*Cemal Süreya-Üvercinka*

TUĞÇE KELLEÇİ

## İÇİNDEKİLER

|                          |                           |
|--------------------------|---------------------------|
| <b>ÖZET</b> .....        | <b>Sayfa</b><br><b>iv</b> |
| <b>ABSTRACT</b> .....    | <b>v</b>                  |
| <b>ÖNSÖZ</b> .....       | <b>vi</b>                 |
| <b>KISALTMALAR</b> ..... | <b>ix</b>                 |

### BÖLÜM I

#### GİRİŞ

|                                |   |
|--------------------------------|---|
| 1.1. Araştırmanın Amacı.....   | 2 |
| 1.2. Araştırmanın Önemi.....   | 2 |
| 1.3. Araştırmanın Yöntemi..... | 3 |

### BÖLÜM II

#### ÜÇÜNCÜ DÜNYA YAKLAŞIMLARI'NIN KAVRAMSAL ve KURAMSAL

#### ÇERÇEVESİ

|                                                            |    |
|------------------------------------------------------------|----|
| 2.1. Uluslararası Hukukun Dayanağı ve Sınıflandırması..... | 4  |
| 2.2. Üçüncü Dünya'nın Kavramsal Boyutu.....                | 13 |
| 2.3. Hegemonik Düzene Karşı Yeni Bir Arayış.....           | 20 |
| 2.4. Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın Kuramsal Altyapısı..... | 28 |

### BÖLÜM III

#### ÜÇÜNCÜ DÜNYA YAKLAŞIMLARI ve ULUSLARARASI HUKUK

|                                                                                  |    |
|----------------------------------------------------------------------------------|----|
| 3.1. Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın Uluslararası Hukuka Yönelik Eleştirileri..... | 39 |
| 3.2. Uluslararası Hukukta Çözüm Arayışları.....                                  | 49 |
| 3.3. Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın Sınırlılıkları.....                           | 61 |

## BÖLÜM IV

### ÜÇÜNCÜ DÜNYA PERSPEKTİFİNDEN İNSAN HAKLARI ve İNSANİ MÜDAHALE

|                                                          |     |
|----------------------------------------------------------|-----|
| 4.1. Üçüncü Dünya Yaklaşımları ve İnsan Hakları .....    | 67  |
| 4.2. Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale.....           | 78  |
| 4.3. İnsani Müdahale Paralelinde Koruma Sorumluluğu..... | 91  |
| 4.4. Üçüncü Dünya Yaklaşımları ve İnsani Müdahale.....   | 105 |

## BÖLÜM V

### ÜÇÜNCÜ DÜNYA YAKLAŞIMLARI IŞIĞINDA LİBYA MÜDAHALESİ

|                                                                                  |     |
|----------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 5.1. Libya Müdahalesinin Parametreleri ve Gelişimi.....                          | 111 |
| 5.1.1. 1970 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı.....                               | 114 |
| 5.1.2. 1973 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı.....                               | 117 |
| 5.2. Libya Müdahalesinin Üçüncü Dünya Yaklaşımları Açısından Değerlendirilmesi.. | 122 |

## BÖLÜM VI

### SONUÇ

|                       |            |
|-----------------------|------------|
| 6.1. Sonuç.....       | 137        |
| <b>KAYNAKÇA.....</b>  | <b>141</b> |
| <b>ÖZGEÇMİŞ .....</b> | <b>154</b> |

## KISALTMALAR

|               |                                                                                                                                                       |
|---------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>ABD:</b>   | Amerika Birleşik Devletleri                                                                                                                           |
| <b>AU:</b>    | African Union (Afrika Birliği)                                                                                                                        |
| <b>BBC:</b>   | British Broadcasting Corporation                                                                                                                      |
| <b>BM:</b>    | Birleşmiş Milletler                                                                                                                                   |
| <b>CEDAW:</b> | Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi) |
| <b>GATT:</b>  | General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)                                                                 |
| <b>ICISS:</b> | International Commission on Intervention and State Sovereignty (Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu)                                 |
| <b>IMF:</b>   | International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)                                                                                                  |
| <b>NAIL:</b>  | New Approaches to International Law (Uluslararası Hukuka Yeni Yaklaşımlar)                                                                            |
| <b>NATO:</b>  | North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)                                                                                 |
| <b>NPT:</b>   | Non Proliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması)                                                                        |
| <b>R2P:</b>   | Responsibility to Protect (Koruma Sorumluluğu)                                                                                                        |
| <b>RwP:</b>   | Responsibility while Protecting (Korurken Sorumluluk)                                                                                                 |
| <b>SADC:</b>  | Southern African Development Community (Güney Afrika Kalkınma Topluluğu)                                                                              |
| <b>TWAIL:</b> | Third World Approaches to International Law (Uluslararası Hukuka Üçüncü Dünya Yaklaşımları)                                                           |
| <b>UCM:</b>   | International Criminal Court (Uluslararası Ceza Mahkemesi)                                                                                            |
| <b>UNGA:</b>  | United Nations General Assembly (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu)                                                                                    |
| <b>UNSC:</b>  | United Nations Security Council (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi)                                                                                |
| <b>WTO:</b>   | World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)                                                                                                       |

## BÖLÜM I

### GİRİŞ

Uluslararası hukukun evrenselliği, tarafsızlığı ve adaleti sağlama misyonu üzerine geliştirilen tartışmalar, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Uluslararası hukuk ile devletler arasındaki ilişki, uluslararası hukukun ortaya çıkış koşullarından, dayandığı düşünsel temellerden ve tarihten günümüze geçirdiği süreçlerden bağımsız değerlendirilemez. Üçüncü Dünya Yaklaşımları uluslararası hukuku tarihsel bir perspektiften okumakta ve günümüz uluslararası hukuk işleyişinin, Üçüncü Dünya'nın kolonyal tecrübelerinden ayrı tutulamayacağını ileri sürmektedir. Bu bağlamda, Üçüncü Dünya yazarları, taraflı egemenlik algısını, sistemdeki güç yapılarının belirleyiciliğini, uluslararası hukuk düzenindeki hiyerarşik işleyişi ve hegemonik tutumu eleştirmekte, uluslararası hukukun Avrupa-merkezci doğasını ortaya koymaktadır. Yazın, bu eleştiriler paralelinde, uluslararası hukuka eklenilene çalışılan insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi doktrinleri tartışmaya açmaktadır. Bu bağlamda, TWAIL, insani müdahale eylemlerinin jeopolitik belirlenimlerini yorumlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında, genel olarak uluslararası hukuk ve insani müdahale, özelde ise 2011 yılında Libya Arap Cemahiriyesi (*Libyan Arab Jamahiriya*)'ne düzenlenen müdahale Üçüncü Dünya Yaklaşımları ışığında analiz edilecektir. İnsani müdahale olgusunu ve bu çalışmanın vaka analizini oluşturan Libya müdahalesini Üçüncü Dünya perspektifinden okumak, Uluslararası Hukuk disiplininde ana akım yaklaşımların gölgesinde kalan eleştirel yaklaşımların sesini duyuracaktır. Böylece, kolonyal tarihten miras kalan medeni-medenileşmemiş ayrımının uluslararası hukukta süregelen varlığını tartışmaya açacak ve mevcut düzenin farklı bir bakış açısıyla yorumlanmasına olanak tanıyacaktır. Ayrıca koruma sorumluluğunun ilk eylemsel örneği olan Libya müdahalesine ilişkin bir vaka analizi, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk sistemlerindeki değişikliği veya sürekliliği açıklama noktasında önemli katkılar sunacaktır.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci savı, uluslararası hukukun Batılı devletler ile Üçüncü Dünya devletlerine eşit mesafede konumlandırılmadığı ve kurulan hiyerarşik düzende Batı-merkezli bir yapının temel alındığıdır. Bu bağlamda, uluslararası hukukun, sistemin temel aktörleri olan devletler arasında kurulan hiyerarşinin sürdürülebilmesi için araçsallaştırıldığı savunulmaktadır. Çalışmada ikinci olarak, ana

akım yaklaşımların insani müdahalenin *hukuki* boyutuna odaklanırken uluslararası hukukun *ırsallaştırılmış* ve *hiyerarşik* doğasını göz ardı ettiği savı ileri sürülmektedir. İnsani müdahale analizlerindeki hukuki boyutun önemi yadsınmamakla birlikte, müdahale olgusunun sistemdeki güç yapıları ve uluslararası hukukun karmaşık doğası dışarıda bırakılarak analiz edilmesi eksik bir yorumlamaya neden olacaktır. Nitekim uluslararası hukuk Üçüncü Dünya'ya yapılacak müdahaleleri meşrulaştırmak için kullanılmakta ve Batı'nın Üçüncü Dünya üzerindeki tahakkümünü yeniden tanımlamasına imkân sunmaktadır. Çalışma kapsamında üçüncü olarak, Libya müdahalesinin yalnızca *insani* güdüler ile harekete geçirilmediği ve Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın gerek uluslararası hukuk gerekse insani müdahale noktasındaki temel kaygılarının vaka kapsamında gözlemlendiği savı öne sürülecektir. Üçüncü Dünya'ya yönelik müdahalelerin temel motivasyon unsurunun sadece insani olmadığı fikrinden hareketle, söz konusu müdahalelerin siyasi, ekonomik, kültürel ve stratejik güdülerden ayrı tutulamayacağı fikri desteklenecektir. Bu doğrultuda, uluslararası hukukun Libya müdahalesinde nasıl bir rol oynadığı eleştirel bir analizle sunulacaktır.

### 1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın üç temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, Üçüncü Dünya Yaklaşımlarının uluslararası hukuka yönelttiği eleştirileri değerlendirmek ve uluslararası hukukun Üçüncü Dünya perspektifinden nasıl yorumlandığını tespit etmektir. İkincisi, insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi uluslararası hukuk doktrinlerinin analizini Üçüncü Dünya Yaklaşımları çerçevesinde gerçekleştirerek, ana akım yaklaşımların göz ardı ettiği unsurları ortaya çıkarmaktır. Üçüncü olarak ise, tüm bu tartışmalar ışığında Libya müdahalesinin genel olarak hukuki normlara ve R2P'nin ilkelerine bağlılık, özel olarak ise TWAIL'in eleştirisi çerçevesinde analiz edilmesidir.

### 1.2. Araştırmanın Önemi

Üçüncü Dünya Yaklaşımları ile uluslararası hukuk pratikleri arasında bağlantı kurmayı hedefleyen bu çalışma öncelikli olarak insani müdahale doktrinini farklı bir kuramsal çerçevede tanımlama imkânı sunmaktadır. İkinci olarak ise, disiplinde geleneksel yaklaşımların gölgesinde kalan eleştirel yaklaşımların uluslararası hukuk yorumlamasını gün yüzüne çıkarmaktadır. Bunu yaparken, daha önce Üçüncü Dünya Yaklaşımları açısından değerlendirilmemiş olan Libya müdahalesini çalışma nesnesi

haline getirmekte ve bu yönüyle insani müdahale üzerine yapılan diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Ayrıca koruma sorumluluğunun ilk örneği olan Libya müdahalesinin seçilmiş olması, insani müdahaleden koruma sorumluluğuna geçiş sürecini yorumlama imkânı tanımaktadır. Mevcut çalışma, Batı'da üretilen ancak her daim Üçüncü Dünya'da konumlandırılan müdahale olgusunu Üçüncü Dünya'nın sesinden duyurma fırsatını sunması ve uluslararası hukuk sistemindeki patolojileri aydınlatması sebebiyle önemlidir.

### 1.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın belirtilen savları ve amaçları doğrultusunda, öncelikle, Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünün konusu olan bu tartışma, bir yandan uluslararası hukukun sınıflandırılmasını içerirken, diğer yandan Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın amaçlarını ve beslendiği kuramsal temelleri ortaya koyacaktır. Üçüncü bölümde, Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın uluslararası hukuka yönelik eleştirileri ve uluslararası hukuktaki çözüm arayışları aydınlatılacaktır. Ayrıca bu bölüm kapsamında Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın sınırlılıkları da analize dâhil edilecektir. Dördüncü bölümde, daha önce sunulan kavramsal ve kuramsal tartışmaya bağlı olarak insan hakları, insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi konulara eleştirel bir perspektif sunulacaktır. Son olarak, beşinci bölümde ise, Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın insani müdahale tartışması Libya müdahalesine odaklanılarak özelleştirilecektir. Libya müdahalesinin temel parametreleri belirlendikten sonra Libya'ya ilişkin alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarına yer verilecek ve Libya müdahalesinin koruma sorumluluğu doktrini çerçevesinde ortaya konan ilkeleri ne ölçüde yerine getirdiği tartışmaya açılacaktır. Söz konusu hukuki tartışma, Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın insani müdahaleye ilişkin savlarını içine alacak şekilde genişletilecek ve Libya müdahalesi bir yandan hukuki bağlamda, diğer yandan TWAIL perspektifinden yorumlanacaktır.

Yukarıda sözü edilen tespitlerin yapılabilmesi için öncelikli olarak, BM ve Arap Ligi gibi uluslararası örgütlerin kararları, yayımladığı raporlar, siyasi aktörlerin söylemleri ve antlaşma metinleri gibi birincil kaynaklardan yararlanılacaktır. İkincil kaynaklar olarak ise, kuramsal çerçevenin belirlenebilmesi için Üçüncü Dünya yazını kapsamında üretilen çalışmalara odaklanılacaktır. Ayrıca uluslararası hukuk, insani müdahale ve Libya müdahalesine ilişkin literatürde yer alan diğer kaynaklara çalışma kapsamında yer verilecektir.

## BÖLÜM II

### ÜÇÜNCÜ DÜNYA YAKLAŞIMLARI'NIN KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Tezin ikinci bölümünün temel amacı, TWAIL ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkiyi açıklayabilmektir. Bu noktadan hareketle birinci alt başlıkta uluslararası hukukun ortaya çıkış koşulları, dayandığı düşünsel temeller ve tarihten günümüze geçirdiği süreçler özellikle eleştirellerin bakış açısıyla ortaya konulacaktır. İkinci alt başlıkta, TWAIL'in anlamlandırılabilmesi amacı ile Üçüncü Dünya kavramı derinlemesine tartışılacaktır. İkinci başlığı takip eden bölümde, TWAIL açıklamasına yer verilerek yaklaşımın nasıl ortaya çıktığı, amaçlarının ne olduğu noktasına değinilecek ve söz konusu yaklaşımın, uluslararası düzen karşısındaki arayışı aydınlatılmaya çalışılacaktır. Birinci bölümün son alt başlığında ise TWAIL'in kuramsal çerçevesi sunularak çalışmanın ilerleyen bölümleri için bir temel oluşturulacaktır.

#### 2.1. Uluslararası Hukukun Dayanağı ve Sınıflandırılması

Çalışmanın temel konusu olan insani müdahalenin hukukiliğini tartışmaya açabilmek için öncelikli olarak uluslararası hukukun nasıl oluşturulduğunu, ne şekilde değişime uğradığını ve nasıl temsil edildiğini sorgulamak gerekmektedir (Hurd, 2011, s. 293). Uluslararası hukukun var oluşundan itibaren, uluslararası düzene yönelik bir takım iddiaları vardır. Bu iddialar ekseninde uluslararası hukuk bir yandan devletlere çeşitli sorumluluklar yüklerken diğer taraftan sisteme ve sistemin temel aktörleri olan devletlere karşı kendi sorumluluk alanını yaratır. Devletlerarası ilişkileri adil bir zemine oturtabilme ve söz konusu ilişkilerde bir standart yakalayabilme hedefini ortaya koyan uluslararası hukuk, bu hedefi evrensellik<sup>1</sup> olgusu çerçevesinde şekillendirmektedir. Sorgulanması gereken konu, bu hedefler ile devletlerin uluslararası hukuku uygulama biçimleri arasında ne ölçüde paralellik olduğudur.

Günümüzde uluslararası hukukun en basit anlamıyla devletlerarası ilişkilerin hukuki zemini olarak tanımlandığı göze çarpmaktadır. Nitekim uluslararası hukuku

---

<sup>1</sup> Andrew Heywood (2013), evrenselliği, “tarihsel, kültürel ve diğer farklılıklar dikkate alınmaksızın tüm insanlara ve toplumlara uygulanabilecek belli değerleri ve ilişkileri ortaya çıkarmanın mümkün olduğu inancı” şeklinde tanımlamaktadır (s. 365).

ulusal hukuktan ayıran nokta, devletlerarası ilişkilerin ulusal hukukta çalışma nesnesi olarak kabul edilmemesi hususunda karşımıza çıkmaktadır. Ulusal hukuk “devlet egemenliği teorisini” merkeze yerleştirir ve hukuki yorum alanını bu teoriyi referans alarak oluşturur; öyle ise uluslararası hukukta ulusal hukukun ötesinde bir hukuki üstünlük alanı genişlemesi söz konusudur (Spiermann, 2008, s. 787-789). Ole Spiermann, uluslararası hukukun tıpkı ulusal hukuk gibi bir hukuksal sistem olduğunu ancak aralarındaki hukuki sistem karakterinin farklılık gösterdiğini dile getirmektedir (2008, s. 789). Zira uluslararası hukuktaki üst otorite kavramı ulusal hukukta yer aldığı ölçüde şeffaf değildir. Bu noktada uluslararası hukukun nasıl ortaya çıktığı, kimler tarafından yönetildiği ve ne şekilde gelişme gösterdiği konusu önem arz etmektedir. Kimi hukuk yazarları, disiplinin başlangıç noktası olarak modern ulus-devlet kavramının ortaya çıktığı dönemi referans almaktadır. Buna karşın uluslararası hukukun doğuşunu doğal hukuk görüşüne dayandırıp disiplinin fikri temellerini 16.yy düşünürü Francisco de Vitoria ve 17.yy düşünürü Hugo Grotius üzerinden okuyan hukukçular da mevcuttur (Aral, 2007; Uzun ve Uzun, 2009).

Uluslararası hukuku somutlaştırabilmek için devlet ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkiyi ortaya koymak gerekmektedir. Bu ilişki, uluslararası hukuka yönelik görüşler ile açıklanabilir. Doğal hukuk görüşüne göre, doğanın mevcut bir düzeni vardır; dahası bu düzen kişilerin hatta devletlerin iradesinin ötesinde bir anlam ifade etmekte ve bağlayıcı kurallar bütününe karşılık gelmektedir (Pazarcı, 2008, s. 11). Hüseyin Pazarcı (2008), söz konusu düzenin ortaya çıkışının, kutsal bir iradeye veya bu iradenin farkında olan insan aklına ve vicdanına dayandırıldığını ifade etmektedir. Nitekim doğal hukuk düşünürlerine göre, uluslararası hukukun temelleri doğal hukuk kurallarının evrensel niteliğinde aranmalıdır (s. 12).

19. yy’da doğal hukuk felsefesinin etkisi azalmış, pozitivizm ise yükselişe geçmiştir. Pozitivistler için, hukuk egemen iradenin yaratılması, egemenlik hukuk biliminin temeli ve egemen birimler uluslararası hukukun tek gerçek öznesiydi (Anghie, 1999). Doğal hukuk görüşünün aksine pozitivizm, devleti daha yüksek bir hukuk düzeninin nesnesi olarak değil, hukukun öznesi, bir anlamda yaratıcısı olarak kavramsallaştırır (Anghie, 2006, s. 745). Pozitivizmin temel arayışı, uluslararası hukukun kaynağı noktasındadır (Mieville, 2005, s. 242). Bu noktada, pozitivist görüşe göre, uluslararası hukukun temelini teleolojik olgulara dayandırmak mümkün görünmemektedir. Aksine uluslararası kurallara anlaşmalar ve teamüller en iyi şekilde öncülük etmiştir (Anghie, 1999, s. 13).

Anghie'ye (2004) göre pozitivist hukuk sadece devletlerin hukukun yaratıcısı olduğunu söylemez aynı zamanda hukukun kendisini egemen iradenin yaratılması olarak ifade eder (s. 41). Ancak bu noktada egemenlik hakkının kimin tarafından verildiği sorusu cevapsız kalmaktadır. Nitekim Anghie de (2004) “hukuki düzenin egemen devletler arasında nasıl yaratıldığı” sorusunu gündeme getirerek egemenliğin sömürgecilikten bağımsız düşünülemeyeceğini dile getirmektedir (s. 35-38). Bu görüşe göre egemenlik doktrini, farklı kültürel kimliklerin varlığını göz ardı ederek “medeni” (*civilized*) “medenileşmemiş” (*uncivilized*) ayrımının yapılmasını kolaylaştırmakta böylece uluslararası hukukun evrensellik vurgusunu arttırarak Üçüncü Dünya devletlerine yapılacak olan müdahalelerin önünü açmaktadır (Anghie, 2006, s. 742-745).

Marksist yazar Bhupinder S. Chimni (1993), uluslararası hukuku dünya ekonomi tarihi ekseninde sınıflandırmakta ve bu sınıflandırmayı dört farklı dönemde incelemektedir. Buna göre, 1600-1760 yılları arasında gerçekleşen dönemi “eski sömürgecilik” olarak adlandıran yazar, 1760-1875 tarihleri arasında gerçekleşen dönemi “yeni sömürgecilik” dönemi<sup>2</sup> olarak ifade etmektedir. Dünya ekonomi tarihini ve buna paralel geliştiği ifade edilen uluslararası hukuku sınıflandırmaya 1875-1945 yılları ile devam eden yazar, söz konusu dönemi “emperyalizm” başlığı altında sunmaktadır. Dönemselleştirmenin son halkasını 1945 yılı ve sonrası oluşturmakta nitekim bu dönem “neo-kolonyalizm” (*neo-colonialism*) süreci olarak somutlaştırılmaktadır (s. 223).

Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın önemli düşünürlerinden olan Antony Anghie (2004, 2006), uluslararası hukuku sömürgecilik diğer bir deyiş ile kolonyalizm<sup>3</sup> düzleminde dönemselleştirmektedir. Söz konusu uluslararası hukuk incelemesinin anlaşılabilmesi için öncelikli olarak, kolonyalizm kavramının içeriğinin ortaya konulması gerekmektedir. Nitekim Üçüncü Dünya literatüründe ve mevcut incelemede kolonyalizm-emperyalizm-kapitalizm üçlüsü birbirleri ile bağlantılı şekilde değerlendirilmekte ve bu değerlendirmede kolonyal düşünce merkezde yer almaktadır. Ania Loomba (2000), kolonyalizmi en basit ifade ile “başka insanların toprakları ve mallarının fethedilmesi ve denetlenmesi” olarak tanımlamakta ve kolonyalizmin

<sup>2</sup> Yeni sömürgecilik dönemi, Fransa ile İngiltere arasında cereyan eden, 1763 yılında İngiltere'nin zaferi ve Fransa'nın sömürgelerini kaybetmesi ile son bulan Yedi Yıl Savaşları (1756-63) ile başlamıştır. Sanayi devrimi tecrübesi ile güçlenen bu dönemi eski sömürgecilik döneminden ayıran en önemli unsurlardan bir tanesi Avrupa'nın üretim kapasitesinin diğer coğrafyalar karşısındaki önlenemez yükselişidir. Zira eski sömürgecilik dönemi, Avrupa'daki üretim sektörünün yetersizliği çerçevesinde şekillenmiştir (Chimni, 1993, s. 224-228).

<sup>3</sup> Literatürde sıkça yer verilen kolonyalizm ve sömürgecilik sözcükleri eş anlamlı sözcükler olup, çalışma kapsamında, uygun görülmesi durumunda her iki kavram da birbirinin yerine kullanılacaktır.

kapitalizm öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı aşamasının bulunduğunu dile getirmektedir (s. 19-20). Modern kolonyalizmin sınırlarının eski kolonyalizm modeline göre oldukça genişletildiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Zira modern kolonyalizm sürecinde, fethedilen toprakların zenginliklerinden yararlanma fikri ile yetinmeyen bu düşünce tarzı, hâkimiyeti altına aldığı ülkelerin ekonomilerini yeniden oluşturmakta dahası bu ekonomileri kendi ekonomileri ile ilişkili hale getirerek, sömürgelerle sömürgeleştirilenler arasında sadece Batı'nın lehine işleyen bir akış başlatmaktadır (Loomba, 2000, s. 21). Loomba (2000) söz konusu insan ve doğa kaynakları akışını şu örnekle ortaya koymaktadır: “Hindistan’da üretilen ham pamuk, elbise yapımında kullanılmak üzere, İngiltere’ye aktarıldı, bu mamul malların daha sonra Hindistan’a satılmasıyla sonuçta bu ülkenin giysi üretimine zarar verdi. İnsanlar ve malzemeler hangi yönde akarsa aksın, kârlar daima ‘anayurda’ akıyordu” (s. 21).

Vladimir İ. Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism* (2003) isimli çalışmasında, Batılı devletlerin sanayilerinde görülen büyümenin ve finansal kapitalizmin, Batı’da “muazzam bir sermaye fazlalığı” yarattığını öne sürmektedir. Dolayısıyla, tam tersi bir bakış ile konuya eğildiğimizde, sermaye fazlası olan Batı’nın, üretimi, ucuz işgücüne ulaşabileceği sömürge topraklarda gerçekleştirmesinden daha rasyonel bir adım olamayacağını söylemek mümkündür. Zira sömürge ülkelerde sermaye sıkıntısı çekilmekte buna karşın bolca emek üretilmekteydi. Dolayısıyla Batılı ülkeler emeğin sınırlı olduğu kendi ülke sınırlarını aşarak, kapitalizmin gelişimini sürdürmek amacı ile Üçüncü Dünya ülkelerini diğer bir deyiş ile sanayileşmemiş ülkeleri tahakküm altına almaya yönelmekteydi. Böylece, kolonyalizm kapitalizmi büyütecek aynı süreçte kapitalizm de kolonyal varlığın sürdürülmesine sebep olacaktır.

TWAIL, egemenlik kavramı ile sömürgeciliğin birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceği savını öne sürmektedir. Avrupa’nın yaşadığı çatışmalardan sonra uluslararası sisteme attığı ilk adımı simgeleyen Westphalia sistemi, uluslararası ilişkilerin olduğu kadar uluslararası hukukun da temel yapı taşıdır. Sistemin yapısı ise iki temel prensip üzerinden şekillenmiştir: Birinci prensip, devletlerin ülkeleri üzerindeki egemenliğini, ikinci prensip ise devletlerarası ilişkilerde “egemen bağımsızlık” fikrinin benimsenmesini dolayısıyla devletlerin yasal zeminde eşit kabul edilmelerini gerekli kılmıştır (Heywood, 2013, s. 31). Aslında uluslararası hukuk sisteminin devletlerarası eşitlik ilkesi üzerine kurulmuş olmasının altındaki temel sebep, Avrupa’daki egemenlerin uzlaştırılma gerekliliği olarak ifade edilebilir. Öyle ise “egemen eşitlik” prensibini, hukuki düzende bir gerçeklikten çok eşit güçler arasında

gerçekleştirilmek istenen bir hedef olarak nitelendirmek mümkündür. Bu noktadan hareketle eşitliğin devletlerin sahip olduğu güç bağlamında değerlendirilemeyeceğini, bu ilkenin devletlerin egemenliğinden geldiğini söylemek yerinde olacaktır (Cosnard, 2007, s. 137). Ancak “egemen eşitlik” prensibinin Üçüncü Dünya ülkeleri için yansımalarının uluslararası hukukun öne sürdüğü şekilde gerçekleştiğini söylemek oldukça zordur.

Anghie (1999)’nin “kolonyal karşılaşma” (*the colonial confrontation*) olarak ifade ettiği sürecin egemen bir Avrupa devleti ile Avrupalı olmayan bir devlet arasında gerçekleştiğini öne sürmesi (s. 3) egemen eşitlik prensibinin Üçüncü Dünya’daki yansımaları açıklar niteliktedir. Yazara göre söz konusu karşılaşma, iki egemen devlet arasında gerçekleşmemektedir. Nitekim hukuki kişiliği eksik olan bir devletin sömürgeci uygulamalara maruz kalması pozitivist hukukçular açısından kavramsal bir zorluk taşımamaktadır (Anghie, 1999, s. 3). Başka bir ifade ile egemen olmayan devletlerin, uluslararası hukuka ilişkin öneride bulunması ya da hukuki bir muhalefet gösterebilmesi mümkün görünmemektedir. Bu durum sadece güç eşitsizliğinden kaynaklanmamakta zira sistem egemen birimler arasında gerçekleşmektedir. Bu nedenledir ki, Üçüncü Dünya ülkeleri için “egemen eşitlik” fikri her zaman ön planda olmuştur.

19. yy’ın sonuna gelindiğinde ise Avrupa-merkezli uluslararası hukuk karşımıza tek aktör olarak çıkmış ve bu durum evrensellik vurgusunun giderek yoğunlaşmasına neden olmuştur (Anghie, 2006, s. 746). Yeni bir yüzyıla başlarken sistemdeki değişiklikler göze çarpmaya başlamıştır. Bu döneme kadar uluslararası hukukun tartışmasız tek aktörü ulus-devletler iken Milletler Cemiyeti’nin kuruluşu ile birlikte uluslararası kurumlar sistemin diğer aktörleri olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın devletler üzerinde yarattığı yıkım şüphesiz olarak uluslararası ilişkilerde bir yön değişikliğine neden olmuştur. Bu değişikliklerden en çarpıcı olanı ise uluslararası hukukun emperyal karakterine yapılan vurguların ve eleştirilerin giderek artması ve bu noktada kurumlara ayrı bir sorumluluk alanı yaratılmasıdır.

19. yy’da Avrupalı olan ile olmayan arasındaki ayrım kültürel ve ırksal boyutlarda vurgulanırken, Milletler Cemiyeti ile birlikte bu ayrımın ekonomik boyutlara taşındığı göze çarpmaktadır (Anghie, 2006, s. 746). Anghie (2006)’ye göre, Üçüncü Dünya için Milletler Cemiyeti’nin en önemli noktası, geri kalmış olarak nitelendirilen toplumların modern toplumlara dönüştürülmesini özel bir amaç olarak değerlendirmesidir. Dahası, yazar, bu amaç doğrultusunda Milletler Cemiyeti’nin ortaya

koyduğu “Manda Sistemi”nin, sömürgeci geçmişin gölgesini üzerinde hisseden devletler için bir çıkış yolu olarak algılandığını ve uluslararası ekonomi hukukunun bir anlamda Batı ile diğer devletler arasındaki mücadelenin merkez alanı olduğunu dile getirmektedir. Üçüncü Dünya’nın görüşüne göre ise, düzen sözü edildiği gibi açık ve sorunsuz değildir. Bir anlamda sömürgecilik boyut değiştirerek yerini yeni sömürgecilik modeline bırakmıştır (s. 747-749).

20. yy’a gelindiğinde şüphesiz olarak en önemli gelişme Birleşmiş Milletler (BM)’in kurulmasıdır. Bunun sebebi ise, BM’nin kuruluşundan itibaren ulus üstü bir yapı ortaya koyma çabasında olmasıdır. Üçüncü Dünya yazarları, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla sürekli bir şekilde gündeme taşınan “uluslararasılaşma” ve “evrenselleşme” kavramlarının, Üçüncü Dünya’yı Batı’nın kontrolü altında tutma amacına hizmet ettiğini öne sürmektedir. Bu maksatla sömürgelere bağımsızlıklarını verme hedefi Manda Sistemi’nden sonra BM’nin de ana gündem maddesi olarak karşımıza çıkmış ve iki savaş arası dönemde sömürgecilik kavramına karşı self-determinasyon<sup>4</sup> ilkesi gündeme konulmuştur (Anghie, 2004, s. 196).

20. yy’ın bir diğer önemli gelişmesi, yeni bir ekonomik düzen arayışıdır. 1980’lere gelindiğinde, Uluslararası finans örgütleri kanalı ile Üçüncü Dünya ülkeleri üzerindeki neoliberal politikaların baskısı artmış ve nihayetinde Üçüncü Dünya’nın bağımlılığı ekonomik boyutta yeniden canlanmıştır. Bu bağlamda Manda Sistemi’nin ürünü olan Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund-IMF*) ve Dünya Bankası (*World Bank*), Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomilerinde önemli ölçüde söz sahibi olmuştur. Manda Sistemi, Üçüncü Dünya’nın egemenliğini, Batılı devletlerin egemenliğinden tamamen farklı şekilde tasarlamıştır (Natarajan, 2008, s. 111).

<sup>4</sup> Literatürde self-determinasyon kavramı, iç self-determinasyon ve dış self-determinasyon olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Antonio Cassese, *Internatonal Law in a Divided World* (1986) isimli kitabında, iç self-determinasyon kavramını, halkların tabi olacağı politik ve ekonomik rejimleri özgür bir şekilde seçebilme hakları olarak tanımlamaktadır (Fidler, 2003’de belirtildiği üzere). Sömürgelerden ayrılma dönemi çerçevesinde ise dış self-determinasyon kavramı önem teşkil etmektedir. Söz konusu kavram ilk defa, Wilson’ın ortaya koyduğu 14 ilkenin 6. ve 7. noktalarında yer almıştır (Daha ayrıntılı bir okuma için bakınız Wilson, 2006). Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 1. ve 55. Maddesi de dış self-determinasyon kavramına atıfta bulunmaktadır ve söz konusu maddelerde, kavram, “hak eşitliği” noktasından hareketle ulusların “kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi” hakkını ifade etmektedir (Çalışma kapsamında gerekli görülen maddelerine yer verilecek olan BM Antlaşması’nın tam metni için bakınız Charter of the United Nations, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>. Erişim Tarihi: 18.07.2014). Soğuk Savaş döneminde gündemde bulunan dış self-determinasyon kavramı, dönem sonrası yerini iç self-determinasyon kavramına bırakmıştır. Bu değişim, Üçüncü Dünya’nın uluslararası hukukta hedeflediği “çoğullaştırma” (*pluralization*) stratejilerine zarar vermiştir. Nitekim iç self-determinasyon hakkı, Üçüncü Dünya’nın sıkça vurguladığı diğer devletlerin iç işlerine karışmama olgusu ile çatışma halindedir (Fidler, 2003, s. 51).

Bilinen bir gerçek var ki Üçüncü Dünya ülkeleri için egemenlik kavramı sömürgecilik geçmişinden kurtulmaya işaret ediyordu. Ancak siyasal anlamda elde edilmiş olan bu kavramın, Avrupalı olmayan dünyanın bağımsızlığına ilişkin etkileri ve bu ülkeler üzerindeki yansımaları tartışmalı kalmaya devam etmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönem ise uluslararası düzende yeni gelişmelerin ortaya çıktığının açık bir göstergesidir. Sovyetler Birliği'nin dağılması, tek ideolojinin dünya üzerindeki hâkimiyetini simgelemektedir. Kapitalizm tam anlamıyla zaferini ilan etmiş ve yeni uluslararası düzenin tartışmasız belirleyicisi olarak varlığını kabul ettirmişti. Bu dönemde yönetim kavramına yapılan vurgular artmış dahası yeni bir kavram olan küreselleşme literatürdeki etkinliğini arttırmıştı. Küreselleşme ile birlikte “yeni bir yönetim mantığı ve yapısı” bir başka ifade ile, “yeni bir egemenlik biçimi” ortaya çıkmıştır (Hardt ve Negri, 2002, s. 17). Bu bağlamda egemenlik kavramı, geçirdiği dönüşüm ile birlikte birçok ulusal ve ulus-üstü organa nüfuz ederek küresel bir boyut kazanmakta, mevcut küresel boyuta yön veren “politik özne” ise “imparatorluk” olarak adlandırılmaktadır (Hardt ve Negri, 2002, s. 17-18).

Küreselleşmenin var olan bir gerçek olduğunu ileri sürenler, dünya üzerindeki eşitsizliklerin ancak küresel piyasalar ve bu piyasaların ürünü olan küresel düzen ile sağlanan tam bütünleşme ile gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır (Held ve McGrew, 2008, s. 41). Böylece neoliberal politikalar ile düzenlenen yeni ilişki, Kuzey-Güney, Merkez-Çevre, Birinci Dünya-Üçüncü Dünya ayrımlarını bulanıklaştıracaktır. Ancak söz konusu ilişkinin bu derece olumlu bir yön izlediğini söylemek oldukça zordur. Uluslararası örgütlerin yeni sisteme uyum sağlamaları için Üçüncü Dünya devletlerine çizdiği harita bu devletler için zorlayıcı unsurlar içermekte, bir anlamda piyasaların ve devletlerin baskısı çok boyutlu olarak devletlerin karşısına çıkmaktadır.

Uluslararası finansal kuruluşlarla çevrelenmiş olan uluslararası hukuk, ülkeleri neoliberal politikaları uygulamaya zorladıkça ideolojik heterojenlik yerini tek tipleşmeye bırakmakta böylece Batılı olmayan ülkeler, Batı'nın ön gördüğü sosyal ve ekonomik politikaların yürütücüsü haline gelmektedir (Chimni, 2006, s. 3). Bu noktada yeni küresel düzenin Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde neoliberalizmin baskısını hem politik hem de ekonomik yönden arttırdığını böylece söz konusu ülkelerin sistemdeki dezavantajlı konumunu güçlendirdiğini söylemek yerinde olacaktır.

Bunun yanı sıra yönetim kavramına da önemli bir misyon yüklenmiştir. Yönetişim kavramı, uluslararası hukukta tek başına fazla bir anlam ifade etmezken “iyi yönetim” kavramı, bir yandan “demokratik, açık, hesap verebilir ve şeffaf” bir yapıya

sahip bir yandan da “insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne” saygı duyan ve bu olguları geliştiren bir yönetimin yaratılması olarak tanımlanmaktadır (Anghie, 2004, s. 248). Yönetişim kavramı kimi düşünürlerce uluslararası hukukun yeni bir nosyonu olarak ifade edilirken, Anghie (2004) bu kavramı, Batı’nın ortaya koyduğu medenileştirme misyonunun (*civilizing mission*) işlevini yerine getirecek bir görüntü olarak yorumlamaktadır (s. 249). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Üçüncü Dünya perspektifi ile insan haklarının detaylı bir okuması yapılacaktır ancak gelinen noktada uluslararası hukukta yönetim ve insan hakları kavramları arasında bir bağ kurulduğunu ifade etmek yeterli olacaktır.

Uluslararası hukukun geçirdiği süreçler tartışılırken üzerinde en çok durulan konulardan bir tanesi de emperyalizmdir. Emperyalizm olgusu “çıplak güç” kavramını içinde taşımakla birlikte, başka şiddet alanlarına da nüfuz etmekte ve piyasaların yarattığı şiddet bunun en açık örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda sermaye ihracının emperyalizmin temel sebepleri arasında yer aldığını söylemek gerekmektedir (Özdemir, 2012, s. 94-95). Çalışma kapsamında emperyalizmin askeri, ekonomik ve kültürel olmak üzere her boyutu önem arz etmektedir. Zira bu kavramın Üçüncü Dünya üzerindeki yansımaları askeri müdahaleler ve piyasa müdahaleleri ile çok boyutlu olarak gerçekleşebilmektedir. Öyle ise emperyalizm kavramını tanımlamak uluslararası hukukun emperyalist yönleri üzerine gerçekleştirilen tartışma açısından gerekli olacaktır.

Lenin (2003), emperyalizmi kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tanımlamakta ve bu tanıma emperyalizmin dört temel özelliği üzerinden şekillendirmektedir. Bu tanıma göre:

Emperyalizm, tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir (Lenin, 2003, s. 90-91).

Yukarıdaki tanımlamadan da anlaşılacağı gibi Lenin, emperyalizmi, sistem ve meta bağlamında kavramsallaştırmaktadır. Wallerstein (2006) da benzer şekilde kapitalizmin merkezinde sermayenin olduğunu ve tarihsel kapitalizm denildiğinde sermayenin sistemde kullanıma girmesinin, bir anlamda sermayenin kendini büyütme isteğinin anlaşılması gerektiğini dile getirmektedir (s. 11-12). Lenin (2003), kapitalist büyümeye paralel olarak dünyanın geri kalanının Avrupa finans kapitalizmi tarafından

sömürüleceğini dahası bunun sonucunda yeni bir küresel sistemin ortaya çıkacağını öngörmüştür. Buna göre yeni sistemin belirleyicisi kapitalizmin en yüksek aşaması olarak ifade ettiği emperyalizm olacaktır.

Kimi düşünürler kapitalizm sonrası yaşanan kolonyalizm dönemini emperyalizm olarak adlandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya karşı çıkan Loomba (2000), emperyal hâkimiyetin sonucu olarak sömürge ülkelerde yaşananları “kolonyalizm” ya da “neo-kolonyalizm” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, emperyal ülkeyi, iktidarın membası ve bu iktidarın dışa aktığı ‘metropol’; koloniyi ya da neo-koloniyi ise metropolün etkili olduğu ve kontrol altında tuttuğu yer olarak kavramsallaştırmaktadır (s.24). Sanayi devrimini diğer devletlerden çok daha önce tecrübe etmiş olan Avrupa’da, kapitalist sistemin işler hale gelmiş olması şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak bu işleyiş çeşitli olgular ile güçlendirilmekte ve bu işleyişin diğer devletler üzerinde yarattığı baskı, uluslararası hukuk noktasında da açık şekilde gözlemlenmektedir. Avrupa sermayesinin muazzam artışı ve sanayisinin durdurulamaz ilerleyişi kolonyal hakimiyet ölçüsünde sağlanmakta böylece emperyalizm kolonyalizmin en yüksek aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır (Loomba, 2000, s. 23).

Anghie (2006)’ye göre, uluslararası hukuk aslında oluşmaya başladığı dönem olarak ifade edilen 16. yy’dan itibaren emperyalisttir ve uluslararası hukukun Avrupalı karakteri her fırsatta disiplinde dile getirilmektedir (s. 739). Anghie (2004), uluslararası hukukun emperyalist dönemlerini ikiye ayırmakta, eski olarak tanımladığı emperyalizm modelinin fetihlere dayandığını, uluslararası hukuktaki yeni emperyalizm modelinin ise sözleşmeler ile kendini tanımladığını dile getirmektedir. Böylece söz konusu sözleşmeler Avrupalı olmayan ülkeleri uluslararası hukukun ikincil aktörleri olarak sunmaktadır (s. 241). Öyle ise kapitalist dünyanın evrenselliği fikri çerçevesinde şekillenen yeni bir emperyalizm modelinin karşımıza çıktığını söylemek yerinde olacaktır.

Böylece sömürgeci dönemin Batı hâkimiyeti, varlığını farklı dönemlerde ve farklı yöntemlerle somutlaştırarak, Avrupalı olmayan devletleri uluslararası hukukun nesnesi konumunda bırakmaya devam etmektedir. Çalışmanın ana temasını oluşturan TWAIL, uluslararası hukuk noktasında ekonomi-politik etkenler yerine kültürel nosyonlara yoğunlaşmakta (Özdemir, 2011; Uğurlu, 2012), bu tutum TWAIL’in uluslararası hukuk yorumlamasının bir yandan yeterliliklerini diğer yandan ise sınırlılıklarını yansıtmaktadır.

## 2.2. Üçüncü Dünya'nın Kavramsal Boyutu

Çalışmanın ana konusu olan TWAIL'i anlamlandırabilmek için öncelikle “Üçüncü Dünya” kavramını tartışmaya açmak gerekmektedir. Üçüncü Dünya bir gerçeklik midir yoksa bir mit midir? Üçüncü Dünya kavramı tarihsel bir algıya mı işaret etmektedir? Kavramın vurgusu coğrafi, yapısal, siyasi ve ekonomik boyutları ile ele alındığında Üçüncü Dünya terimi şeffaf bir şekilde tanımlanabilir mi? Bu soruların yanı sıra kapitalizmin komünizme karşı kazandığı zaferden sonra mevcudiyetini yitiren bir İkinci Dünya'ya karşı Üçüncü Dünya'yı konumlandırmanın mümkün olup olmadığı da tartışılmaktadır (Uğurlu, 2012). Yukarıda sıraladığımız sorular dahi Üçüncü Dünya kavramının tartışmalı içeriğine işaret etmektedir ancak Üçüncü Dünya teriminin bu belirsizliğine rağmen kavrama yönelik bakış açılarını sunmak çalışmanın devamında analiz edilecek olan Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın temellerini ortaya koymak açısından yararlı görülmektedir.

Üçüncü Dünya kavramının ilk kez 1952 yılında, bilim adamı Alfred Sauvy tarafından Fransızca olarak kaleme alınan “*Trois mondes, une planète*” isimli makalede yer aldığına ilişkin görüşler vardır (Phillips, 1979, s. 105; Solarz, 2012, s. 1561;). Sauvy, Üçüncü Dünya (*tiers monde*) kavramını Soğuk Savaş'ın tırmandığı yıllarda, iki güç blokunun dışında kalan aynı zamanda “komünist olmayan dünya”ya ait gelişmekte olan ülkeleri (*developing countries*) ifade etmek için kullanmaktadır (Phillips, 1979, s. 105). Ancak mevcut kullanımın bugünkü Üçüncü Dünya kavramsallaştırması ile aynı olup olmadığı konusunda tartışmalar yer almaktadır. Kimi düşünürler, “*tiers monde*” kavramının Üçüncü Dünya anlamında değil “Üçüncü Güç” (*Third Force*) anlamında kullanılmış olabileceğini dile getirmekte ve blok ülkelere karşı bağlantısızlığı ön plana çıkardığını savunmaktadır (Phillips, 1979, s. 105; Worsley, 1979, s. 101). Bu nedenle kavramı Sauvy'nin söylemine dayandırmanın yanlış olacağını dile getiren Peter Worsley (1979), Üçüncü Dünyacılığı Moskova ve Washington arasında Üçüncü Yol (*Third Way*) olarak tanımlamakta ve zaman içinde kavramın içeriğinin değiştiğini ifade etmektedir (s. 101).

1960'larda bağımsız devletlerin ortaya çıkışı ile birlikte Üçüncü Dünya terimi oldukça popüler hale gelmiş, “gelişmemiş”, “gelişmekte olan”, “az gelişmiş”, “eski sömürgeler”, “Afrika-Asya ve Latin Amerika ülkeleri”, “Güney” gibi kavramlarla aynı anlamda kullanılmıştır (Muni, 1979, s.121). Öyle ise, Üçüncü Dünya teriminin karşıt bir diyalektiği yansıtmak amacı ile kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Bu diyalektik,

“zengin uluslar” ile “fakir uluslar”ın karşılaşması (*confrontation*) ve “Doğu-Batı karşılaşması”na ek olarak “Kuzey-Güney karşılaşması” olarak gözlemlenmektedir (Phillips, 1979, s.106). Anthony Giddens (2008) da, Üçüncü Dünya’yı “sanayi üretiminin hemen hemen hiç olmadığı, ya da sınırlı ölçüde gelişmiş olduğu azgelişmiş ülkeler” olarak tanımlamaktadır (s. 1077). Bu noktada karşılaştırmanın gelişme düzeyi açısından yapıldığını söylemek yerinde olacaktır. Nitekim birçok çalışmada Üçüncü Dünya kavramı azgelişmişlik olgusuna eş değer olarak kabul edilmiştir.

Worsley (1979), “How Many Worlds” adlı makalesinde dünyayı gelişme açısından sınıflandırmış ve bu sınıflandırmayı bir model üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu modeli siyasi sınıflandırma ile ekonomik sınıflandırmayı bir araya getirerek ortaya koymuştur. Birinci sınıflandırma siyasi, ideolojik ya da sosyal sistem açısından tanımlanmış ve buna göre Birinci Dünya’yı kapitalist blok, İkinci Dünya’yı ise komünist blok oluşturmuştur, ikincisi ise ekonomik gelişme üzerinden bir sınıflandırma şeklinde ortaya çıkmış ve zengin ile yoksul arasındaki karşıtlık (*contrast*) olarak ifade edilmiştir (s.101). Böylece Worsley (1979), oluşturduğu modelde iki farklı ölçüt ile dört farklı kombinasyon elde etmiştir: Zengin ve fakir komünist ülkeler ile zengin ve fakir kapitalist ülkeler. Öyle ise bu sınıflandırmaya göre Üçüncü Dünya ülkelerinin blok ülkeleri dışında kaldıkları ve aynı zamanda yoksul ülkeler oldukları şeklinde bir çıkarımda bulunabiliriz. Nitekim bu sınıflandırmaya göre, sanayileşmiş ülkeler Birinci ve İkinci Dünyalar olarak ikiye ayrılırken, sanayileşmemiş ülkeler komünist ya da kapitalist ayrımı yapılmadan tek bir kümeye toplanmaktadır.

Üçüncü Dünya kavramı ne endüstrileşmiş serbest piyasa ekonomilerini (Birinci Dünya) ne de sosyalist merkezi planlı ekonomileri (İkinci Dünya) anlatmak için kullanılmakta; aksine bu kavram ekonomik gelişme için uygulanabilir bir sistemi geliştirme amacıyla olan devletleri ifade etmek amacı ile kullanılmaktadır (Muni, 1979, s. 123). Aslında Worsley (1979)’in de ifade ettiği gibi, bu tarz terimler dünyayı nasıl algıladığımız, kendimizi o dünyada nasıl konumlandığımız ve yaşadığımız dünyayı nasıl şekillendirmek istediğimiz ile ilgilidir. Bu bağlamda Üçüncü Dünya kavramına farklı anlamlar yüklenmesi entelektüel bir zorluğa değil açıkça tarihin farklı dönemlerinin farklı kaygılarına işaret etmektedir (s. 100).

Bu kaygıların yanı sıra gelişme söyleminin oldukça öznel veriler içermesi, dahası zamana, yere ve kültüre duyarlılık göstermesi, Üçüncü Dünya kavramsallaştırmasını zorlaştıran bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Çin, söz konusu yıllarda gelişme kavramı açısından bir Üçüncü Dünya ülkesi olarak

adlandırılrsa dahi sosyalist gelişme ve kurumsallaşma stratejilerini başarı ile uygulamış olması nedeniyle İkinci Dünya'ya ait kabul edilmiştir (Muni, 1979, s. 128). Bu da bize göstermektedir ki, Üçüncü Dünya kavramını somutlaştırmak ve ülkeleri belirli dünyalar içerisinde sınıflandırmak oldukça zor görünmektedir. En yalın hali ile, Üçüncü Dünya kavramını, uluslararası sisteme geç adapte olmuş ve ulus inşa sürecinin henüz ilk aşamalarında olan devletleri ifade etmek için kullanmak mümkündür (Ayoob, 2004, s. 100).

Üçüncü Dünya kavramı genelde azgelişmişlik ile eşdeğer kabul edildiği için kavramın bir tarafın diğer tarafa olan üstünlüğünü sembolize ettiği görüşleri de mevcuttur. Sukh Deo Muni (1979), Üçüncü Dünya kavramının “aşağıda olan bir değer yapısı”na ya da “azalan bir sayısal düzen”e karşılık gelmediğini ve bu kavramın Asya, Afrika, Latin Amerika ülkelerinin kendilerine özgü karakteristiğini yansıttığını dile getirmektedir. Aynı zamanda, büyük ölçüde benzer ancak özdeş olmayan, gelişme sürecini tecrübe eden, geçmişten cesaret alan, günü belirsiz, geleceği konusunda daha önce örneği bulunmayan ülkeler topluluğunu simgelediği ileri sürülmektedir (s. 128). Hannah Arendt ise, (2012), az gelişmiş ülkelere bir araya toplanmaları için çağrıda bulunmayı ve bir Üçüncü Dünya yaratma fikrini gerçekçi bulmamakta; Üçüncü Dünyanın sadece bir ideolojiden ibaret olduğunu ileri sürmektedir (2012, s.33).

Üçüncü Dünya yazınının önemli isimlerinden olan Makau W. Mutua (2000), yaklaşımın temel prensiplerini ortaya koyduğu makalesinde, incelemesine Üçüncü Dünya'yı siyasi bir gerçeklik olarak sunarak başlamıştır. Mutua'nın Üçüncü Dünya tanımlamasındaki dikkat çekici nokta Üçüncü Dünya'yı gelişme kavramının ötesine taşımış olması ve kavramı paylaşılan ortak tecrübelerle dayandırmasında saklıdır. Nitekim Mutua'nın tanımlaması şu şekildedir:

*Üçüncü Dünya terimi az gelişmiş, kriz eğilimli, endüstrileşmekte olan, gelişmekte olan, geri kalmış, ya da Güney [terimlerinden] farklıdır çünkü Avrupalı olan ile Avrupalı olmayan arasındaki karşıt diyalektiği doğru bir biçimde yakalar ve ikincinin birinci tarafından yağmalanmasını tanımlar (Mutua, 2000, s. 35).*

Benzer şekilde Mohammed Ayoob (2004), Üçüncü Dünya teriminin, İran, Afganistan ve Tayland gibi doğrudan Avrupa tarafından kolonileştirilmemiş ancak emperyal güçler arasında siyasi coğrafya ve siyasi iktisat konularında pazarlık unsuru haline getirilmiş ülkeler de dâhil olmak üzere, tüm post kolonyal ülkeleri kapsadığını dile getirmektedir. Bu tanımlama, Sovyet sonrası Orta Asya ve Kafkasya bölgesini de

Üçüncü Dünya sınırları dâhilinde tutmakta ve mevcut bu yönü ile “bağlantısız ülkeler” tanımlamasının ötesine geçmektedir (s. 100). Hatta bir yönü ile, az gelişmiş ülkeler kavramsallaştırmasının da sınırlarını genişletmektedir.

Mutua (2000), Üçüncü Dünya kavramsallaştırmasında Avrupalı olan ile olmayan arasındaki karşıt diyalektiği açık bir şekilde ortaya koymakla birlikte Üçüncü Dünya’ya pozitif anlamlar yükleyen düşünürlerdendir. Ona göre, Üçüncü Dünya toplumları arasında belirgin farklılıklar söz konusudur ancak Üçüncü Dünya kavramı, dünya üzerindeki Batı hâkimiyetine doğrudan bir hamle olarak yorumlanmalıdır (s. 36). Buna yakın bir görüş ortaya koyan Chimni (2006), Üçüncü Dünya teriminin, hegemonik güçlerin yönettiği uluslararası hukuka karşı kurgulanmış bir bütünlüğü yansıttığını ve farklılıklara karşı uygulanan şiddete bir cevap niteliğinde olduğunu dile getirmektedir (s. 5). Üçüncü Dünya, uluslararası toplumun sahip olduğu hiyerarşik düzenin tarihsel ve kültürel kökenlerini, sömürgecilik ve emperyalizmin yaşattığı tarihsel deneyim kapsamında saptayan bir terimdir (Parmar, 2008: 367). Söz konusu kavram, Batılı olmayan toplumları sistematik olarak geri plana iten pratiklere karşı kurgulanmış bir bütünlüğü ifade etmektedir (Chimni, 2006, s. 6).

Bu yorumlamalara göre, Üçüncü Dünya terimi, hegemonik düzene karşı duruşu<sup>5</sup> temsil etmektedir. Üçüncü Dünyacılık olarak adlandırılan bu olgu Üçüncü Dünya yazarlarınca özgürleşmenin temel gereği olarak yansıtılmaktadır. Bu bağlamda Üçüncü Dünya kavramı bazı problemleri yanı sıra içinde taşımakla birlikte hegemonik mücadele açısından hala yararlı ve gerekli bir *siyasi strateji* olarak öne sürülmektedir (Natarajan, 2007, s. 426). Ancak bu kavramın söz konusu devletleri ne ölçüde ortak söylem ve hareket alanına dahil edebildiği konusu tartışmalı kalmaya devam etmektedir.

Üçüncü Dünya kavramının gerekliliğine yönelik bu vurgular söz konusu iken aynı zamanda kavramın varlığına ilişkin eleştiriler de mevcuttur. Gerek dünya düzenindeki değişimler gerekse Üçüncü Dünya ülkelerini sınıflandırmada karşılaşılan zorluklar bu eleştirilere temel teşkil etmektedir. Bilindiği gibi sosyalizmin çöküşü ile birlikte Üçüncü Dünya’nın ortaya çıkmasına neden olan ideolojik koşullar ortadan kalkmıştır. İkinci Dünya’nın mevcudiyetini yitirdiği bir uluslararası ortamda Üçüncü Dünya’nın varlığı hiç değilse sayısal açıdan kabul edilebilir değildir; ancak kavramın

<sup>5</sup> Üçüncü Dünya yazınında, TWAIL, uluslararası hukuka karşı bir direniş olarak konumlandırılmaktadır. Çalışma kapsamında ise, TWAIL’in uluslararası hukuka yüklediği iyileştirici anlamlar göz önünde bulundurularak, daha radikal bir anlam içeren “karşı direniş” kavramı yerine “karşı duruş” kavramı tercih edilmiştir.

içeriğine vurgu yapan tarihsel koşullar da varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Dirlik, 2010, s. 248).

Bununla birlikte, küresel ilişkilerin ve bu ilişkilerdeki çözümlerin Batı ile Üçüncü Dünya arasındaki ayrımı daha bulanık hale getirdiğini ifade edebilir miyiz? Zira değişen dünya düzeni, melez kimlikler oluşturma noktasında oldukça etkilidir. Benzerlik üzerine yapılan bu vurguların karışıklık üzerine kurulmuş olan Üçüncü Dünya kavramını daha çok sorgulanır hale getirdiği açıktır. Ancak asıl önemli nokta Üçüncü Dünya kavramının Avrupalı olmayanı Avrupalı olana dönüştürme çabası noktasında konumlandırılmış olmasıdır. Öyle ki, Üçüncü Dünya kavramı dünya homojenleştiği ölçüde anlamını yitirecek ise kavramın nüfuz ettiği gerçekliğin sorgulanması kaçınılmazdır.

Arif Dirlik (2010), Üçüncü Dünya kavramının çözümlenmesinde üç temel noktaya dikkat çekmektedir. Birincisi, kavramın temsil ettiği gerçeklik ile sadece söylemsel bir bağının bulunması ve bu kavramın dünyanın ideolojik parçalarından bir tanesi olarak göze çarpmasıdır. İkincisi, Üçüncü Dünya olarak adlandırılan toplumların kendilerine ait bağımsız bir düzeninin bulunmaması ve gelişme seviyesine ulaşma şekilleri ile zamansal olarak nitelendirilmeleridir. Bir diğer unsur ise, Üçüncü Dünya kavramının yarattığı genelleme sonucu, hem toplumlar arası hem de toplum içi farklılıkları göz ardı etme durumudur. Sözü edilen son unsur göz önüne alındığında gezegeni farklı dünyalara bölmek ve net sınırlar belirlemek sadece Üçüncü Dünya'nın değil aynı zamanda Birinci ve İkinci Dünya olarak adlandırılan ülkelerin de heterojenliğinin görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Her ne kadar dünyanın tek tipleştiğine yönelik yorumlar artış gösterse de aynı dünyaya ait olarak sunulan ülkeler dahi kendi içlerinde ekonomileri, siyasi ve toplumsal yapıları, sistem içerisindeki etkinlikleri, yeterlilikleri ve eksiklikleri yönünden birbirlerinden ayrılmaktadır. Böylece, değişen koşullar içinde, Üçüncü Dünyaların merkezinde Birinci Dünyaları, Birinci Dünyaların merkezinde ise Üçüncü Dünyaları görmek artık mümkündür (s. 252-254).

Üçüncü Dünya kavramına getirilen bu son eleştiri, literatürde oldukça önemli ölçüde desteklenmektedir. Bu bağlamda, Üçüncü Dünya ülkelerinin eşit siyasi güç semsiyesi altında bulunduğunu ifade etmenin artık mümkün olmadığını dile getiren düşünürler mevcuttur. Rajagopal (2006), sözü edilen güç seviyelerinde meydana gelen farklılaşmaların, Üçüncü Dünya ülkeleri arasında ayrışmalara neden olabileceğini bu nedenle de farklı koalisyon arayışlarının ortaya çıkabileceğini dolayısıyla Üçüncü Dünya kavramının anlamını yitirmeye başladığını dile getirmektedir. Ona göre, Üçüncü

Dünya kavramı, sadece politik, ekonomik, coğrafi ve tarihi deneyim açısından ortak geçmişe sahip olan ülkeleri ifade eden bir kavram değildir. Aynı zamanda devlet dışı aktörlere ve toplumsal hareketlere vurgu yapan bir kavramdır (s. 148). Howard Handelman (2004) ise, Üçüncü Dünya ülkelerinin sınıflandırılmasındaki zorluklar nedeniyle Üçüncü Dünya kavramının belirsizlikler üzerine kurulu olduğu fikrini destekleyen düşünürlerdendir; ancak ona göre bu kavram “gelişmemiş ülkeler” veya “gelişmekte olan ülkeler” kavramlarının aksine her hangi bir değer yargısına nüfuz etmemektedir (s. 18).

Carl E. Pletsch (1981), Üçüncü Dünya’nın kavramsallaştırılması ve söz konusu terminolojinin eleştirisi noktasında önemli paya sahip olan bir başka düşünürdür. Pletsch’e göre (1981), “Üçüncü Dünya, geleneğin, kültürün, dinin, irrasyonelliğin, azgelişmişliğin, aşırı nüfusun, siyasi karışıklıkların ve benzerlerinin dünyası” olarak yansıtılmaktadır. Buna karşın İkinci Dünya ise modernlik olgusunu içinde taşıyan, teknoloji konusunda belirli ölçüde bilgisi olan, bir anlamda rasyonel ancak sahip olduğu ideolojik kimlik ve otoriter yapı nedeniyle istenilen ölçüde ilerleme kaydedememiş dünya olarak tasvir edilmektedir. Yazar, Birinci Dünya’nın ise şu şekilde yorumlandığını dile getirmektedir: “Birinci Dünya bütünüyle moderndir, bilimin ve faydacı karar almanın limanıdır, teknolojiktir, verimlidir, demokratiktir, özgürdür; kısacası, din ve ideoloji tarafından kısıtlanmamış doğal bir toplumdur” (s. 574).

Pletsch (1981)’in ortaya koyduğu sınıflandırmada göze çarpan birincil olgu üstünlük olgusudur. Açıkça görüldüğü gibi Birinci Dünya, Üçüncü Dünya’ya hatta bir anlamda İkinci Dünya’ya üstün bir konumda sunulmaktadır. Nitekim Üçüncü Dünya’ya geleneksel bir rol biçilirken, modernlik Birinci Dünya’nın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte *gelenek* ile *modernlik* arasında oluşturulan bu karşıtlık Üçüncü Dünya kavramsallaştırılmasının merkezinde yer almaktadır. Bir sonraki bölümde ele alınacak olan TWAIL’in arayışı da bu üstünlük olgusuna *karşı duruş* olarak kendini somutlaştırmaktadır.

Son olarak, Üçüncü Dünya kavramının zaman içinde değişen yapısına değinmek gerekmektedir. Eski Üçüncü Dünya söylemi, Batı’ya karşı kendi kimliğini koruma amacına yönelirken, günümüz şartlarında Üçüncü Dünya olarak adlandırılan coğrafyanın Batı’nın ekonomik sistemine uyum politikaları yürüttüğünü ifade etmek gerekmektedir. Nitekim dünyanın değişen dinamikleri, ülkeler arasında cereyan eden ilişkileri küresel bir boyuta taşımış ve küresel söylem Üçüncü Dünya söylemini etkisiz hale getirmiştir. Diğer bir deyiş ile Üçüncü Dünya söylemi sistem içerisinde erimiştir.

Nitekim kapitalist mantığın merkezinde sınıf ilişkileri yer almakta ve bahsi geçen bu sınıfların mevcudiyeti Birinci ve Üçüncü Dünyalar arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır. Nihayetinde Üçüncü Dünya’da yer alan kapitalist sınıflar ortaya çıkmış ve bu sınıflar küresel sistemden paylarını almışlardır (Dirlik, 2010, s. 30). Söz konusu sistemden yeterince pay edinemeyen ülkeler ise gelişimini yine bu yörüngede gerçekleştirme hedefindedir. Dolayısıyla Üçüncü Dünya yazarlarının iddia ettiği gibi, Üçüncü Dünya’yı bir bütün olarak algılama fikri artık mümkün görünmemekte, dahası Üçüncü Dünya devletleri “ortak amaçta birleşen” bir görüntü çizmemektedir.

Üçüncü Dünya’nın karşı duruş politikasını kaybetmesinin bir nedeni olarak da İkinci Dünya’nın sistemdeki varlığını yitirmesi gösterilmektedir. Nihayetinde, dünyaya farklı siyasi, ideolojik ve iktisadi kaynaklar sunan İkinci Dünya, yerkürenin bölünmesine neden olmuş böylece Üçüncü Dünya’dan bahsetmeyi mümkün kılmıştır. İkinci Dünya’nın mevcudiyetini yitirmesi durumunda, Batı tahakkümüne karşı çıkış kaynağı da ortadan kalkmış olacaktır. Böylece İkinci Dünya’nın yokluğunda, “kendisini oluşturan ideolojileri, politikaları ve iktisat programlarıyla bir Üçüncü Dünya”dan söz etmek mümkün olmayacaktır (Özdemir, 2011, s. 151). Dirlik (2010)’in de ifade ettiği gibi, geçmişteki bölünmeler çağın yapısına ve işleyişine uyum sağlayamamaktadır. Dolayısıyla “[d]ünya ekonomisi artık yerküreyi tamamen farklı sınırlara ayırmışken, Üçüncü Dünya mücadeleleri ve anti-kolonyal mücadelelerden bahsedilmesi bir anlam taşımamaktadır” (s. 41).

Üçüncü Dünya’nın kavramsallaştırılması bağlamında sürdürdüğümüz tartışmanın açıkça gösterdiği gibi Üçüncü Dünya kavramına ilişkin çok farklı görüşler mevcuttur. Bir tarafta Üçüncü Dünya kavramını, uluslararası hukuku Üçüncü Dünya ülkeleri lehine değiştirecek pozitif bir olgu olarak algılayan, diğer tarafta da kavramın aşağılayıcı bir sınıflandırmaya işaret ettiğini şiddetle savunan düşünürler mevcuttur. Bunun yanı sıra kavramın geçerliliğini koruduğuna veya yitirdiğine dair görüşler de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Zaman içinde, değişen dünya düzeni ile birlikte Üçüncü Dünya kavramının yapısında çözümler yaşanmış ve şüphesiz ki kavramın içeriğinde önemli değişimler olmuştur. Bu noktada, Üçüncü Dünya kavramının, entelektüel alandaki varlığını sürdürdüğünü belirtmek ama kavramın değişen içeriğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Çalışma kapsamında Üçüncü Dünya kavramı, Mutua’nın ifade ettiği gibi, Batılı olan ve olmayan arasında yaratılan karşıtlık bağlamında değerlendirilmiştir.

### 2.3. Hegemonik Düzene Karşı Yeni Bir Arayış

Kolonyal hâkimiyetten sonra, küreselleşme çağının verdiği ivme ile birlikte Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde yeni bir hâkimiyet türünün ortaya çıktığını ileri süren düşünürler, bu durumun ilgili ülkeler ve insanları üzerinde yarattığı baskıyı ortadan kaldırmak ve Üçüncü Dünyacılık çatısını kurmak için adım atmışlardır. Aslında TWAIL yeni bir eğilim değildir ve yaklaşımın temelleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası kolonilerin bağımsızlık hareketlerine kadar götürülebilir; bu bağlamda 1955 Bandung konferansı<sup>6</sup> TWAIL'in sembolik anlamda doğuşunu simgelemektedir (Mutua, 2000, s. 31). Ancak TWAIL çok daha yakın bir tarihte entelektüel alana girmiştir. Bir grup Harvard Hukuk Fakültesi mezunu öğrenci tarafından, 1996 yılının baharında düzenlenen toplantılar serisi ile birlikte yaklaşımın temelleri atılmıştır (Gathii, 2011, s. 28).

James T. Gathii (2011), yukarıda sözü edilen konferansların amaçlarını ve Üçüncü Dünyacı düşünürlerin arayışlarını şu şekilde sınıflandırmaktadır: Birinci amaç, uluslararası kamu hukuku ile uluslararası ekonomi hukuku arasındaki ilişkiyi farklı bir bakış açısı ile analiz edebilmek ve bu bağlamda küresel refah, yoksulluk gibi kavramları yorumlayabilmektir. İkinci amaç, Üçüncü Dünya'nın uluslararası hukuka ilişkin daha önceki yaklaşımlarının haritasını çizabilmektir. Bir diğer amaç ise gelişmiş ülkelere sıkça dile getirilen “formalizm, hak, egemenlik” gibi kavramların ne ölçüde eleştirisinin yapılması gerektiğini ortaya koyabilmektir (s.31).

Üçüncü Dünyacı düşünürler, gelişmiş ülkelerin uluslararası kamu hukuku ve ekonomi hukuku konusunda ürettiği bilimin, gelişmekte olan ülkelere üretilmeye başlanan bilimi gölgelediğini düşünmekte ve söz konusu durumun nasıl oluştuğu konusu ile ilgilenmektedir. Özet olarak, güç ve bilgi konularının gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında ne şekilde konumlandırıldığı sorusu TWAIL'in temel ilgi alanına işaret etmektedir. Söz konusu ilgi alanlarını incelediğimizde ise tartışmanın temelde uluslararası hukuk, uluslararası düzen, eşitlik gibi kavramlar üzerinden yürütüldüğü sonucuna varmak mümkündür.

Bu noktada, Luis Eslava ve Sundhya Pahuja (2011)'nın uluslararası hukuk düşünürleri ile mevcut düzen arasında gerçekleşen ilişkiyi üç farklı model üzerinden açıkladığı sınıflandırmaya değinmek yerinde olacaktır. Bu sınıflandırmaya göre birinci grupta yer alan ve konservatif olarak adlandırılan düşünürler, hukuku üst bir noktaya

<sup>6</sup> Bandung Konferansı, 1955 yılında, Endonezya'nın Bandung şehrinde düzenlenen, Üçüncü Dünya devletleri arasında koalisyon yaratma amacını taşıyan ve bu devletleri ilgilendiren özel ekonomik ve politik konuların ifade edildiği konferanstır (Mutua, 2000, s. 31).

yerleştirmekte, ikinci gruba dahil olan düşünürler, uluslararası hukuk ve adalet arasında bir boşluk saptamakla birlikte hukukun gerekliliğini yadsımamakta buna karşın üçüncü grupta yer alan düşünürler ise adaletsizliği ortadan kaldırmak için gerekirse hukuka karşı gelme fikrinin dahi uygulanabileceğini savunmaktadır (s. 111-114). Öyle ise TWAIL'in söz konusu sınıflandırmada yerinin ne olduğu diğer bir deyiş ile bu sınıflandırmanın hangi noktasında konumlandırıldığı sorusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

TWAIL'in uluslararası hukuka eleştiri getiren “İyileştirici Yaklaşımlar” (*progressive approaches*) ile kuramsal bir bağı vardır. İyileştirici Yaklaşımlar, hukuku savaşın karşısında konumlandırmakta, marjinal konumda kalmış devletlerin hukuk aracılığıyla haklarını savunabileceğini ifade etmekte ve hukukun özgürleştirici misyonuna atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası hukuk eksik ve kimi durumlarda zayıf olarak nitelendirilmesine rağmen “özünde” iyi olandır, hatta bir yönüyle kurtarılmaya ihtiyaç duymaktadır. Zira uluslararası hukuk ilkelerine uyumun sağlanması, barışın tesis edilmesinde temel gerekliliktir (Özdemir, 2011, s.31-34; ayrıca bakınız Uğurlu, 2012). Bu bağlamda, TWAIL, uluslararası hukuka içkin tezleri tam anlamı ile yadsıyan bir yaklaşımlar bütünü değildir. Nitekim TWAIL'in amacı uluslararası hukukun temelinde var olduğunu iddia ettiği fikirlerde dönüşüm yaratmak ve bu dönüşümü uluslararası alanda arka planda bulunan Üçüncü Dünya ülkeleri lehine gerçekleştirebilmektedir. TWAIL yazarlarından Anghie (2004; 2006), uluslararası hukuk eleştirisini, uluslararası hukukun doğuşuna kadar götürmekte ve söz konusu tartışmayı uluslararası hukuk ile Üçüncü Dünya devletleri arasındaki ilişki üzerine inşa etmektedir.

TWAIL'in uluslararası hukuka yönelik vurgusunu tam anlamı ile açığa çıkarabilmek için öncelikle yaklaşımın temellerini ortaya koyabilmek gerekmektedir. Bu temeller belirli sorular üzerinden şekillendirilebilir: TWAIL nedir? TWAIL bir disiplin midir? Bir yöntem ve/veya söylem midir? TWAIL'in amaçları nelerdir? Siyasi vurguları var mıdır? TWAIL toplumsal bir hareket olarak nitelendirilebilir mi? Sabit midir, değişken midir? TWAIL'i uluslararası hukuka yönelik diğer eleştirel yaklaşımlardan farklılaştıran unsurlar var mıdır? Varsa bunlar nelerdir? Bu çalışma, ilgili sorulara yanıt arayarak, TWAIL'in mevcut düzene yönelik tespitlerini ve arayışını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Eğer yöntem dediğimizde hukukun ne olduğunu saptayan araçları kastediyorsak TWAIL bir yöntem değildir. Öte yandan, TWAIL, geleneksel anlamda, yöntem olarak

değerlendirilmeyen ancak uluslararası hukukun ne olduğu ve ne olması gerektiği konusunda, özgün düşünce biçimleri sunan feminizm, eleştirel hukuk çalışmaları, uluslararası ilişkiler kadar bir yöntemdir (Anghie ve Chimni, 2008, s. 77). Anghie (2008), TWAIL'in sabit bir yöntem olmadığını aksine dinamik, uluslararası hukuka analitik araçlar öneren ve başlangıç noktasını Üçüncü Dünya çıkarlarını nasıl ileriye taşıyabiliriz sorusuna dayandıran “politik bir proje” olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra TWAIL'i uluslararası hukukun her türlü problemine çözümler üreten ya da bu sorunlara ilişkin kanıtlar sunan bir yöntem olarak düşünme fikrine sıcak bakmamaktadır (s. 480).

Obiora C. Okafor (2008), TWAIL'in teori mi yoksa yöntem mi olduğuna ilişkin yürüttüğü tartışmada, TWAIL'in yorumlayıcı, mantıksal ve test edilebilir bir içeriğinin olduğunu, uluslararası hukuktaki olguları açıklarken belirli bir çerçeve sunduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, yaklaşımın, geçmişte yaşanmış ve gelecekte yaşanması muhtemel olayları anlayabilmemiz için gerekli araçları ortaya koyduğu noktasına dikkat çekerek, TWAIL'i “teorik” bir tutum olarak yorumlamıştır (s. 372-375).

Üçüncü Dünya düşünürleri, uluslararası hukuka ilişkin aynı hassasiyeti ve politik yaklaşımı paylaşımlarına rağmen TWAIL'i tek bir kuramsal çatı altında tanımlamamaktadır. Dolayısıyla TWAIL'i bir yöntem olarak nitelendirmemekte, yaklaşımın uluslararası hukuk ile ilişkisinde siyasi bir oluşuma denk geldiğini ve stratejik hedefleri olduğunu ifade etmektedir (Eslava ve Pahuja, 2011, s. 104). TWAIL'in yöntem olmadığına ilişkin görüşler, yaklaşımın *ne* sorusunun yanı sıra *nasıl* sorusuna odaklanması noktasına dikkat çekmektedirler. Nitekim yaklaşımın çerçevesi uluslararası hukukun tanımlanması ile sınırlı değildir. TWAIL, uluslararası hukukun ne şekilde işlemesi gerektiği konusuna da açıklık getirme uğraşındadır ve bu yönüyle diğer yöntemlerden ayrılmaktadır (Anghie ve Chimni, 2003, s. 77).

Gathii (2000) ise TWAIL'i “farklı kimliklerin tanınması, heterojenlik ve evrenselci düşünme modellerinin reddi” fikirleri üzerinden karakterize etmektedir (s. 2071). Üçüncü Dünya yazarları, uluslararası hukukun ortaya koyduğu evrenselleştirme hedefini, Avrupalı olmayan toplumları Avrupa kontrolünde tutabilmenin aracı olarak yorumlamaktadır. Bu nedenle en yalın anlamı ile TWAIL, Avrupalı olmayanlar üzerindeki doğrudan Avrupa hakimiyetini sona erdirmek amacı ile ortaya konulmuş bir karşılık olarak ifade edilebilir (Mutua, 2000, s. 31).

TWAIL, sadece hukuki düzende değil aynı zamanda entelektüel düzende reformu harekete geçirerek, küresel düzende mevcut olan adaletsizliği ve eşitsizliği

ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, TWAIL'in uluslararası hukuk ile ilişkisini çözümlediğimizde, uluslararası hukuku zorlayıcı bir unsur olarak nitelediğini ancak varlığını tam anlamı ile göz ardı etmediğini ifade edebiliriz. Dahası Üçüncü Dünyacı düşünürler, yeniden yorumlama durumunda, uluslararası hukukun sisteme iyileştirici bir yön verebileceği noktasında inançlarını korumaktadır. Ancak bunun için mevcut düzene karşı bir duruş sergileme ihtiyacında olduklarını da sürekli bir şekilde dile getirmektedir. Öyle ise TWAIL'in uluslararası hukuka ilişkin amaçları iki boyutlu olarak ele alınmalıdır. Bu iki boyut “direniş” (*resistance*) ve “reform” olarak adlandırılmaktadır (Eslava ve Pahuja, 2011, s. 105). Birinci boyut uluslararası hukukun evrensellik vurgusuna yönelik bir karşı hareketi, ikinci boyut ise yeni bir uluslararası hukuk düzeni talebini yansıtmaktadır.

Üçüncü Dünya yazarları, Batı hâkimiyetine karşı verecekleri cevabı kurgulayabilmek için yaklaşıma ilişkin amaçlar belirlemiştir. Mutua (2000), TWAIL'i tanımladığı ve sistematize ettiği makalesinde TWAIL'in üç temel amacından bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, “Avrupalı olmayanları Avrupalılara bağlayan uluslararası normların ve kurumların ırksallaştırılmış hiyerarşisinin yaratılması ve sürdürülebilmesi için uluslararası hukukun bir araç olarak kullanımını anlamak ve yapı söküme uğratmaktır”. İkinci amaç, “uluslararası yönetim için alternatif, normatif bir yapı inşa etmek ve sunmaktır”. Üçüncü amaç ise “bilim, politika ve politikacılar aracılığı ile Üçüncü Dünyadaki az gelişmişlik koşullarını ortadan kaldırmaktır” (s. 31).

Mutua'nın TWAIL'i kavramsallaştırmasından da anlayabileceğimiz gibi yaklaşımın temel amacı uluslararası hukuka ilişkin tarihsel söylemleri tartışmaya açmaktır. Bu bağlamda TWAIL, uluslararası hukuku yeniden açıklama noktasında “kolonyal karşılaşma”yı (*colonial encounter*) mevcut normların yorumlanmasının merkezine yerleştirmiştir (Gathii, 2011, s. 30). Buradaki amaç uluslararası hukuku bir sömürü ya da “baskı dili” (*language of oppression*) olmaktan çıkarıp bir “özgürleştirme dili” (*language of emancipation*) haline getirebilmek, böylece uluslararası hukuku Üçüncü Dünya toplumlarının mücadelelerini ve beklentilerini yansıtan bir alan olarak tanımlamak ve küresel adaleti sağlayabilmektir (Anghie ve Chimni, 2003, s. 79).

Üçüncü Dünyacı bilim insanlarının alternatif bir tarih söylemi ve bu bağlamda şekillenecek yeni bir uluslararası hukuk düzeni arayışında olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu hukuk düzeni çok sesliliğe dayanan bir rejime işaret etmektedir. TWAIL, “kolonyal tarih, güç, kimlik, farklılık” gibi kavramların uluslararası hukuk ile ilişkisi üzerine ayrıntılı bir tartışma sürdürmektedir (Anghie, 2008; Gathii, 2000). Ancak bu

tartışma bağlamında, Üçüncü Dünya düşünürleri, tek bir ses oluşturma amacını taşımamakta, dolayısıyla yaklaşım merkezileşmiş, baskıcı bir yapı olarak şekillenmemektedir (Gathii, 2011, s. 32). Ayrıca yaklaşımın bilgi üretimi ya da savunusu noktasında hiyerarşik bir sisteme sahip olmadığını yeniden vurgulamak gerekmektedir. Nitekim “siyasi ve entelektüel bir hareket” olarak değerlendirilen bu yaklaşımın önceden belirlenmiş bir öğreti ya da kesin doğrularla çevrelenmiş bir eğilime sahip olmadığını belirtmek mümkündür (Mutua, 2000, s. 36).

Yaklaşımın tartışma alanlarında tam bir uzlaşısı söz konusu olmasa dahi Üçüncü Dünya yazarlarının birleştikleri önemli bir nokta vardır. Bu nokta, uluslararası küresel düzene adil bir çerçeve çizebilmektir. Üçüncü Dünya yazarları, “uluslararası hukuk, Üçüncü Dünya insanların çıkarlarını geliştirmek için nasıl kullanılabilir” sorusunu sorarak ve arayışlarını bu temelde şekillendirerek analizlerine başlamaktadır. Bu incelemeyi gerçekleştirirken, TWAIL, “adalet” kavramını analizin merkezine almakta (Eslava ve Pahuja, 2011, s. 103) ve bu kavram üzerinden uluslararası hukukun evrenselliği üzerine tartışmalar yürütmektedir. Adalet ve evrensellik normları karşılıklı etkileşim ile devletlerin sistemdeki konumlarına da atıfta bulunmaktadır.

Postkolonyal geçmişin Üçüncü Dünya üzerinde yarattığı baskıyı ortadan kaldırmak dahası uluslararası hukuku Üçüncü Dünya lehine yeniden yorumlamak TWAIL’in temel prensiplerindendir. TWAIL’e ilişkin literatür incelendiğinde göze çarpan noktalardan bir tanesi, Üçüncü Dünya yazarlarının yalnızca Avrupa merkeziliği yapı söküme uğratmak amacıyla olmadıkları aynı zamanda uluslararası hukuku Üçüncü Dünya devletlerine pozitif anlamlar yükleyecek şekilde yeniden formüle etmek noktasındaki istekleridir (Gathii, 2011, s. 39; Natarajan, 2007, s. 425). Bu prensibin TWAIL’in ayırıcı bir özelliği olarak ortaya çıktığını vurgulamak gerekmektedir.

Genel olarak TWAIL’in amaçları yukarıda söz edildiği gibidir ancak yaklaşımın sahip olduğu amaçları uluslararası konjonktüre bağlı olarak yenilediğini, bir anlamı ile sınırlarını genişlettiğini ifade etmek gerekmektedir. Bu bağlamda, Anghie ve Chimni (2003)’nin TWAIL sınıflandırmasına değinmek yerinde olacaktır. Söz konusu sınıflandırmada, yaklaşım, TWAIL-I<sup>7</sup> ve TWAIL-II<sup>8</sup> olarak formülize edilmektedir. TWAIL-I ve TWAIL-II’nin farklılaştıkları noktalara değinmeden önce TWAIL-I’in

<sup>7</sup> TWAIL-I yazınında yer almış yazarlar: R. P. Anand, Mohammed Bedjaoui, T. E. Elias, Georges Abi-Saab, S. P. Sinha, Nagendra Singh, J. J. G. Syatauw, Christopher Weeramantry, Upendra Baxi, Keba M’baye (Chimni, 2011, s. 18; Okafor, 2005, s. 177).

<sup>8</sup> TWAIL-II yazınına öncülük etmiş yazarlar: James T. Gathii, Antony Anghie ve Makau W. Mutua’dır. Marksist yazar B. S. Chimni de genel olarak TWAIL yazınına önemli katkılarda bulunmuştur.

ortaya koyduğu ve yaklaşımın her modeli üzerinde etkisi olan beş temel prensibi açıklamak yerinde olacaktır.

Anghie ve Chimni (2003), söz konusu prensipleri şu şekilde ifade etmektedir: TWAIL-I analizine, uluslararası hukukun Üçüncü Dünya devletlerini kontrol etme, bir anlamıyla baskılama yöntemi olarak kullanılması noktası ile başlar. İkinci olarak, TWAIL-I, sömürgecilik öncesi Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası hukuka yabancı olmadıklarını aksine uluslararası hukuka ilişkin çeşitli doktrinler ortaya koyduğunu savunur. TWAIL-I'in üçüncü tutumu, uluslararası hukuku tam anlamı ile göz ardı etmemesi ve mevcut düzeni Üçüncü Dünya ülkeleri yararına yorumlayabilme çerçevesinde somutlaşmaktadır. TWAIL-I'in dördüncü prensibi, devletlerin egemen eşitliği ve müdahale etmeme noktalarına yoğunlaşmaktadır. Son olarak, TWAIL-I, Üçüncü Dünya ülkelerinin özgürleşmesi için siyasi özgürlüğün yeterli olmayacağı zira Birinci Dünya ile Üçüncü Dünya arasındaki ekonomik kanalların Üçüncü Dünya ülkelerini sistemde avantajsız konumda bıraktığını dile getirmekte ve sistemde reform talebinde bulunmaktadır. Başka bir ifade ile TWAIL, "Yeni Uluslararası İktisadi Düzen" (*New International Economic Order*) arayışındadır (s. 80-82).

Daha önce de belirtildiği gibi, söz konusu ortak zemine rağmen TWAIL-I ve TWAIL-II'nin farklılaştığı noktalar mevcuttur. TWAIL-II, TWAIL-I'in prensiplerini uluslararası hukuk düzleminde yorumlama ve bu eksende uluslararası hukuk ile Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki ilişkiyi yeniden tartışma çabasıdır. Bu bağlamda, TWAIL-II, TWAIL-I'in analizine bazı noktalarda eleştiri getirmektedir. TWAIL-I, kolonyalizm sonrası bağımsızlığını kazanmış ülkeleri, Üçüncü Dünya toplumlarındaki sınıf, ırk, cinsiyet çatışmalarından ayrı bir bütün olarak ele almakta başka bir ifade ile devlet içinde yaşanan gerilimleri analizine dahil etmemektedir (Anghie ve Chimni, 2003, s. 82). TWAIL-I ilgisini devlet egemenliği üzerine yoğunlaştırmıştır bu nedenle, Üçüncü Dünya devletleri içinde yaşanan gerilimleri yorumlayamama riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Bununla birlikte, Üçüncü Dünya toplumlarının çıkarlarını göz ardı etme ihtimali de bulunmaktadır. Nitekim TWAIL-II, analizine TWAIL-I'in nüfuz ettiği konuları genişleterek başlamaktadır. Bu doğrultuda, TWAIL-II, Üçüncü Dünya'nın çıkarları noktasında egemenlik doktrininin önemini yadsınamakla birlikte, Üçüncü Dünya devletlerinin toplumlarına karşı şiddet uygulamasına da eleştiri getirmektedir (Anghie ve Chimni, 2003, s. 83). Bir anlamda, toplum çıkarı ile devlet çıkarının farklılaşabileceği durumları göz önünde bulundurarak, Üçüncü Dünya toplumlarını, Üçüncü Dünya devletlerinden bağımsız düşünme yoluna gitmektedir.

TWAIL-II, bir yandan uluslararası hukuk ve kurumların harekete geçirdiği, Üçüncü Dünya devletleri tarafından da benimsenen, kalkınma söylemi ve ulus-inşası sürecinin, Üçüncü Dünya halklarının aleyhine işlediğini vurgulamaktadır. Diğer yandan da, uluslararası insan hakları normlarının Üçüncü Dünya halklarını devlete ve uluslararası aktörlere karşı korumada nasıl kullanılabileceği noktasında arayışını sürdürmektedir (Anghie ve Chimni, 2003, s. 83). Üçüncü Dünya hükümetlerinin her koşulda kendi toplumlarının yararına hareket ettiğini söylemek oldukça güçtür. Gelişmenin sadece egemenlik bağlamında ele alınması dönemin koşullarında anlaşılır olmakla beraber, Üçüncü Dünya insanların kaderlerinin değiştirilmesi noktasında yeterli değildir.

Üçüncü Dünya ülkelerinin, siyasi bağımsızlıklarını çok zor şekilde elde ettikleri dahası ekonomik anlamda Batıya bağımlılıklarının sürdüğü ve tam bir özgürleşme dönemini hiç tecrübe etmemiş olmaları durumu göz önüne alınırsa, TWAIL-I'in analizini devlet düzleminde gerçekleştirmiş olması şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak toplumların göz ardı edildiği bir ortamda tam bir özgürleşme olgusundan söz etmek de mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda TWAIL-II, daha toplum merkezli bir analize yoğunlaşmaktadır. Böylece güçlü devletlerin ve uluslararası kurumların toplumsal gerilimleri tımandırmasının önlemediği daha kapsayıcı bir uluslararası hukuk sistemini harekete geçirmeyi ve daha etkin bir Uluslararası İnsancıl Hukuk (*International Humanitarian Law*) alanı yaratmayı amaçlamaktadır (Anghie ve Chimni, 2003, s. 96).

TWAIL-I ve TWAIL-II arasındaki bir diğer farklılık ise, yaklaşımların kuramsal tutumları noktasında karşımıza çıkmaktadır. TWAIL-I, Birinci Dünya ile Üçüncü Dünya arasında eşitsizlik yaratan yapısal faktörleri analiz ederken, TWAIL-II, uluslararası hukukun mevcut işleyişini tersine çevirebilmek için daha kapsamlı bir kuramsal tutumun benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda, TWAIL-II, yapısal eşitsizliklerin yanı sıra uluslararası hukukun doğasını da analitik bir çerçevede sunmayı hedeflemektedir. TWAIL-I, uluslararası hukuku daha az sorunsallaştırmış ve Üçüncü Dünya'nın endişelerine hitap etmek için uluslararası hukukun mevcut yöntemlerini kullanmıştır. TWAIL II ise, kolonyalizmi, uluslararası hukuka dışsal bir etmen olarak görmek yerine, kolonyalizme, uluslararası hukukun oluşturulmasında merkezi bir rol atfeder (Anghie ve Chimni, 2003, s. 83-84).

TWAIL-II, TWAIL-I'den belirli yönlerle ayrılmakla birlikte, temellerini TWAIL-I'den almıştır ve büyük ölçüde söz konusu yaklaşımın geleneklerini taşımaktadır. Üçüncü Dünya yazarları, TWAIL-I ile TWAIL-II arasındaki belirli

farklılıkları vurgulamalarına rağmen, bu iki topluluğun ilişkisini bir devamlılık ilişkisi olarak yorumlama eğilimindedir (Anghie ve Chimni, 2003; Fidler, 2003; Gathii, 2011; Mutua, 2000).<sup>9</sup> Öte yandan, uluslararası konjonktürün değişen işleyişi ile birlikte iki kuşağın *devamlılık* ilişkisi çerçevesinde ele alınamayacağı görüşleri de mevcuttur. Bu argümana göre, önceki kuşak homojen bir topluluk oluşturmadığı gibi, koşullardaki radikal değişimler aynı çizgide değerlendirilmeye açık değildir başka bir ifade ile, TWAIL’i önceki kuşağın devamı olarak yorumlamaya sıcak bakılmamaktadır (Özdemir, 2011, s. 142). Söz konusu farklılıkları analizin dışında bıraktığımızda, genel hatları ile TWAIL yorumlamasının, mevcut uluslararası hukuk dayatmasına karşı bir duruş olarak somutlaştığını ifade edebiliriz.

TWAIL, uluslararası hukuka yönelik karşı duruşunu, “özgürleştirme” nosyonu üzerinden şekillendirmektedir. Zira söz konusu yazının öncüleri, Üçüncü Dünya’nın bilginin gerçekliği iddiası ile zapt edildiğini ileri sürmektedir. Nilüfer Göle (2011)’nin de ifade ettiği gibi “bilgi somut toplumsal tarihten ve beraberinde gelen iktidar ilişkilerinden kopuk değildir” (s. 159); belirli bir birikimin sonucu olarak ortaya çıkmakta, dahası belirli bir amaca hizmet edebilmektedir (Cox, 1986). Dolayısıyla kendini yaratan olgulardan bağımsız düşünölemeyecek kadar öznel bir algı yaratmaktadır. Benzer bir görüşün savunusunda olan Edward Said (2012), akademisyenlerin, eğitim kurumlarının, hükümetlerin ortaya koyduğu metinlerin bilgi üretiminin bir sonucu olduğunu dile getirmekte ve bu metinlerin toplumlara yansımalarına ilişkin şu analizi yapmaktadır:

Gerçek bir şeye ilişkin bilgi içerdiği iddiası güden . . . bir metni yok saymak güçtür. Uzmanlık atfedilir böylesi metinlere. . . . En önemlisi, böylesi metinler yalnız bilgi üretmekle kalmaz, betimlemek üzere ortaya çıktıkları gerçekliğin kendisini de *yaratabilirler*. Bu bilgi ile gerçeklik, zamanla, bir gelenek ya da Michel Foucault’nun deyişiyle bir söylem üretir; bundan üreyecek metinlerden, belirli bir yazarın yaratıcılığı değil, bu gelenek ya da söylemin varlığı veya baskınlığı sorumludur gerçekte (s. 104, 105).

Bu anlayışa göre, bilgi masum bir üretimin sonucu ortaya çıkan bir olgu değildir ve söz konusu bilgi üretiminin iktidar ilişkileri ile doğrudan bağlantısı vardır (Loomba, 2000, s. 64). Göle (2001)’nin de ifade ettiği gibi, “eser ile eylem, analiz ile oluşum, bilinç ile gerçeklik” arasında farklılık kadar bağlılık da mevcuttur (s. 161). Pooja Parmar (2008), TWAIL’i doğru bilgi söylemleri ile yaratılan şiddete karşı bir duruş olarak nitelendirmekte ve bu bağlamda özgür yorumlamaya olanak tanınması

<sup>9</sup> Çalışma kapsamında da TWAIL-I ve TWAIL-II devamlılık ilişkisi bağlamında yorumlanmaktadır.

gerektiğini ileri sürmektedir (s. 370). Nitekim uluslararası hukuk, Avrupa-merkezcilik<sup>10</sup> (*Eurocentrism*) olgusunun yayılmasında bir anahtar olarak değerlendirilmekte ve Avrupalılık insan medeniyetinin üst noktası olarak tasvir edilmektedir. Buna karşın TWAIL ise söz konusu ötekileştirmeyi reddederek, insanların ve kültürlerin eşitliği üzerine kurulu bir uluslararası hukuk düzenini harekete geçirme isteğindedir (Mutua, 2000, s. 36). Böylece Üçüncü Dünya yazarları, TWAIL'i farklılıkların yadsınmadığı bir bütünlük oluşturma hedefi noktasında somutlaştırmaktadır.

Özet olarak, TWAIL, Üçüncü Dünya ülkelerinin ikincil hatta üçüncül konumda değerlendirilmesinin karşısında kendini konumlandıran, evrensel doğru söylemlerini bir dayatma olarak değerlendiren, uluslararası hukukun dönüştürülmesi ile Üçüncü Dünya insanları için iyileştirici bir yörüngenin izlenebileceği inancını taşıyan, siyasi amaçları içinde barındıran, kuramsal altyapıya sahip bir yaklaşımlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, TWAIL, uluslararası hukuk rejimine yönelik farklı bir sesi ve yorumlamayı gündeme taşıması sebebiyle incelenmektedir.

#### 2.4. Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın Kuramsal Altyapısı

TWAIL, uluslararası hukuka yönelik tespit ettiği sorunlar ve buna paralel olarak belirlediği amaçlar doğrultusunda yeni bir düzen arayışındadır. Bu bağlamda uluslararası hukuka içkin sorunları ortaya koymakta ve uluslararası hukukun mevcut yapısına ilişkin çözüm önerileri sunmaktadır. TWAIL'in uluslararası hukuka ilişkin bu tutumu ilerleyen bölümlerde ayrıntılı şekilde değerlendirilecektir ancak öncesinde söz konusu yaklaşımlar bütünüünün temelinde yatan kuramsal tutumun ortaya konulması gerekmektedir. TWAIL hangi kuramsal tutumun ürünüdür? Uluslararası hukuka eleştiri getiren diğer yaklaşımlardan ya da kuramlardan ayrılan yönü nedir? Hangi dönem koşullarında savlarını ortaya koymuştur? Hangi kuramsal bütünlüğün içinde kendine yer edinmiştir? Mevcut soruların cevaplanması, TWAIL'in olduğu koşulların belirlenmesi, uluslararası hukuka getirdiği eleştirilerin temelinde yatan sebeplerin anlaşılması böylece yaklaşımın belirlediği amaçların ne ölçüde gerçekleştirilebileceğinin ortaya konulabilmesi açısından önemlidir.

TWAIL'in öncülü, kendini Avrupa-merkezci modernliğin karşısında konumlandıran postkolonyal teoridir. Bununla birlikte, TWAIL, birçok teori ile

<sup>10</sup> “Avrupa-merkezcilik: Tarafgir ya da çarpıtılmış bir görüş açısına işaret edecek şekilde Avrupa kültüründen çıkarılmış değerlerin ve teorilerin başka gruplara ya da halklara uygulanması” (Heywood, 2013, s. 378).

etkileşim halindedir. Bu etkileşim değişen şekillerde gerçekleşmekte, yaklaşım, eleştirel duruş sergileyen düşünce biçimlerinin kimileri ile uyumlu, kimileri ile ise çatışmalı bir ilişki yürütmektedir. Ekonomi-politiği dışarıda bırakarak kültüre ve söyleme odaklanan yapısı ile Marksizmden uzaklaşan TWAIL, kimlik vurgusu nedeni ile feminizm ile yakınlaşmakta ve Eleştirel Irk Teorisi'nden (*Critical Race Theory*) de önemli ölçüde beslenmektedir.

Eleştirel Irk Teorisi'nin iki temel amacı vardır. Bunlardan birincisi, Amerika'daki beyaz üstünlüğünü ve bu üstünlüğün insanlar üzerinde yarattığı baskının nasıl ortaya çıktığını anlamak ve hukukun üstünlüğü, eşitlik gibi idealler ile toplumsal işleyiş arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. İkincisi ise, hukuk ve ırksal güç arasındaki ilişki ortaya koyduktan sonra bu ilişki yapısını dönüştürmektedir (Mutua, 2000, s. 38). Hatırlanacağı gibi, TWAIL'in hedefi de, uluslararası hukukun tarihsel gelişimini ve içeriğinde bulunan ırkçı gelenekleri ortaya çıkarmak ve sonucunda uluslararası hukuku Üçüncü Dünya'nın gelişimine katkı sağlayacak bir boyuta taşımaktır. Bu yönü ile TWAIL ve Eleştirel Irk Teorisi'nin ortak özelliği, her ikisinin de, ırksal hiyerarşinin yaratılmasında ve işleyişinde uluslararası hukuku bir araç olarak nitelendirmesinden ileri gelmektedir (Mutua, 2000, s. 38).

TWAIL, kuramsal etkileşiminin zenginliğine rağmen, kuramsal birikimini ağırlık olarak *postkolonyalizmden* almıştır. Bu nedenle postkolonyalizmin detaylı bir incelemesinin yapılması gerekmektedir. Postkolonyalizmin doğasına ilişkin bir inceleme yapıldığında, bu kavramın farklı yorumlamalara açık olduğunu ifade etmek mümkündür. Frantz Fanon, ilk kez 1961 yılında Fransızca olarak yayımlanan *Yeryüzünün Lanetlileri* (*The Wretched of the Earth*) adlı kitabında, sömürgeleştirilmeyi, “insanlığın bir ‘tür’ünün yerini bir başkasının alması” olarak tanımlamakta ve bu olguyu tarihsel bir süreç olarak adlandırmaktadır (2007, s. 41-42). Hatırlanacağı gibi, kolonyalizmin kavramsal ve yapısal değerlendirilmesi ikinci bölümün ilk alt başlığında gerçekleştirilmişti. Bu noktada, kelimenin “*post*” (sonrası) önekini alarak kavramsal ve ideolojik bağlamda nasıl bir anlam kaymasını içinde taşıdığının tartışılması gerekmektedir.

Loomba (2000), “post” önekinin iki farklı anlama karşılık geldiğini ifade etmektedir. Birinci olarak, zamansal bir sıralamaya karşılık gelen bu kavram, ikinci olarak ise öncekinin yerini alan ideolojik bir “sonra” olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu olguya getirilen eleştiriler kavramın ikinci anlamına yönelmektedir. Nitekim kavramın yapısındaki değişikliğinin kolonyalizmin tam olarak ortadan kalkması olarak

yorumlanamayacağını öne süren görüşler, biçimsel olarak kolonyalizmin yerini postkolonyal sürece bıraktığını başka bir ifade ile sömürge ülkelerin bağımsızlığını kazandığını kabul etmektedir. Ancak aynı sürecin Üçüncü Dünya'nın Birinci Dünya'ya ekonomik ve kültürel yönden bağımlı olduğu neo-kolonyal bir işleyişe karşılık geldiği gerçeğinin de altını çizmektedir (s. 24-25).

Postkolonyalizm terimi, kolonyal dönemin bitişinden itibaren ortaya çıkan sürece karşılık gelmektedir. Postkolonyalizmin tarihsel işleyişine bakıldığında, 1950'lerin sonunda sömürgelerin bağımsızlaşması ile başlayan sürecin 1960'larda tepe noktasına ulaştığını söylemek mümkündür. Böylece, milyonlarca insan sömürgelerden ayrılma sürecini tecrübe etmiş ve bu durum postkolonyal kavramının kullanımına zemin hazırlamıştır (Childs and Williams, 1997, s. 1). Ancak zamansal olarak buna karşılık gelmesine rağmen, postkolonyal süreci, sömürgeciliğin artık tamamen ortadan kalktığı bir dönem olarak nitelendirmek doğru olmayacaktır (İlter, 2006, s. 9). Nihayetinde TWAIL'in de iddia ettiği gibi, sömürgecilik boyut değiştirerek farklı şekillerde Üçüncü Dünya devletlerine yansımaya devam etmiştir. Ayrıca, gerek sömürgeci pratiklerin izlerini silebilmek gerek ise seslerini duyurarak Üçüncü Dünya devletleri lehine bir yol izleyebilmek için harekete geçirilen Üçüncü Dünya eleştirisi dahi modern dünyanın getirilerinden yararlanmaktadır. Nitekim başkaldırının sömürgeciliğin getirisi olan değerleri içselleştirdiği durumlar söz konusudur ve buna paralel olarak modernizmin izin verdiği ölçüde bir bağımsızlık algısının yaratıldığını da belirtmek gerekmektedir (İlter, 2006, s. 9).

Süreç olarak incelendiğinde sömürge durumundan kurtulma periyoduna denk gelen bu anlayışa ilişkin sorgulanması gereken ikinci konu postkolonyalizmin dünya haritasındaki yeridir. Bilindiği gibi sömürgecilik oldukça eski tarihlere dayanan bir olgudur. Bu bağlamda, hangi toplumların postkolonyal olarak adlandırılabilirliği konusunda fikir birliğine varılabilmiş değildir. Sömürgeler ve eski sömürge ülkeler 1930'lu yıllara gelindiğinde dünya topraklarının yüzde 84.6'sını kaplarken, biçimsel olarak sömürgelerden ayrılma süreci 18. yy.'da başlayan ve 1970'lere kadar süren üç yüz yıllık bir periyoda karşılık gelmektedir (Loomba, 2000, s. 12, 25). Nitekim postkolonyal kuramın destekçileri, terimin hitap ettiği çerçeveyi oldukça geniş ölçüde algılamaktadır. Postkolonyal düşünürler, bu terimin, sömürgecilik geçmişine sahip her topluma uygulanabileceğine ilişkin bir görüşün savonusundadır. (Dirlik, 2010, s. 26). Aijaz Ahmad (1995), terimin siyaset teorisi bağlamında, 1970'lerde uluslararası alana girdiğini ve ilgili terimin kolonyal tecrübeden yeni kurtulmuş olan Asya ve Afrika

toplumlarını sınıflandırmak amacı ile kullanıldığını ifade etmektedir (s.1). Benzer şekilde, Dirlik (2010), postkolonyal toplumu belirleyen sınırların yeterince açık olmaması gerçeğine karşın, bu terimin İkinci Dünya Savaşı öncesinde kolonyal ya da yarı-kolonyal olan ve savaş sonrası Üçüncü Dünya olarak adlandırılan toplumların yerine kullanıldığını dile getirmektedir (s. 26).

Mevcut sınıflandırmadan yola çıkıldığında, sömürgecilik tecrübesini yaşamamış ancak sömürgecilik pratiklerinden doğrudan etkilenmiş olan bölgelerin nasıl konumlandırılacağı sorusu ise cevapsız kalmaktadır. Zira sömürgecilik çok farklı pratiklerle dünya sahnesinde yerini almış buna paralel olarak postkolonyal süreci de her ülke farklı şekillerde tecrübe etmiştir. Tıpkı postkolonyalizmin coğrafi sınırlarının belirlenmesi gibi, postkolonyallerin kim olduğu sorusuna da açık olarak verilecek bir yanıt yoktur. En sade anlatımı ile postkolonyalleri, Batı tarafından sömürgeleştirilmiş kişiler olarak ifade etmek mümkündür (Childs ve Williams, 1997, s. 12). Ancak postkolonyalizmin kapsadığı topraksal sınırlar net olarak belirlenememişken, postkolonyalizmi tecrübe eden kişileri net ve tartışmasız şekilde ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, her toplumun postkolonyal süreci farklı şekillerde tecrübe ettiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, tek bir kavram ile tüm bu tecrübeleri karşılamak oldukça zorlama bir yaklaşım olacaktır.

Üçüncü Dünya literatürüne göz atıldığında, söz konusu yaklaşımın üreticilerinin Avro-Amerikan kültüründen beslenmiş Üçüncü Dünya aydınları oldukları görülecektir. Başka bir ifade ile, Üçüncü Dünya eleştirisi dahi Üçüncü Dünya olarak adlandırılan coğrafyada doğmamıştır ya da doğamamıştır. Dirlik (2010), bu yorumlamaya paralel olarak postkolonyal söylemin, uluslararası arenada Marksizm'in gördüğü tepkileri görmemesine dikkatleri çekmiştir. Bu bağlamda, postkolonyalizmin, Avrupa-merkezciliğe ve aydınlanma döneminin getirilerine yönelik eleştirilerinin tolere edilebilmesini, bu teorinin liberal yorumlamanın sınırlarını aşacak kadar radikal olmamasına bağlamaktadır (s. 8). Özdemir (2011), piyasa kanalları ile harekete geçirilen sömürüyü görmezden gelen postkolonyalizmin, kültürelcilik vurgusuna yoğunlaşarak, mevcut kapitalist üretim ilişkilerini meşrulaştırdığını ve dikkatleri kapitalist yapılardan kültür olgusuna kaydırıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, kültürelciliğin (*culturalism*), piyasa ile uyumlu bir yapının kuramsal altyapısını oluşturduğunu savunmaktadır. Benzer bir analizde, Avrupa-merkezcilik karşıtlığının tek ve yegâne amaç olarak belirlenmesinin, yerel öznellikler ile küresel ölçekteki kapitalizmin kültürel araçları arasında gerçekleşen ilişkinin öneminin üstünü örttüğü,

böylece yerel farklılıklar adına küresel farklılıkların görmezden gelindiği vurgulanmaktadır (Dirlik, 2010, s. 29-30, 32).

Loomba (2000), postkolonyal terimini, sömürge sonrası ülkelerin günümüzdeki görünümelerini ortaya koyma yönünden yetersiz bulmakta ve bu kavramı Üçüncü Dünya ülkelerinin içinde taşıdığı kültürel ve ırksal farklılıkların üstünü örttüğü gerekçesi ile eleştirmektedir (s. 25-26). Hardt ve Negri (2002) de, “post” ifadesinin, hâkimiyetin eski modellerine işaret ettiğini öne sürmekte ve bu sebeple postkolonyal düşünürlerin geçmiş yönetim biçimlerine odaklanarak, analizin nesnesini yanlış kurguladığını dile getirmektedir. Buna göre, sermaye hareketleri ve dünya projeleri ekseninde şekillenen iktidar ilişkileri postkolonyal söylemi çoktan kuşatmış durumdadır. Bu sebeple, postkolonyal eleştirinin çıkmaz sokakta olduğu ifade edilmektedir (s. 156-157). Söz konusu eleştiriye cevaben, Jefferess, McGonegal ve Milz (2006) ise, postkolonyalizmin çıkmaz sokakta olduğu eleştirisinin doğru olabileceğini ancak bunun sebebinin hâkimiyetin geçmiş pratiklerine yoğunlaşmaktan kaynaklanmadığını dile getirmektedir. Zira postkolonyalizm, emperyalizmi anlamak ve günümüzde dönüştüğü “yeni yönetim stratejileri”ne karşı koyabilmek için bir miras niteliğindedir. Hardt ve Negri, postkolonyal teoriyi, küreselleşmenin meydan okumaları ile ilgisiz ve geçmişe odaklı bir çalışma alanı olarak adlandırmak konusunda çok aceleci davranmaktadır. Nitekim medenileştirme misyonu hâlâ varlığını korumaktadır (Brydon, 2006).

Dirlik (2010), kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi için bireyin şekillendirilebilirliği önünde engel olduğu düşünülen rasyonelliğini geride bırakma itkisine ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Bu noktada, postkolonyalizm ve genel olarak postmodernizmin Aydınlanma’ya yönelttiği eleştiri doğrultusunda küresel kapitalizm ile örtüştüğünü öne sürmektedir (s. 10). Ancak bu argüman, postkolonyalizmi “küresel kapitalizmin entelijansiyası” olarak resmederek tehlikeli bir kuşku yaratmaktadır. Nitekim postkolonyalizmin temelinde yer alan “demokratik, eşitlikçi ve hatta yer yer anti-kapitalist arzular” ile kapitalist mantığı bir tutmak (Hardt ve Negri, 2002, s. 157) postkolonyal eleştirinin öneminin yadsınması anlamına gelecektir. Postkolonyal düşünce biçimi, küresel düzeyde yaşanan eşitsizliklerin temeline kimliklerin “ötekileştirilmesini”, başka bir deyişle baskılanan kimliklerin seslerini duyuramaması gerçeğini yerleştirmektedir. Söz konusu ötekileştirme, bir kültürün diğer kültürden üstün tutularak kendisinden geride olanı dönüştürme hedefine odaklanmış olmasından kaynaklanmaktadır (Uğurlu, 2012, s. 33). Şüphesiz olarak postkolonyalizmin ve ondan beslenerek ortaya çıkan TWAIL’in piyasaların neden

olduğu şiddeti dışarıda bırakması, analiz düzeyinde bazı eksikliklere neden olmaktadır. Ancak aynı teorinin kapitalizmin tektipleştirme operasyonuna karşı bir hareket olduğunu ve “kimliklerin ötekileştirmesi” kavramını ortaya koyarak, tek sesli dünyanın yorumlanmasına yeni bir perspektif kattığı gerçeği gözden kaçırılmamalıdır.

“Postkolonyal bir epistemolojinin temelini ‘farklılığın’ olumlanması oluşturur” (Dirlik, 2010, s. 21). Bu tanımlamadan da anlaşılacağı gibi, postkolonyal düşüncenin temel vurgusu “farklılık” (*difference*) üzerinedir.<sup>11</sup> Zira modern teorilerin uluslararası sistemi ve toplumu homojenleştirici bir yaklaşımı söz konusudur. Postkolonyal teoriyi bu homojenleştirme hedefine bir başkaldırı olarak nitelendirmek mümkündür. Aynı zamanda, postkolonyal eleştirinin merkezinde “melezlik ve arayerdelik, heterojenlik, farklılık ve çokkatlılık (*multiplicity*)” sözcüklerinin yer aldığını belirtmek gerekmektedir (Dirlik, 2010, s. 23).

Dirlik (2010), postkolonyalizmin düşünsel temellerinin, Avrupa-merkezci modernliği belirlediği sınırlara karşı koyuş ifadesi olarak simgeleşen postyapısalcılığa dayandığını ifade etmektedir. Buna göre, postkolonyal teori, bir taraftan modernliğin yereli dışarıda bırakan tutumuna yoğunlaşırken diğer taraftan küresel, politik ve toplumsal ilişkilerdeki değişim ile birlikte ortaya çıkan yeni sorunları gündeme taşımaktadır (s. 6). Öyle ise, bu noktada, postkolonyalizm vurgusunun yoğunlaştığı yerel öznellik veya kültürel farklılık durumunun çözülmesi gerekmektedir. Uluslararası işleyişte “ben” ve “öteki” nasıl oluşmuştur? Başka bir ifade ile benliğin öteki üzerindeki tahakkümü nasıl kurulmuştur?

Said, ilk kez 1978 yılında yayımladığı *Orientalism* adlı eserinde, Batı ve Doğu arasında “ben ve öteki” ilişkisinin nasıl kurulduğunu analiz etmektedir. İncelemesi sırasında Oryantalizme olumsuz bir anlam yükleyen yazar, bu kavramı, “‘Şark’ ile (çoğu zaman) ‘Garp’ arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünce biçimi” olarak tanımlamakta ve incelemesini “kolonyal söylem” üzerinden şekillendirmektedir.<sup>12</sup> Ona göre, Batılı devletlerin her zaman Doğu ile uzlaşma zeminini sağlayacak yöntemleri vardır (Said, 2012, s. 11-12). Şüphesiz olarak, buradaki uzlaşma Doğu ve Batı arasında bir orta yol bulma arayışı anlamını taşımamaktadır. Aksine “uzlaşma” söylemi ile kastedilen şey zorlama karşısındaki boyun eğıştır. Bu nedenle

<sup>11</sup> “Burada söz edilen farklılık, benliği ve ötekini birbirinden ayıran değil, onları karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde birleştiren bir farklılıktır” (Daha ayrıntılı bir okuma için bakınız Dirlik, 2010, s. 21).

<sup>12</sup> Kimi çeviri metinlerde Türkçe kökenli “Doğu” sözcüğü Arapça kökenli “Şark” sözcüğü ile; “Batı” sözcüğü ise “Garp” sözcüğü ile karşılanmaktadır. Bu nedenle, çalışmada bu sözcükler birbirinin yerine eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Oryantalizm, Doğu'nun Batı'ya boyun eğişi ve beyaz adamın Doğu'nun halkları ve kültürü üzerindeki tahakkümünün kabul edilmesi olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Said'in (2012) detaylı olarak analiz ettiği Doğu ve Batı arasındaki asimetrik ilişki şu sözlerle ifade edilmektedir:

Şark Avrupa'nın sadece komşusu değildir; Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yinelenen Öteki imgelerinden biridir. Ayrıca, Şark, onun karşıt imgesi, düşüncesi, kimliği, deneyimi olarak Avrupa'nın (ya da Batı'nın) tanımlanmasına yardımcı olmuştur. Ne ki, bu Şarkların hiçbirisi salt imgelemde yaratılmış değildir. Şark, Avrupa'nın *maddi* uygarlığı ile kültürünün bütünleyici bir parçasıdır. Şarkiyatçılık bu bütünleyici parçayı, kültür, hatta ideoloji düzleminde, bir söylem biçimi olarak –bu söylemi destekleyen kurumlarla, sözcük dağarcığıyla, araştırmalarla, imge dağarcığıyla, öğretilerle, hatta sömürge bürokrasileri ve sömürge biçemleriyle birlikte–dile getirir, temsil eder (s. 11-12).

Said'in (2012) yorumlamasına göre, öncelikli olarak Batı kendini öteki olarak nitelendirdiği Doğu'ya göre konumlandırmakta ve sonrasında, Doğu'yu Doğu yapan her türlü kültürel ve ideolojik mirasın terk edilerek, tek ve salt doğru medeniyet seviyesi olarak nitelendirilen Batı değerlerine ulaşması için harekete geçmektedir. Bir başka ifade ile Doğu'nun Batılılaşması amaçlanmaktadır. Bu inşa sürecinde, söylemin durdurulmaz ve sınırsız gücüne başvurulmakta böylece Doğu, coğrafi bir yargıyı ifade etmekten öte ideolojik bir bakış açısının ürünü ve ötekileştirmenin maddi simgesi olarak ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen bu dayatmaya karşı bir duruş olarak ortaya çıkan postkolonyalizm, Batı'nın teleolojisini değişmez bir bütün olarak kabul etmek yerine, modern söylemi tartışmaya yönelmekte ve kültüre ilişkin yargıları yeni baştan incelemeye açmaktadır. Benzer bir görüşün savunucusu olan Fanon'a (2007) göre, "Avrupa kelimenin tam anlamıyla Üçüncü Dünya'nın yarattığı bir şeydir". Bu savunuya göre, Avrupalı ülkelerin zenginliği aynı zamanda Üçüncü Dünya ülkelerinin zenginliğidir. Zira Avrupa'nın mevcut konumunda sömürge ülkelerden Batı'ya akan emeğin ve hammaddenin büyük etkisi vardır (s. 105-106).

Postkolonyalizm, Avrupa-merkezcilik olgusu ile kapitalizmi birbirine bağlayan yapısal bağları dışarıda bırakarak, kapitalizm eleştirisinde ekonomi-politik yaklaşım yerine kültürelciliği materyal olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte, yerel öznellikleri canlı tutabilmek adına postkolonyal ülkelerin yaşadığı eşitsizliklerin temelinde sömürgecilik ve emperyalizm olgularının yerine ideolojik ve kültürel bağlamda kurulmuş olan bir Avrupa-merkezcilik düşüncesini görmektedir (Dirlik, 2010, s. 8-9).

Bu yönü ile uluslararası hukuka yeni bir perspektif sunduğu ifade edilen postkolonyalizme bazı yönlerden ise oldukça güçlü eleştiriler getirilmektedir.

Dirlik (2010), postkolonyalizmi, uluslararası hukuka sunduğu imkânları geri aldığı dahası eleştirdiği kurguların benzerini sergilediği ve farklılığın olumlanmasını savunurken bazı farklılıkları diğerlerinden üstün tutarak bu savunusunu anlamsızlaştırdığı gerekçesi ile eleştirmektedir. Söz konusu eleştirisini ise şu ifadeler ile dile getirmektedir:

Postkolonyal eleştiride (ve genel olarak postmodernizmde) erekselliğin reddedilmesi, Avrupamerkezci modernlik karşısında seçenekler sunulabilmesi imkânının yolunu açan, geçmişte susturulmuş ya da tarihten dışlanmış olanlara söz hakkı veren düşünsel bir yer yaratmıştır. Ancak; diğer taraftan aynı postkolonyalizm, kolektif kimlikle ilgili savların gerçeklik olasılığını yadsıyarak, bahsedilen seçeneklerin altını oymuştur. Teori ortaya ne sunduysa geri almıştır hem de sunar sunmaz! (s. 7).

Dirlik'in eleştirisi, postkolonyalizmin sunduğu temel katkıları gölgeleme tehlikesini beraberinde getirmektedir. Zira postkolonyal teori yaptığı iş ile çok önemli amaçlara hizmet etmektedir. Öncelikli olarak, kültürel ve etnik farklılıklara ilişkin empati kuramayan Batı literatürünün evrensellik vurgusunu reddetmekte ve bakış açısının sınırlarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sömürgecilik ve emperyalizm ile ilgili konularda nasıl sessiz kalındığını göstermektedir. Kültürel farklılıkları ve çoğullukları ön plana alan postkolonyalizm, bu amaca ulaşmak için de literatürde farklı kültürlerin temsiline önemini vurgulamaktadır. Ayrıca bireylerin ve grupların aynı anda birden fazla kültüre ait oldukları “melezlik” (*hybridity*) ve “kültürel çokdeğerlilik” (*cultural polyvalency*) gibi durumları analize dâhil etmektedir (Barry, 1995, s. 198). Üçüncü Dünya eleştirisinin ekonomi-politikten kültürelciliğe kayan görüntüsünün altında yatan temel etken postkolonyalizmin geliştirdiği eleştiri ölçeğidir. Zira postkolonyal epistemoloji, ezilen kimliklerin özgünlüklerini ortaya koyma çabasıdır. Bu bağlamda ırk, etnisite ve kimlik çerçevesinde bir eleştiri yürüten postkolonyal teori, kimlik vurgusunu arttırarak, feminizm gibi teorilerle sıkı sıkıya bağlar kurmaktadır. Ancak Üçüncü Dünya'nın mevcut durumunun belirleyicisi olan kapitalist sistem yapılarını ve üretim ilişkilerini analiz dışı bıraktığı gerekçesi ile eleştirilmektedir.

Postkolonyal teori tıpkı Marksizm gibi, egemen yapılara eleştiri getirmekle birlikte, Marksizmden kopuş olarak değerlendirilmektedir. Nitekim analiz “Marksist dilin evrenselci savlarını” reddetme üzerine kurulmaktadır (Loomba, 2000, s. 275'de

belirtildiği üzere). Postkolonyal söylem, Marksizmin sınıf ayrımları üzerine kurduğu inceleme alanını etnisite, ırk ve kimlik temelinde algılama eğilimindedir. Ayrıca Marks'ın sömürgeciliği komünizm hedefine giden yolda bir parametre olarak değerlendirmesi postkolonyal düşünürlerin eleştirisine neden olmaktadır (Tepeciklioğlu, 2013, s. 89). Bu bağlamda, ırk ve etnisite gibi kavramların ana akım hatta eleştirel akım analizlerinde eridiğini öne süren postkolonyal düşünürler, Üçüncü Dünya'ya ilişkin tartışmaları ekonomi-politikten kültürelciliğe hatta bir yönü ile kimlik siyasetine kaydırmaktadır. Bir anlamda, Avrupa dayatması baskının temelinde bu kavramları görmektedir. Dahası postkolonyalizm, kolonyal tecrübe ile söylem veya bilgi arasında doğrudan bir bağlantı kurarak, Avrupa modernliğinin getirilerine farklı bir bakış açısı getirmiş, mikro düzeydeki farklılıkları ortaya koyarak kolonyal eleştiri çerçevesini genişletmiştir.

Marksist yazar Terry Eagleton (2014), postkolonyalizme yönelik eleştirilerini şu sözlerle ifade etmektedir:

Şimdiye kadar izini sürdüğüm gelenekte kültür, cinsiyet, dil, ötekilik, farklılık, kimlik ve etnisite sorunları, devlet gücü, maddi eşitsizlik, emeğin sömürülmesi, emperyal yağma; kitlesel siyasi direnme ve devrimci dönüşüm sorunlarından ayrılamaz. Eğer sonuncuları, birincilerden çıkarırsanız elinizde, günümüzdeki postkolonyalizm teorisine benzer bir şey kalır (s. 246).

Eagleton'un, sınıf temelinde bir eleştiriye gündeme taşıyan Marksizmin diğer farklılık alanlarına da nüfuz ettiğini öne sürmesi tartışmalıdır. Zira sınıfsal bir devrimin yaşanması, dünyanın farklı yerlerinde ve farklı şartlarda gerçekleşen sorunların tamamının çözülmesi için yeterli midir sorusuna verilebilecek net bir yanıt yoktur. Ona göre, "sınıf" kavramı uluslararası bir olgudur, dahası dünyada emek açısından sömürülen etnik kimliklerin ve çoğunlukla kadınların ikilemi, Marksist perspektifin ortaya koyduğu sınıf temelini merkezine yer almaktadır.

Postkolonyalizmin ortaya koyduğu anlam diyalektiği kuşkusuz olarak Üçüncü Dünya'nın karşı duruşunda önemli bir kilometre taşı olmuştur. Ancak kapitalizmin yapısal araçlarını analizin dışında bırakması nedeni ile postkolonyalist söylemin ana akım düşünce biçiminin karşısında ne denli güçlü bir konumunun olacağı tartışılmaktadır (Uğurlu, 2012). Bu eleştirilerin haklılık payı vardır ancak unutulmaması gereken bir diğer durum, bu tarz eleştirel düşünce biçimleri için bütünlük vurgusunun oldukça önemli olmasıdır. Zira bazı görüşlerin ısrarla vurguladığı gibi, teorisinin gereğinden fazla parçalara bölünmesi tek ve güçlü bir ses oluşturma açısından

yetersizliklere neden olabilecektir. Postkolonyalist düşüncenin temelinde daha kapsayıcı bir düşünce biçiminin yattığını ifade etmek gerekmektedir. Bununla birlikte, zaman içinde bu arayıştaki değişimin farklılaşan yapısı, postkolonyalizmin ikilemi olarak değerlendirilmektedir.

Dirlik (2010), postkolonyalizmin değişen görüntüsü olarak yorumladığı bu durumu şu sözlerle analiz etmektedir:

Kutsal ırk-sınıf-toplumsal cinsiyet üçlüsünün tartışmalardaki ayinsel yakarıları, . . . [postkolonyal] incelemelerde etnisite ve ırkın gitgide artan ayrıcalıklı konumunu anlamayı güçleştirmektedir. . . . Bu epistemolojinin çıkış noktası sosyal ilişkiler yönünden (pek de özgün olmayan) genel bir kimlik teorisi değil, etnik ve ırksal ilişkiler temelinde oldukça özgül sosyal ilişkilerdir. Postkolonyal epistemolojinin etnik, milliyetçi ve ırkçı özcülüklerle mücadele etme niyetiyle hareket ederek diğer ilişkileri gölgede bırakma pahasına bu özcülüklerde adı geçen ilişkileri ön plana alması ironik bir durumdur (s. 24-25).

Ancak postkolonyalizmin ortaya çıkış koşulları ve sebepleri göz önüne alındığında, araştırmanın kapsamını sınırlı tutması anlamlandırılabilir. Nitekim baskın söylemlere ve dayatılan kimliklere karşı koyabilme noktasında “stratejik özcülük” (*strategic essentialism*) gerekli olmaktadır. Özcü bir kimlik vurgusu daha en başında “öteki”yi (*other*), “dışarıdaki”ni (*outsider*) ve “düşman”ı (*enemy*) yaratacaktır, ancak aynı vurgu, dışlanmış ve ötekileştirilmiş grupları güçlendirecektir. “Stratejik özcülük” baskı, asimilasyon ve görölmezliğe (*invisibility*) karşı koymak ve bu bağlamda ötekileştirilmiş grupların tanınması için siyasal talepler ve iddialar üretmek için etkili, gerekli aynı zamanda *geçici* (*temporary*) bir siyasal araçtır (Bodur, 2005, s. 118). Bu sebeple, postkolonyalizm de stratejik amaçlar doğrultusunda değerlendirilmelidir. Zira “farklılığın olumlanması” (Dirlik, 2010) hedefi çerçevesinde birikimini sağlayan postkolonyal epistemolojinin, farklılık yorumlamasını indirgemeci bir tutuma değil, *stratejik* bir arayışa karşılık gelmektedir. Dolayısıyla postkolonyalizm, medenileştirme misyonu çerçevesinde kurulan küresel hâkimiyetin ve baskının eleştirisine odaklanan, muhtemelen tek metodolojik çerçeve olması sebebiyle önemli bir çalışma alanı olarak kalmaya devam edecektir (Jefferess, McGonegal & Milz, 2006).

Sonuç olarak, tüm eleştirilere rağmen, postkolonyal birikimi, “tekilleştirilmiş tarih dışı bir soyutlama” olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Söz konusu teori, ne hegemonik bir projenin tamamlayıcısı ne de hâkim söylemler ile işbirliği içinde olan entelektüellerin ürünüdür. Postkolonyalizm, emperyalizmin evrelerinden birini temsil eden tarihsel bir boyut değildir ancak kapitalizmin küreselleşmesi sürecinde yaşanılması

gereken kaçınılmaz bir aşamadır. Hemen her teoride olduğu gibi, postkolonyal teori de dünya üzerinde olup biten her şeyi eksiksiz olarak açıklama kapasitesine sahip değildir (Childs ve Williams, 1997, s. 21). Ancak indirgemeci olmayan bir tutum ile tarihte neler olup bittiğini ve geleceğin ne yönde şekilleneceğini analiz etme ihtiyacı ile yola çıkan bu teoriyi entelektüel açıdan görmezden gelmek mümkün görünmemektedir. Zira postkolonyal düşünce, tarihin işleyişine yönelik oldukça önemli soruları gündeme taşımaktadır. Spivak'ın (2009) ifade ettiği gibi, “toplumsallaşmış sermayeden çıkan uluslararası iş bölümünün öbür tarafında, daha evvelki bir ekonomik metni tamamlayan emperyalist hukukun ve eğitimin epistemik şiddet döngüsünün içinde ve dışında *madun konuşabilir mi?*” şeklinde soru sorabilmeyi, imkânlı kılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde uluslararası hukukun doğası eleştirel bir bakış açısıyla sorgulanmış, Üçüncü Dünya'nın kavramsal boyutu, değişen koşullar göz önünde bulundurularak farklı görüşler ekseninde tartışılmıştır. Ayrıca, TWAIL'in uluslararası hukuk ve insani müdahale yorumlamasının anlamlandırılabilmesi için, kuramsal ve düşünsel alt yapısı analiz edilmiştir. Bu bağlamda, bir sonraki başlıkta sorunsallaştırılacak olan uluslararası hukuka yönelik eleştirilerin ve çözüm önerilerinin dayandığı temeller ortaya koyulmuştur.

## BÖLÜM III

### ÜÇÜNCÜ DÜNYA YAKLAŞIMLARI ve ULUSLARARASI HUKUK

Çalışmanın ikinci bölümünde, uluslararası hukuka ilişkin dönemsel koşullar, bu koşullar içinde Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın ortaya çıkışı ve söz konusu yaklaşımın uluslararası hukuka ilişkin arayışı ortaya konulmuştur. Üçüncü Dünya Yaklaşımları ve Uluslararası Hukuk isimli üçüncü bölümün ilk alt başlığında, TWAIL'in uluslararası hukuka içkin söylemlere ve pratiklere getirdiği eleştirilere değinilecektir. Söz konusu eleştirilerin ayrıntılı bir okuması yapıldıktan sonra, ikinci alt başlıkta Üçüncü Dünya yazarlarının, uluslararası hukukta çözüm arayışlarına ve sunulan öneriler doğrultusunda uluslararası hukukun geleceği ve değişim kapasitesi yorumlanacaktır. Takip eden başlıklar, TWAIL'in eleştirisi üzerine kurulacaktır. Yaklaşımın, uluslararası hukuka yönelik yorumlaması ile uluslararası hukuktan beklediği pratikler arasında paralellik olup olmadığı ve bu anlamda etkili bir eleştiri gerçekleştirip gerçekleştirmediği konusu değerlendirilecektir. Bu bağlamda, TWAIL'in uluslararası hukukta ne ölçüde ses getirdiği noktası sorgulanacak, yaklaşımın çerçevesi, artıları ve eksileri ile ortaya konulacaktır.

#### 3.1. Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın Uluslararası Hukuka Yönelik Eleştirileri

Ana akım uluslararası hukuk yaklaşımlarının eleştirisi ekseninde şekillenen yeni akım uluslararası hukuk yaklaşımları, Uluslararası Hukuk disiplininin entelektüel seyrinde bir takım değişikliklere neden olmuştur. Bu durum, mevcut disiplinde ana akım yaklaşımların etkinliğini yitirdiği anlamına gelmemektedir ancak uluslararası hukuka ilişkin söylemlerde “çoğulculuk” kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Böylece, uluslararası hukuk teorisi, Eleştirel Hukuk Çalışmaları şemsiyesi altında literatüre dahil olan “Yeni Dalga” uluslararası hukuk çalışmalarına da ev sahipliği yapmaya başlamıştır (Çelebi ve Özdemir, 2010, s. 69). Uluslararası hukuk teorisi, kendi iç dinamiklerini büyük ölçüde korumakla birlikte, uluslararası hukukun temelleri üzerine çeşitli eleştiriler getirilmektedir. Hukuka ilişkin klasik liberal yaklaşımlar, politika-hukuk ayırımına yönelirken, eleştirel akım, uluslararası hukuka, politika-hukuk ilişkisi üzerinden yeni bir yorumlama sunmaktadır. Bu bağlamda, hukukun politik kimliğine ilişkin vurgular artmakta böylece yeni bir arayış ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası Hukuka Yeni Yaklaşımların (*New Approaches to International Law-NAİL*) bir alt kolu olarak ifade edebileceğimiz Üçüncü Dünya Yaklaşımları, Üçüncü Dünya'nın uluslararası hukuka yönelik eleştirilerini belirli ilkeler üzerinden şekillendirmektedir (Özdemir, 2011, s. 63; Natarajan, 2008, s. 55). TWAIL'in fikri temellerini oluşturan bu ilkeler, genel olarak; Avrupa merkezîyetçi olmayan bir evrenselliğin savunusu, hiyerarşi karşıtlığı, karşı-hegemonik (*counter-hegemonic*) duruş, Üçüncü Dünyacılık ve teorik ittifak stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 2011, s. 149-207). Bu ilkelerden bir kısmı Üçüncü Dünya yazarlarının uluslararası hukuka getirdikleri eleştirilerin de merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda, TWAIL'in düzene yönelik eleştirilerini, "Avrupa-merkezcilik karşıtlığı", "hiyerarşi karşıtlığı" ve "Üçüncü Dünyacılık" çerçevesinde analiz etmek mümkündür.

TWAIL yazarlarının eleştirileri, devlet ile uluslararası hukuk arasındaki ilişki çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz olarak, her devlet sistemdeki konumu itibari ile uluslararası hukuk ile farklı bir etkileşim içinde olacaktır. Bu etkileşimin en önemli belirleyicisi ise "güç" olgusudur. Chimni (2006)'ye göre, uluslararası hukukun temel öznesi olan devletlerin düzen ile olan ilişkisi dinamiktir ve bu nedenle de sürekli olarak kendini oluşturmaya devam etmektedir. Devlet egemenliği ile uluslararası hukuk arasında ortaya çıkan ve kendini yenileyen bu ilişkiyi, her bölge ve o bölgeye ait olan ülkeler "maddesel ve ideolojik" bağlamda yeniden tecrübe edecektir (s. 7).

TWAIL yazını, egemenlik kavramını tartışmaya açmaktadır. Anghie (2006)'ye göre, egemenlik doktrini, Avrupalı olmayan toplumları, egemenlik ve güç çatısı altına almayan bir mekanizmaya sahiptir (s. 741). TWAIL yazınının önemli isimlerinden olan Mutua (2000) da benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Yazara göre, egemenlik kavramı, sömürgecilik yönetiminin hukuki bir zemine oturtulması noktasında anahtar olarak kullanılmaktadır (s. 33). İngiliz hukukçu John Austin'e göre, yasa ve düzen ancak yasaları yaratıp uygulayacak olan bir egemen devletin varlığı durumunda anlamlı kılınabilir (Anghie, 2006, s. 740). Bu noktada, uluslararası hukuktaki egemen boşluğu vurgulanmaktadır.

Anghie (2006), uluslararası hukuk ve egemenlik arasındaki ilişkiye yönelik iki temel soruyu gündeme taşımıştır: Birincisi, "eşit ve egemen devletler arasındaki yasal düzen nasıl kurulmuştur?" Bir diğer soru ise, yasallaştırma ve yürütme noktasında egemen boşluğu olmasına rağmen uluslararası hukuku nasıl 'hukuk' olarak kabul edebileceğimize ilişkindir (s. 741). Sonuç olarak, üst otorite boşluğu nedeniyle uluslararası hukukun iç hukuk ölçüsünde bir meşruiyetinin olmadığı vurgulanmakta ve

egemenlik doktrininin bu bağlamda ancak bir grup devletin çıkarlarına hizmet ettiği ifade edilmektedir. Uluslararası hukukun üstünlüğüne ve devletleri sınırlayıcı etkisine yapılan vurgulara rağmen, sistemin hala merkez aktörü devletler olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, bir devletin sistemdeki varlığını etkileyebilecek olan birim yine bir diğer devlet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerek uluslararası politikada gerek ise uluslararası hukukta etkileyen-etkilenen başka bir ifade ile yöneten-yönetilen ayrımını ise “güç” olgusu belirlemektedir. TWAIL’in eleştirisi ise, Üçüncü Dünya ile Batı arasındaki güç eşitsizlikleri noktasına yoğunlaşmaktadır (Natarajan, 2007, s. 424). Nitekim söz konusu güç eşitsizlikleri nedeniyle, Üçüncü Dünya uluslararası hukukta her daim yan rolde kalmaya devam edecektir. Mevcut uluslararası hukuk, “demokratik devlet” tanımı yapmakta, dahası güçlü devletleri, uluslararası kurumların üst noktalarına taşıyarak, Üçüncü Dünya devletlerinin özgür hareket edebilme ve kendilerine özgü bir gelişme düzeyini tecrübe etme şansını elinden almaktadır (Chimni, 2006, s. 7).

John Mearsheimer (1994/95), “The False Promise of International Institutions”<sup>13</sup> adlı makalesinde, liberal kurumsalcılık yaklaşımının uluslararası kurumlara yüklediği iyileştirici anlamları incelemekte ve kurumların devletleri savaştan uzaklaştırarak uluslararası ortamda barışı sağladığı iddialarını tartışmaya açmaktadır. Neo-Liberal kurumsalcılara göre, uluslararası kurumlar, uluslararası düzeni sağlama noktasında oldukça etkili aktörler iken, realistler kurumların etkisini çok daha minimal düzeyde ele almaktadır. Mearsheimer, kurumların, güçlü devletlerin çıkarına hareket edeceğini, bu nedenle bağımsız aktörler olarak değerlendirilemeyeceğini, aksine kurumların işleyişini devlet davranışlarının belirlediğini ileri sürmektedir.

Mearsheimer (1994/95)’a göre, uluslararası ortamda anarşi hâkimdir. Anarşi kavramı, bir çatışma unsuru olarak değil, uluslararası ortamda devletler üstü bir otoritenin bulunmaması durumunu vurgulamak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda, savaş ve barış gibi süreçlerin ise güç dengesinin bir fonksiyonu olarak karşımıza çıktığı

---

<sup>13</sup> John J. Mearsheimer’ın uluslararası kurumlara yönelik eleştirilere yer verdiği “*The False Promise of International Institutions*” adlı makalesine cevap olarak Robert O. Keohane ve Lisa L. Martin “*The Promise of Institutional Theory*” adlı makaleyi yazmıştır. Söz konusu makalede uluslararası kurumların sistemdeki etkisizliğine yönelik eleştirilere karşı tezler ortaya konulmuştur. (Daha ayrıntılı okuma için bakınız Keohane ve Martin, 1995). Ayrıca John J. Mearsheimer, “*The False Promise of International Institutions*” adlı makalesine getirilen temel eleştiri yazılarına yönelik bir makale kaleme almıştır. “*A Realist Reply*” adlı bu makalede, öncelikle kendi argümanları ile eleştiriler arasındaki durumu özetleyen Mearsheimer, daha sonrasında bu eleştirilere cevap vermiştir. (Daha ayrıntılı okuma için bakınız Mearsheimer, 1995).

ve kurumların bu noktada gücün uluslararası dağılımını yansıtan bir “ayna” görevi görmenin ötesine gidemediği ifade edilmektedir.

Uluslararası kurumlara oldukça önemli bir rol biçen neo-liberal kurumsalcılar Robert Keohane ve Joseph Nye (1999) ise, uluslararası sistemin işleyişini “karşılıklı bağımlılık” olgusu ile açıklamaktadır. Yazarlara göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin hâkim teorisi realizm, karşılıklı bağımlılık siyasetini açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Keohane ve Nye (1999), mevcut düzeni, “karmaşık karşılıklı bağımlılık”<sup>14</sup> kavramı ile karakterize etmektedirler (s. 310). Keohane ve Nye (1999)’a göre, güç olgusunu açıklama noktasında karmaşık karşılıklı bağımlılık olgusunun getirilerinin görmezden gelinmesi mümkün değildir. Kompleks karşılıklı bağımlılık, güç olgusunun şeffaflığını yitirdiği bir anlamda dış politika aracı olmaktan uzaklaştığı, devletlerin farklı siyasal ve sosyal kanallar ile birbirine bağlanarak tek aktör olma şansını yitirdiği ve yüksek politika, alçak politika ayrımının ortadan kalktığı bir uluslararası düzeni ifade etmektedir (Keohane ve Nye, 1999, s. 311). Özetlemek gerekirse, yazarlar, karşılıklı bağımlılık çağında devletleri sınırlayacak bir uluslararası sistemin oluşacağını böylece bir yandan işbirliği olasılığı artarken diğer yandan askeri çatışma olasılığının azalacağını ifade etmektedir.

Karşılıklı bağımlılık olgusunun eşit olarak gerçekleşme zorunluluğu olmadığını, bağımlılığın asimetrik olarak gerçekleşebileceğini dile getiren Keohane ve Nye (1999), daha az bağımlı olan devletlerin, karşılıklı bağımlılık olgusunu, bazı konular üzerinde pazarlık unsuru haline getirebileceklerini öne sürmektedir (s. 310). Yazarlar söz konusu durumu, işbirliğinin önünde bir engel olarak değerlendirmemektedir. Buna karşın, uluslararası sistemde, kurumların devletler üzerindeki bağlayıcılığının eşit oranda dağılmaması gerçeğini dile getirmek gerekmektedir. Örneğin uluslararası anlaşmalar, her devlet için benzer sorumluluk alanını yaratmamaktadır. Şüphesiz olarak, uluslararası hukuk bünyesinde taşıdığı hukuk kavramı nedeniyle kendiliğinden üstün bir sığata bürünmektedir ancak bu noktada unutulmaması gereken konu, uluslararası hukuka söz konusu üstünlük olgusunu veren birimin devletler olması gerçeğidir. Bununla birlikte, uluslararası sistemin işleyişine yön veren hiçbir devletin hukuki normları tamamen yok sayma lüksünün olmadığını belirtmek gerekmektedir. Aksine, uluslararası hukuka aykırı eylemler hukuki normlar ile hiç değilse söylemsel düzlemde meşrulaştırılmaktadır. Nitekim bu durum da uluslararası hukukun devletler düzeyindeki önemini gözler önüne

<sup>14</sup> Karmaşık karşılıklı bağımlılık ve realizm koşulları altındaki siyasi süreçlerin karşılaştırılmasına ilişkin tablo için bakınız Keohane ve Nye, 1999, s. 316.

sermekte ancak uluslararası hukukun uygulanış biçimi soyut kalmaya devam etmektedir. Diğer bir deyiş ile devlet pratikleri hukuka yapılan atıflar ile meşru bir zemine yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

Mutua (2000), uluslararası hukuku, Üçüncü Dünya'nın Batı'ya bağımlılığının sürdürülmesi noktasında bir anahtar ve bu bağımlılığı tekrar tekrar üreten “yağmacı” bir sistem olarak nitelendirmektedir. Söz konusu görüşe göre, uluslararası hukuk, evrensellik, eşitlik, adalet gibi kavramlarla harekete geçirilerek, Avrupalı olmayan toplumları, Avrupa hâkimiyetinde tutmak için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu noktadan hareketle, Üçüncü Dünya yazarları, uluslararası hukuku “emperyal bir proje” olarak değerlendirmektedir (s. 31). Birçok Üçüncü Dünya yazarına göre, uluslararası hukuk, bir yandan “egemen eşitlik” ve “self-determinasyon”<sup>15</sup> gibi ilkeleri, ilgili ülkelere garanti ederken diğer yandan emperyalizmi ve sömürgeciliği daha ileri boyutlara taşımaktadır (Anghie ve Chimni, 2003; Gathii, 2011; Mutua, 2000).

TWAIL yazarları, uluslararası hukuk ile sömürgecilik arasında olduğunu iddia ettikleri bağlantıyı ortaya koymayı hedeflemekte ve uluslararası hukuka yönelik eleştirilerini bu yönde şekillendirmektedir. Öyle ise, TWAIL'in uluslararası hukuka yönelik ilk eleştirisinin uluslararası hukukun *emperyal* karakteri üzerinde yoğunlaştığını ifade etmek yerinde olacaktır. Anghie (2004), “ırk ayrımcılığı” (*racial discrimination*), “ekonomik sömür” (*economic exploitation*), “kültürel boyun eğdirme” (*cultural subordination*) gibi uluslararası hukuka içkin birçok önemli sorunun, uluslararası hukuk ile sömürgecilik arasındaki bağlantının anlaşılması ile çözülebileceğini ileri sürmektedir (s. 7). TWAIL'e göre, yeni dünya düzeninde kolonyal hakimiyetin varlığını sürdürmesi söz konusu olmadığı için, uluslararası hukuk kanalı ile yeni bir hakimiyet yöntemi ortaya konulmuştur (Gathii, 2011, s. 26).

TWAIL yazarlarının, eleştirilerini uluslararası hukukun doğuşuna kadar götürebildiğinden daha önceki bölümlerde söz edilmişti. Uluslararası hukukun doğuşunda, uluslararası hukuk düzenine, sadece medeniyet seviyesine ulaşabilmiş ülkelerin dahil olabileceği fikri hakimken, günümüz şartlarında böyle bir hiyerarşi söz konusu değildir. Bununla birlikte, “ırksal hiyerarşi” uluslararası kurumlar aracılığı ile sürdürülmekte ve uluslararası hukuk kanalı ile Batı'ya medenileştirme misyonu yüklenmektedir (Anghie, 2000, s. 39). Böylece uluslararası hukuk, hiçbir ülke

<sup>15</sup> BM Antlaşması, madde 1(2) kapsamında, Üçüncü Dünya egemenliğinin hukuki temelini ortaya koymuş ve halkların siyasi self-determinasyon hakkını tanımıştır. Ancak Üçüncü Dünya halklarına, kültürel, geleneksel, tarihsel ve kendi fikirleri bağlamında bu hakkı kullanma şansını vermemiştir (Natarajan, 2008, s. 111).

tarafından reddedilemeyecek bir noktaya yerleştirilmekte, bir anlamda evrensellik vurgusu ile bağlayıcı bir düzen olarak servis edilmektedir. Ancak uluslararası hukukun sağlıklı işleyişi için, Batılı olmayan ülkelerin, Batılı ülkelerin medeniyet seviyesine ulaşması fikri vurgulanmaktadır. Bu noktada uluslararası hukuk devreye girerek medenileştirme projesinin yürütücüsü olacaktır. Başka bir ifade ile uluslararası hukuk, her daim “medenileştirme misyonu” ile harekete geçirilmiştir (Anghie, 2006, s. 739). Batı’nın dünya görüşü çerçevesinde şekillenen kurallar, uluslararası hukuk kanalı ile Üçüncü Dünya ülkelerine aktarılmaktadır. Batı, “medenileştirme misyonu” çerçevesinde Avrupalı olmayan ülkeleri, “barbar, geri kalmış, şiddet yanlısı” olarak niteleyebilmektedir. Söz konusu ötekileştirmekte ve hiyerarşi yaratılırken “ırk” kavramı belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Anghie ve Chimni, 2003, s. 85). Böylece, uluslararası hukuk, Batı ve diğerleri arasında bir çatışma alanı olarak sunulmaktadır.

Uluslararası hukuk hiyerarşik bir düzene hitap etmektedir ve söz konusu hiyerarşide Avrupa modeli esas alınmaktadır. TWAIL, ikinci ve üçüncü eleştirilerini bu doğrultuda gündeme taşımıştır. Yaklaşım, hiyerarşi karşıtlığının yanı sıra Avrupa-merkezcilik karşıtlığını da eleştirilerinin merkezine yerleştirmiştir. TWAIL’e göre, Batı ve diğerleri arasındaki hiyerarşiyi ortaya çıkaran, bu hiyerarşinin gelişmesine neden olan, söz konusu hiyerarşiyi hukuki boyuta taşıyan ve bu şekli ile sürdürülmesine neden olan her türlü etken yeniden tartışmaya açılmalıdır (Mutua, 2000, s. 38).

TWAIL, uluslararası hukukta “çoğulculuk” arayışındadır. Bu nedenle, uluslararası hukukta farklı kültürlerin temsil edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak Batılı olmayan ülkeleri, Batı medeniyet seviyesine taşıma isteği göstermektedir ki, uluslararası hukukta “çok kültürlü” bir yaklaşım hakim değildir. Nihayetinde Avrupalı olan ile olmayan arasında önemli ölçüde kültür farklılıkları mevcuttur ancak bu farklılıklar uluslararası hukukun çalışma nesnesi olarak değerlendirilmemektedir. Aksine uluslararası hukukta, Batı’yı model alan ve üstün gören homojen bir kültür yaratma hedefi vardır. Söz konusu homojen kültür liberalizm geleneği çerçevesinde yaratılacaktır. Benedict Kingsbury (1998), daha yüksek bir medeniyet seviyesine karşılık gelen liberal düşünce yönteminin, dünyayı bölgelere ayırmaya olanak tanıdığını ve böylece liberal hukuk alanını oluşturduğunu ifade etmiştir. Oluşturulan hukuk alanına diğer devletlerin kabul edilmesi ise ancak bu devletlerin liberal kültürü benimsemeleri ve bu medeniyete uyum sağlamaları ile olanaklı olacaktır (s. 621-622).

Mevcut eleştirilere göre, günümüz düzeninin çoğulculuk karşıtı görüntüsü ve hoşgörüsüzlüğü Westphalia sistemine dayanmaktadır. Fidler (2003), “Westphalia medeniyeti”nin başlangıçta çoğulcu bir proje olarak ortaya çıktığını dile getirmektedir. Ancak söz konusu çoğulculuk, aynı kültürel, tarihsel, coğrafi, hukuki, dini ve ekonomik mirasa sahip Avrupa devletlerine hitap etmektedir. Başka bir ifade ile, söz konusu çoğulculuk Avrupa merkezlidir. Yapısal altyapısını Batı kurallarından alan bu medeniyet, Batı dışında kalan dünyaya, 19.yy’da, sömürgecilik ve emperyalizm aracılığıyla servis edilmiştir (s. 34-37). Öyle ise, Westphalia kültüründen beslenmemiş dahası bu medeniyeti benimseyememiş toplumlara, söz konusu medeniyetin evrensel bir norm olarak servis edilmesi yapısal sıkıntılara neden olabilmektedir. İmparatorluklar çağında önemli ölçüde etkisini hissettiren Westphalia medeniyetinin çoğulculuk anlamında yarattığı sıkıntılar (Fidler, 2003, s. 36-37) küreselleşme çağında da oldukça etkili bir şekilde devam etmektedir.

TWAIL, uluslararası hukukun evrensellik normlarının dayatılmasına karşı bir duruş sergilemektedir. Bu bağlamda, Üçüncü Dünya, liberalizmin uluslararası hukukta yarattığı evrensellik kavramını sınırlandıracak şekilde kendini konumlandırmaktadır (Fidler, 2003, s. 29). Buradan çıkarılması gereken sonuç, Üçüncü Dünya yazınının tam anlamı ile evrensellik karşıtı olması değildir. Nihayetinde TWAIL yazarları, bir ölçüde evrenselliğin de gerekli olduğunu ifade etmektedir ancak söz konusu eleştiri, evrenselliğin sadece Avrupa kökenlerine dayanması noktasında karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası hukuk, belirli bir evrensellik boyutuna ulaşmalıdır ancak bu boyut, güçlü olanın zayıf olana hükmetmesi şeklinde olmamalıdır (Mutua, 2000, s. 37).

TWAIL’in bir başka eleştirisi, uluslararası hukukun “gelişme” söylemi üzerine yoğunlaşmaktadır. Uluslararası politika, “gelişmiş olanlar ve diğerleri” ayrımı üzerinden yön izlemektedir. Bu nedenle de, uluslararası politikanın belirleyicisi olanlar uluslararası hukukta *kural koyucu* konumunda iken, geriye kalan devletler *uygulayıcı* pozisyonundadır. Vurgulanması gereken bir diğer nokta, “gelişme” kavramının oldukça soyut anlamları içinde barındırmasıdır. Örneğin, ülkelerin ekonomik gelişimi ile siyasi ya da hukuki gelişiminin her zaman aynı yörüngede olduğunu söylemek güçtür. Rajagopal (2006), uluslararası arenada sıkça gündeme getirilen gelişme kavramının, Üçüncü Dünya’nın Birinci Dünya seviyesine ulaşabilmesi için gerekli görülen her durumu içine alan bir kavram olduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda, yazarın da belirttiği gibi, “ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması, yolsuzlukla mücadele, şeffaflık, çevresel sürdürülebilirlik, demokrasi, özgürlük/haklar” gibi birçok olgu,

gelişme sürecinin içinde yer almaktadır. Ancak gelişme söyleminin, hegemonik bir fikir olarak nitelendirildiğini unutmamak gerekmektedir. Nihayetinde kimin bu gelişmeyi sağlaması gerektiği ya da bu gelişmenin nasıl yönetileceği konusunda uluslararası ortamda hiçbir zaman şüpheye yer olmamıştır (s. 161).

Uluslararası hukuktaki gelişme söylemine getirilen eleştirilere paralel olarak insan hakları söylemine de eleştiri getirilmektedir. Uluslararası ortamda evrensel normlar ile çevrelenen insan hakları doktrini, gelişme sürecinin bir parçası olarak Avrupalı olmayan devletlerin karşısına çıkmaktadır. Bu noktada, TWAIL'in eleştirisi, söz konusu söylemin, hegemonik düzeni sağlamlaştırmaya yönelik kullanıldığı iddiasına yoğunlaşmaktadır. İnsan hakları söylemi, toplumları uluslararası ortamda eşit düzeye taşımaya mı hizmet ediyor yoksa şiddetin ve sömürünün dili olarak mı karşımıza çıkıyor soruları tartışmaya açılmaktadır.

Chimni (2006), insan hakları söyleminin, neo-liberal politikalara hizmet ettiğini dile getirmektedir (s. 3). Benzer bir görüşün savunusunda olan Gayatri Chakravorty Spivak (2009), "Madun Konuşabilir mi?" (*Can the Subaltern Speak?*) isimli çalışmasında, Batı'nın entelektüel birikiminin birçok yönden Batı'nın uluslararası ekonomik çıkarı ile paralel olduğunu öne sürmekte ve bu doğrultuda "üçüncü-dünya öznesinin Batılı söylem içerisinde nasıl temsil edildiği" sorusunu gündeme taşımaktadır. Nesne konumunda kalan Üçüncü Dünya, Batı tarafından oldukça radikal eleştirilere maruz kalmakta, bu etkileşim Batı'nın özne konumunu sağlamlaştırma hedefine yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. Zira Avrupa medeniyeti, hukuki, ekonomik, politik ve ideolojik boyutlar ile çevrelenmiş söylemlerin bir ürünü olmasına rağmen "hiçbir jeopolitik belirlenimi yokmuş gibi" davranmaktadır (s. 53-54).

İnsan hakları, demokrasi, özgürlük gibi kavramlar, uluslararası ortamda yapılan askeri müdahalelerin gerekçeleri olarak sunulmaktadır. Bu durum göz önüne alınarak, kavramın Üçüncü Dünya devletlerine yönelik yansımaları değerlendirilmelidir. 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (*Universal Declaration of Human Rights*) kabulünden sonra, uluslararası hukuk farklı bir yönde işlemeye başlamıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, "dünya toplumunun anayasal yapısı" olarak Birleşmiş Milletler Antlaşması (*Charter of United Nations*)'na dahil edilmiştir (Sohn, 1982, s. 16-17).

Louis B. Sohn (1982), insan hakları söylemi üzerine kurulu olan yeni uluslararası hukuk düzeninin, sömürgecilik dönemi eski uluslararası hukuk düzeninin yerini oldukça etkili bir şekilde aldığını ifade etmektedir. Yeni sistemin Batılı olmayan

devletlere ve toplumlara yansması ise tartışmalı kalmaya devam etmektedir. Nihayetinde “insan hakları hukuku”, uluslararası hukuk kanalı ile devletlerin iç işlerine müdahaleleri kolaylaştırdığı için Batı’nın Üçüncü Dünya’ya olan müdahalelerinin önünü açma tehlikesini beraberinde getirmektedir (Anghie, 2006, s. 749). İlerleyen bölümlerde, insan hakları söylemi, hem uluslararası boyutu ile hem de TWAIL perspektifinden ayrıntılı bir şekilde yorumlanacaktır ancak bu noktada insan hakları söyleminin uluslararası hukuka yönelik eleştirilerde önemli bir yer tuttuğunu söylemek yeterli olacaktır.

TWAIL, uluslararası hukuka ilişkin eleştirilerinin merkezinde yer alan Avrupa-merkezciliğin sağlamlaştırılması, ırksal hiyerarşinin sürdürülmesi, uluslararası toplumun homojenleştirilmesi gibi unsurların, uluslararası kurumlar aracılığıyla gerçekleştirildiği iddiasındadır. Bu nedenle de, eleştirilerin büyük bir çoğunluğu, bu kurumlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Mutua (2000), kolonyalizm sonrası siyasi anlamda özgürlüğünü kazanmış olan Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımlılıklarının farklı kanallarla sürdüğünü ifade etmektedir. Bu bağımlılığın, tanınan self-determinasyon hakkı ve sürekli vurgulanan insan hakları olgusu ile meşrulaştırıldığını ileri süren yazar, BM’nin ortaya koyduğu yeni sistemin, Avrupa hegemonyasının içeriğini değil sadece şekilsel özelliklerini değiştirdiğini ve söz konusu hegemonyanın sürdürülmesine olanak tanıdığını ileri sürmektedir (s. 34). BM’nin yapısı incelendiğinde, beş daimi üyesi olan Güvenlik Konseyi’nin, tüm üyelerin temsil edildiği Genel Kurul’dan daha geniş yetkilere sahip olduğu görülecektir.<sup>16</sup> Bu bağlamda, BM, sistemde dezavantajlı konumda bulunan Üçüncü Dünya için adil bir düzenin evrensel savunucusu olmaya uzak görünmektedir. Dolayısıyla, egemen-eşitlik prensibi, BM çatısı altında söylemsel bir kavram olmanın ötesine geçememektedir.

Üçüncü Dünya devletlerinin ekonomik bağımlılıkları ise Bretton Woods kurumları olan Dünya Bankası ve IMF ayrıca Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (*General Agreement on Tariffs and Trade-GATT*), çokuluslu şirketler (*multinational corporations*) ve Batılı devletler kanalı ile sürdürülmektedir (Mutua, 2000, s. 35). Anghie (2006), neo-liberal ekonomik politikaların yoğunlaşması ve Dünya

<sup>16</sup> BM Genel Kurulu’nda her devlet eşit temsil hakkına sahiptir. Nitekim her üye devletin bir oy hakkı bulunmaktadır. Genel Kurul kararları bağlayıcı değildir. Buna karşın, Güvenlik Konseyi 15 üye devletten oluşmaktadır. Sözü edilen 15 üyeden 5 tanesi (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin) daimi, 10 tanesi ise geçici üyedir. Güvenlik Konseyi’nin herhangi bir kararı alabilmesi için o konu ile ilgili en az 9 devletin “evet” oyu vermesi ayrıca daimi üyelerden hiçbirinin karara yönelik “veto” yetkilerini kullanmaması gerekmektedir. Genel Kurul’un, Konsey’in aldığı kararları tartışma yetkisi yoktur. Mevcut bu tablo BM’nin kurumsal sorunlarına işaret etmekte ve uluslararası hukukun tartışmalı noktasını gözler önüne sermektedir (Aral, 2013, s. 8-10).

Ticaret Örgütü (*World Trade Organization-WTO*)’nün kurulması gibi gelişmelerin de Üçüncü Dünya devletleri için yeni bir zorluk alanı oluşturduğunu dile getirmektedir. Ayrıca yazar, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumlarının, Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomilerine izinsiz olarak müdahale edebildiğini dile getirmekte ve “iyi yönetim” adı altında ülkelerin toplumsal ve siyasi yapılarında değişiklik için teşebbüste bulunulmasını eleştirmektedir (s. 749).

TWAIL yazarlarının eleştirileri sadece Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası hukuktaki yan rollerine ilişkin değildir. Aynı eleştiri, Üçüncü Dünya toplumlarının dezavantajlı konumlarına da getirilmektedir. Dahası Üçüncü Dünya yazarları için, uluslararası hukuk ancak Üçüncü Dünya insanının tarihten bu yana geçirdiği süreçler göz önünde bulundurulduğu ölçüde anlamlıdır (Anghie ve Chimni, 2003, s. 38). Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik veya siyasi anlamda göstereceği gelişme ya da ülkeler arası güç dağılımının dengelenmesi, Üçüncü Dünya insanların hayatlarına olumlu anlamda yansıdığı noktada dikkate değerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, Üçüncü Dünya ülkelerindeki yönetici sınıfları her zaman kendi toplumlarının yararına hareket etmemektedir. Bu noktada, uluslararası kurumların devletler gibi bireyler arasındaki güç dağılımını da etkilediğini bu nedenle de uluslararası hukukun sadece devletlerin değil aynı zamanda insanların da deneyim alanı olduğunu ifade etmek gerekmektedir (Anghie ve Chimni, 2003, s. 78).

Mohamed Bedjaoui (1979), uluslararası hukuku oluşturan kuralların coğrafi bağlamda Avrupa’ya, dini ve etik bağlamda Hristiyanlığa, ekonomik açıdan merkantilizme, siyasi amaçlar doğrultusunda ise emperyalizme dayandığını ifade etmektedir (s. 50). İfade edilen bu durum ise uluslararası hukuk aracılığı ile meşrulaştırılmaktadır. Dolayısıyla, mevcut uluslararası hukuk düzeni çoğulcu ve kapsayıcı bir görüntü vermemekte dahası sistemde dezavantajlı konumda bulunan ülkelere hizmet etmeye uzak görünmektedir. Böylece “barışsever demokratik devletlerin Kantçı dünyası” kalıcı barış olgusu olarak değil, sonsuz savaş çağrısı olarak söz konusu ülkelere yansımaktadır (Anghie, 2006, s. 751).

TWAIL, uluslararası hukuka yönelik bu eleştirileri gündeme getirmekle birlikte, söz konusu eleştirileri uluslararası hukukun varlığına yöneltmemekte, aksine uluslararası hukukun var olması gerekliliğini vurgulamaktadır. TWAIL’in eleştirisi uluslararası hukukun sahip olduğu içeriğe ve belli çıkar gruplarına hizmet etmesi noktasına yoğunlaşmaktadır. TWAIL düşünürlerinin amacı, yapısal toleranssızlığın şekillendirdiği uluslararası sistemi dönüştürmek böylece uluslararası ilişkilerde olması

gereken çok sesliliğe ortam sağlamak ve uluslararası politika ile meşrulaştırılan Avrupa-merkezli evrenselliği yapı sökümüne uğratmaktır. Üçüncü Dünya yazınına göre, uluslararası hukuk gerekli bir olgudur ancak meşru bir sistem değildir.

Ian Hurd (2011), uluslararası hukuku, devletlerin davranışlarını belirleyen standart kurallar bütünü olarak tanımlamak yerine, uluslararası hukukun devletler tarafından kullanılması gereken bir “kaynak” olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Zira uluslararası hukukun sadece güçlü olanın çıkarına işleyen bir araç olarak değerlendirilmesi, hukukun sahip olduğu karşıt potansiyelleri gölgeleyecek ve zayıf olanın menfaatine kullanılması ihtimalinin önünü kapatacaktır (Özdemir, 2011, s. 69-70). Bu bağlamda, uluslararası hukuk eleştirileri, hukuk kurallarının kötüye kullanımına odaklanmaktadır. Nitekim hukuk kurallarının “doğaları gereği kötü” olduğu fikrine ulaşmak söz konusu değildir (Güneysu, 2013, s. 463). Uluslararası hukuk önemli eksiklikleri bünyesinde taşımaktadır, bu nedenle de reforma ihtiyacı vardır. Böylece medenileştirme kavramı ekseninde şekillenen uluslararası politik ve hukuki düzenin daha adil bir çerçeveye yerleştirilmesi söz konusu olabilecektir.

### **3.2. Uluslararası Hukukta Çözüm Arayışları**

Üçüncü Dünya yazınının uluslararası hukuka içkin sorunlar üzerine getirdiği eleştirilerden anlaşılacağı gibi, TWAIL, uluslararası hukuka iyileştirici bir rol biçme konusunda kararlı görünmektedir. Bu noktada, mevcut uluslararası hukukun eksik yönlerine ilişkin çözüm arayışının olması kaçınılmazdır. Üçüncü Dünya yazarları, söz konusu önerilerini, uluslararası hukuka yönelik eleştirilerini biçimlendirdikleri ilkeler üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, TWAIL, uluslararası hukukun hâkim söylemlerinin dönüştürülmesi fikri çerçevesinde kendi hareket alanını oluşturmaktadır. Ayrıca Üçüncü Dünya yazarı olarak nitelendiremeyeceğimiz ancak TWAIL yazınında etkileri olan Marksist düşünürlerin de uluslararası hukuka ilişkin çözüm önerilerine yer vermek gerekmektedir. Nitekim uluslararası hukuka yönelik eleştirel tutum benimseyen kuramlar veya yaklaşımlar, ayrıldıkları önemli noktalar olmasına rağmen düzene ilişkin tespit ettiği sorunlar ve eksiklikler konusunda büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Bu bağlamda, uluslararası hukuka yönelik çözüm önerileri, özelde TWAIL, genelde ise eleştirel yazarların gözlemlerinden ve uluslararası hukuka ilişkin yorumlamasından yola çıkılarak değerlendirilecektir.

Üçüncü Dünya yazarlarının gerek uluslararası hukuk analizlerinde gerekse bu sorunlara ilişkin çözüm yöntemlerinde tek seslilik yakalanamamış olsa dahi, yazının üzerinde anlaştığı bazı temel noktalar vardır. Bu bağlamda, TWAIL yazını uluslararası hukuku demokratikleştirme noktasında birleşmektedir. Üçüncü Dünya yazarlarının üzerinde uzlaştığı iki temel öneriyi Gathii (2011) şu şekilde ifade etmektedir: Birincisi, uluslararası hukukun Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın varlığına ayrıcalık tanıyan yapısına karşı koymaktır. Söz konusu durum, Üçüncü Dünya'nın uluslararası hukuk düzenine katılımı ile gerçekleştirilebilecektir. İkinci ise, Üçüncü Dünya halklarını marjinalleştiren ve hatta bu halkları domine eden yapıları yeniden tanımlamak için ana akım uluslararası hukukun kapsamlı bir eleştirisinin yapılması noktasına yoğunlaşmaktadır. Bu eleştiri uluslararası hukukun siyasi ve bilimsel olmak üzere her iki yönünü de yeniden değerlendirmeye açmalıdır (s. 32). Böylece, uluslararası hukuk düzenindeki yanlışlamalar açık bir şekilde ortaya konacaktır.

TWAIL, uluslararası düzendeki hiyerarşik yapıyı, sistemin işleyişini belirleyen hegemonik söylemleri ve Avrupa merkezli bir evrensellik savunusunu, uluslararası hukuka yönelik eleştirilerinin merkezine yerleştirmektedir. Bu bağlamda, yaklaşımın temel hedefi bu hiyerarşiyi ortadan kaldırarak uluslararası hukuka daha çoğulcu bir görüntü kazandırmaktır. Marksist yazar Chimni (2006), *“Third World Approaches to International Law: A Manifesto”* adı ile kaleme aldığı makalesinde, öncelikle mevcut hegemonik düzenin hangi söylemler ile inşa edildiğini ortaya koymuş, daha sonrasında bu söylemlerin dönüştürülmesine ve böylelikle uluslararası hukukun yenilenmesine ilişkin önerilerini sıralamıştır.

Chimni (2006), uluslararası hukuku yönlendirme gücüne sahip olan devletlerin, bu amaca hizmet etmesi için kullandığı söylemleri, “iyi yönetim fikri”, “çare olarak insan hakları”, “özel mülkiyet haklarının uluslararasılaşması yoluyla kurtuluş”, “azgelişmişlik fikri”, “güç kullanımı” şeklindeki başlıklar altında sınıflandırmaktadır. Yazara göre, iyi yönetim söylemi ile Üçüncü Dünya'nın Kuzey'e ihtiyacı olduğu izlenimi yaratılmakta, insan hakları söylemi ise Üçüncü Dünya halklarının haklarını koruyacak bir kavram olarak servis edilmektedir. Nitekim insan hakları söylemi ile yola çıkıldığında buna karşı bir öneri sunma ihtimali olabildiğince azaltılmaktadır. Mülkiyet haklarının uluslararasılaşması fikri ise devlet egemenliğini aşındırmakta, kurumlar aracılığı ile müdahale edilmesinin önünü açmaktadır. Az gelişmişlik söylemi ile de

Üçüncü Dünya devletlerinin “kalkınma”<sup>17</sup> istekleri sömürülmekte bir anlamda bu söylem emperyalizme hizmet etmektedir. Ayrıca Chimni, kimi zaman güç kullanımına başvurulsa dahi söz konusu üstünlüğün genel olarak Batı’nın düşünceler üzerinde kurduğu hakimiyet ile gerçekleştiğini ifade etmektedir (s. 16-19) .

Uluslararası hukuka ilişkin sorunlara çözüm üretebilmek için Chimni (2006), birtakım önemli öneriler sunmaktadır. Birinci öneri, uluslararası kurumların *şeffaflığına* ve *hesap verebilirliğine* yoğunlaşmaktadır. Buna göre, uluslararası hukuk, demokrasiyi sağlama noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, devletlerin, uluslararası kurumların ve ulusötesi şirketlerin şeffaflığı arttırılmalı, özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların karar alma süreçleri demokratikleştirilerek, işleyiş hukuki bir zemine taşınmalıdır (s. 23). Üçüncü Dünya yazarı Anghie (2000), uluslararası hukuku dönüştürme fikrinin yeni bir amaç olmadığını, uluslararası hukukçuların çok uzun yıllardır bu doğrultuda mücadele ettiğini ifade etmektedir. Ancak bu mücadele dâhilinde ortaya konan çözüm önerilerinin ancak birkaç sisteme adapte edilebilmiştir. Demokrasi gibi söylemlerin ve arayışların anlam kazanabilmesi için, söz konusu baskıyı uygulayacak olan kurumların hukuki sorumluluğun arttırılması ve hesap verebilir birimler haline dönüştürülmesi gerekmektedir (s. 39-40). Chimni (2006)’nin ikinci önerisi, *ulusötesi şirketleri* uluslararası hukukta sorumlu birimler haline dönüştürülmesidir. Üçüncü öneri, “daimi egemenliğin devletlerin değil halkların hakkı olarak kavramsallaştırılması” noktasında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, “doğal kaynaklar” üzerindeki egemenlik durumunu Üçüncü Dünya halkları lehine yorumlayabilmek gerekmektedir. Söz konusu egemenlik, Üçüncü Dünya elitlerinin kontrolüne bırakılmamalıdır; aksine, bu hakların Üçüncü Dünya halklarına fayda sağlayacak şekilde değerlendirilmelidir (s. 23-24).

Egemenliğe ilişkin üçüncü öneriyi daha geniş perspektiften okumak gerekirse, özellikle ikinci kuşak TWAIL yazınının, uluslararası hukuku, Üçüncü Dünya devletlerinin çıkarlarının ötesine taşıdığı vurgulanmalıdır. Nitekim ikinci kuşak Üçüncü Dünya yazarları, uluslararası hukuku, Üçüncü Dünya halklarının ve insanların çıkarları doğrultusunda yorumlama eğilimindedir. Bu bağlamda, TWAIL, devletlerin çıkarlarından çok halkların çıkarlarına hizmet edecek ve Üçüncü Dünya insanların

---

<sup>17</sup> Immanuel Wallerstein (2009), kalkınma kavramını, “Avrupalı’lar tarafından dünyanın Avrupa’lı olmayan geri kalanının sahip olduğu kaynakları sömürmek ve kar elde etmek için ortaya koydukları somut aksiyonlar bütünü” olarak tanımlamaktadır. Avrupa’lı olmayan, böyle bir gelişimi Avrupa’lılar olmadan başaramayacağı varsayımına dayanan bu düşünce biçimine göre, "kalkınma formu", Avrupalılar için "materyal ve ahlaki bir iyiliğe" karşılık gelmekteydi (s. 109).

ihtiyaçlarını karşılayacak bir uluslararası hukuk düzenini yakalayabilmek için analizlerine devam etmektedir (Anghie ve Chimni, 2003, s. 92).

Chimni (2006) dördüncü olarak, *haklar dilinin kullanımını etkili kılma* nerisini getirmektedir. Buna göre, fakir ve marjinal grupların çıkarlarını savunabilmek için insan hakları söylemini etkili bir şekilde kullanma gerekliliği söz konusudur. Aynı zamanda, Birinci Dünya'nın "uluslararası insan hakları hukuku" ve "uluslararası insani hukuk" gözetimindeki düzene uyma noktasındaki ikiyüzlü tutumu gözler önüne serilmelidir (s. 24). İnsan hakları söyleminin etkin kullanımı konusunda Rajagopal (2006)'ın görüşlerine de yer vermek gerekmektedir. Yazar, insan hakları söyleminin hegemonik bir söylem olarak mı yoksa karşı-hegemonik bir söylem olarak mı değerlendirilmesi gerektiği konusunu tartışmaya açmaktadır. Uluslararası hukukta bir sistem kurmanın imknlar dâhilinde olduğunu dile getiren Rajagopal (2006), bu amaç doğrultusunda ise, nc Dünya'nın, uluslararası hukukun mevcut söylemlerini (insan hakları, gelişme) yeniden değerlendirmesi gerektiğini dile getirmektedir. Nitekim yazarın da belirttiği gibi, gerek nc Dünya'nın sömürgecilikle mücadelesinde, gerek Güney Afrika'nın apartheid rejimi ile olan mücadelesinde, gerekse mevcut diğer self-determinasyon örneklerinde, insan hakları kavramı önemli bir g olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak bununla birlikte, hegemonik bir uluslararası hukuk sistemi yaratma noktasında da, insan hakları söyleminin önemli bir belirleyici olarak sistemdeki yerini aldığını unutmamak gerekir (s. 149).

Küresel adaletsizliğin temel faktörlerinden biri olarak nitelendirilen insan hakları söylemi konusunda gözden kaçırılmaması gereken olgu ise, uluslararası hukukun mevcut sorunlarının insan hakları kavramının yanlışlığından değil, bu söylemin kullanılma yönteminin yanlışlığından kaynaklanmasıdır. Zira uluslararası hukukta gerçek bir dönüşüm için, radikal, demokratik, çoğulcu bir insan hakları söylemine ihtiyaç vardır (Rajagopal, 2006, s. 149-150). Bu noktada, insan haklarının göz ardı edilmemesi aksine yeniden formüle edilerek, örneğin, insan haklarına ilişkin uluslararası hukukta adil bir uygulama alanı oluşturularak, söz konusu konseptin nc Dünya halklarının yararına kullanılması gerekmektedir.

Chimni (2006), beşinci olarak, *lkesel olmayan hukuki düzenlerde halkların çıkarlarının yeniden tanımlanması* gerekliliğini ortaya koymaktadır. Buna göre, uluslararası hukukun gelişimi noktasında devletin etkin olmadığı bir küresel düzenin ortaya çıkışı bir yönü ile kaygılandırıcı iken diğer yönü ile güçlendirici etkiye sahiptir. Bu yeni oluşum, halkların bakış açısı ile incelenmelidir. Sözü edilen süreç, gelişmeyi

temel alan eski ve yeni toplumsal hareketlerin, farklı bir dünya düzeni görüşüne ulaşma noktasında, uluslararası hukuk metinlerini oluşturmaları ve bu metinleri temel alması ile geliştirici olacaktır (s. 25).

Altıncı olarak, *uluslararası hukuk aracılığıyla mali egemenliğin korunması* fikri vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Üçüncü Dünya devletlerinin ve halklarının ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir finansal yapıya ihtiyaç olduğu açıktır. Bu konudaki yanlış, uluslararası finans piyasalarının ve kurumlarının Üçüncü Dünya ülkelerinin mali egemenliğini sınırlama, diğer bir deyiş ile bu egemenliği aşındırma noktasının halen anlaşılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun dikkate alınması ve bir an önce düzeltilmesi, Üçüncü Dünya ülkelerinin mali egemenliği için oldukça gereklidir.

Chimni (2006)'nin yedinci önerisi, *hakkaniyet çerçevesinde sürdürülebilir kalkınmayı korumak* fikrine odaklanmaktadır. Nitekim küresel ölçekte mevcut olan çevre sorunları oldukça dikkate değerdir ve bu konunun acil olarak çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Konunun uluslararası hukuk boyutu ele alındığında, “sürdürülebilir kalkınma” kavramının Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmesi noktasında taşıdığı anlama haiz bir görüntü çizmediği ortadadır. Bu nedenle bu kavrama, Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişimine olumsuz bir etkide bulunmayacak şekilde hukuki bir içerik kazandırılmalıdır (s. 25).

Chimni'nin kalkınma kavramı üzerine geliştirdiği öneriyi sadece çevre sorunları bağlamında okumak yeterli olmayacaktır. Rajagopal (2006), modernleşmenin yerini demokratikleşme kavramının alması ve küresel bir çağa adım atılması ile birlikte “kalkınma” kavramının da içeriği sorgulanır hale geldiğini ifade etmektedir. Yazarın da belirttiği üzere, küresel çağda, Üçüncü Dünya halkları için kalkınma kavramı, fakirliğin azaltılmasından demokratikleşmeye, hukukun üstünlüğünden insan haklarına, çevresel sürdürülebilirlikten yolsuzluğun önlenmesine kadar çok geniş boyutlarda değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, söz konusu kavramın birçok amaca hitap ediyor olması, Üçüncü Dünya ülkeleri üzerindeki baskıyı arttıracak ve Üçüncü Dünya halklarının sorumluluk alanını genişletecektir. Ancak, kalkınma fikrinin tam anlamı ile terk edilmesi yerine, uluslararası hukukun “kozmpolit çizgilerde” yeniden formüle edilmesi daha rasyonel bir adım olacaktır (s. 150-151).

Chimni (2006) son olarak, *insan bedenlerinin hareketliliğini desteklemek* unsurunu vurgulamaktadır. Bugün küreselleşme çağında, sermaye ve hizmetlerin hareketliliği söz konusudur ve bu hareketlilik artan oranda devam etmektedir. Buna

karşın emeğin hareketliliği söz konusu değildir; aksine emeğin mekânsal olarak sabitlenişi göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra “az gelişmiş” ülkelerden Kuzey’e göç etme durumu büyük ölçüde sınırlayıcı uygulamalara maruz kalmaktadır. Bu uygulamaların acilen gözden geçirilmesi gerekmektedir. Böylece, diğer önlemler ile birlikte Birinci Dünya’nın ahlaki zemini zorlayan uygulamaları sonlandırılabilir (s. 26).

Chimni’nin uluslararası hukuku dönüştürme noktasındaki önerileri genel hatları ile incelendiğinde, vurgunun Üçüncü Dünya halkları üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenecektir. Söz konusu vurgu, ikinci kuşak TWAIL yazarlarının, Üçüncü Dünya devletlerine ilişkin uluslararası hukuk yorumlamasına, Üçüncü Dünya halkları boyutunu dahil ederek yaklaşımın ilgi alanını genişletmesi durumunu hatırlatmaktadır. Nitekim yazar, demokrasi, egemenlik ve hak gibi olguları Üçüncü Dünya halkları ekseninde kavramsallaştırmaktadır. Bir başka ifade ile çözüm önerilerinin merkezinde Üçüncü Dünya devletleri değil Üçüncü Dünya halkları<sup>18</sup> yer almaktadır.

Uluslararası hukukun sorunlarına ilişkin sıraladığı çözüm önerileri sonrasında genel bir değerlendirmeye giden Chimni (2006), uluslararası insan hakları vurgusunu bir kez daha yinelemektedir. Yazar, uluslararası insan hakları hukukunun “hegemonik müdahaleler”e olanak tanıma ve “mülkiyet haklarının uluslararasılaşması” konusundaki olumsuz etkilerini yadsımamakla birlikte, ekonomik, kültürel, toplumsal ve kişisel hakları belirli bir sistem dahilinde sunan bu düzenin, Birinci ve Üçüncü Dünyalarda marjinal konumda kalmış halkların refahı noktasında olumlu bir yansımasının olabileceğini öne sürmektedir (s. 26-27). Benzer şekilde, Parmar (2008), TWAIL’in epistemolojik çerçevesini ortaya koymaya çalıştığı makalesinde, yaklaşımın epistemolojik birikiminin insan hakları konseptinin yeniden tanımlanması ekseninde ele alınması gerektiğini dile getirmektedir (s. 363). Böylece yeni bir insan hakları yaklaşımı ile alternatif bir uluslararası hukuk formu yakalamak söz konusu olabilecektir.

Uluslararası hukukun gelişiminin bir yönüyle halkların hakları çerçevesinde yorumlanması gerektiğini düşünen bir diğer yazar Samir Amin’dir. Amin (2006), “*Whither the United Nations?*” adı ile kaleme aldığı makalesinde, BM’nin etkisini yitirdiği iddialarını ve uluslararası düzenin güvenliğinden dahası demokratikliğinden

<sup>18</sup> Bu noktada, Üçüncü Dünya halklarının çıkarlarını Üçüncü Dünya devletlerinin çıkarlarından ayırmanın esasen çok da kolay olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Nitekim uluslararası düzene yönelik mevcut sorunların sesini duyurabilmek için başvurulan bu kavramsallaştırma tıpkı Üçüncü Dünya devletleri için olduğu gibi, Üçüncü Dünya halkları içindeki heterojenliğin görmezden gelinmesi riskini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, literatürde sıkça rastlanan “Üçüncü Dünya halkları” söylemi belirsiz kalmaktadır.

hangi birimlerin sorumlu olacağı sorularını tartışmaya açmaktadır. Yazarın BM'nin siyasi yapısına ilişkin yorumlarına yer vermeden önce uluslararası hukuku halkların hakları bağlamında incelemesi sonucu getirdiği önerileri ortaya koymak gerekmektedir.

Uluslararası hukukun gelişiminin sadece devletler temelinde ele alınamayacağını aynı zamanda halkların durumunun belirleyici olduğu fikrine yoğunlaşan Amin (2006), öncelikli olarak devlet egemenliği konusunu değerlendirmektedir. Bu bağlamda, halkların haklarına ilişkin ilk öneri, devlet egemenliğinin yeniden tanımlanması gerekliliği noktasında karşımıza çıkmaktadır. Yazar, günümüz şartlarında, insanların sorumluluk alanının sadece vatandaşı oldukları devlet ile sınırlı olmadığını, söz konusu sorumluluk alanının yerelden küresele kaydığını ve bu durumun mutlak ve paylaşılamaz bir kavram olarak ortaya konan geleneksel egemenlik olgusunun sorgulanmasına yol açacağını belirtmektedir (s. 355).

Amin (2006), egemenlik ile halkların hakları arasında çelişkili bir durumun ortaya çıkmasını olası bir durum olarak nitelendirmekte ancak bu sorunun çözümünün insan hakları veya egemenlik kavramlarının herhangi birinin bertaraf edilmesi olmadığını dile getirmektedir. Nihayetinde yazarın belirttiği üzere, halkların hakları egemenlik olgusu ileri sürülerek önemsizleştirilebilmekte veya tersi bir durumda egemenlik olgusunun zayıflaması devletlere müdahale etme amacına hizmet edebilmektedir. Bu nedenledir ki, söz konusu çelişkinin çözülmesinin tek yolu, toplumların gerçek anlamda demokratik düzeylere ulaşmasıdır; böylece söylemde kalan gelişme olgusu gerçek anlamda hayata geçebilecektir (s. 355-356).

Amin (2006), ikinci önerisini insan haklarına yönelik sözleşmeler ekseninde getirmektedir. Yazara göre, mevcut anlaşmalar ile insan haklarının çerçevesi günden güne genişletilmektedir ancak buradaki sorun anlaşmalara uyma noktasında karşımıza çıkmaktadır. Haklara ilişkin sözleşmeleri ve hukukun önemini hafife almanın doğru bir yaklaşım olmadığını dile getiren yazar, söz konusu sözleşmelerin uygulanması yönünde etkili yöntemlerin harekete geçirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (s. 356-357). Nihayetinde insan haklarına ilişkin sözleşmeler konuya ilişkin önemli bir taslak sunmaktadır. Ancak sözleşmelerin devlet onayına bırakılması durumu veya sözleşmelere uyulmaması durumundaki yaptırım eksikliği nedeni ile mevcut düzenleme etkisini yitirmektedir.

Bir diğer öneri, uluslararası iş ve ticaret hukukunun oluşturulması konusunda karşımıza çıkmaktadır. Amin (2006), bu oluşum sırasında BM'nin aktif rol alması gerekliliğini önerisinin merkezine yerleştirmektedir. Yazar, küresel ekonomik ilişkilerin

ilerleyişi doğrultusunda uluslararası iş hukukunun oluşturulmasının önem kazandığını ifade etmekte ancak söz konusu hukuk alanının vatandaşların ve halkların haklarını gölgede bırakmaması gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu hukuk alanının hangi çıkarlar doğrultusunda oluşturulduğu konusunu görmezden gelinemeyecek kadar önemli bir durum olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte, uluslararası ticaret hukukunun oluşturulması noktasında açık tartışmalar yürütülmesi ve bu tartışmalar sırasında ilgili bütün tarafların bulunması gerekliliğini vurgulamaktadır (s. 357).

Halkların haklarına ilişkin son önerisinde ise, BM'nin bir anda “dünya devleti” (*world state*) veya “dünya hükümeti” (*world government*) olarak karşımıza çıkmayacağını, ulusötesi bir aktör olabilmesi için uzun sürede gerçekleşebilecek bir dönüşüme ihtiyacı olduğunu dile getiren Amin (2006), buna rağmen BM'nin yenilenmesi için dikkatli adımların atılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, BM çatısı altında bir “sivil toplum” ittifakı kurmayı önermektedir (s. 358).

Bir parantez de Amin'in (2006) “uluslararası adaletin kurumsallaştırılması” noktasındaki görüşlerine açılmalıdır. Yazar, sistemde hali hazırda var olan uluslararası adalet mahkemelerinin etkinliğinin, uluslararası hukukta adaleti sağlama noktasında oldukça sınırlı düzeyde kaldığını dile getirmekte ve bu durumun gerekçesi olarak mahkemelerin sınırlı yargı yetkisine sahip olması durumunu göstermektedir (s. 363). Uluslararası adaleti sağlama noktasında, kurumların yetki alanlarının genişletilmesi, yargı kararlarının bağlayıcılığının artırılması, bir ölçüde devletlerin etkin olması nedeniyle ortaya çıkan hukuki boşlukların giderilmesi gerekmektedir.

Uluslararası hukukun dönüştürülmesi noktasında BM'yi temel özne olarak değerlendiren Amin (2006), BM'nin yokluğu durumunda, daha iyi bir gelecek olabileceği beklentilerine karşı çıkmakta ve bu noktadan hareketle BM'nin siyasi yapısına ilişkin birtakım öneriler sunmaktadır. Yazarın “Birleşmiş Milletler Rönesansı” olarak adlandırdığı duruma ilişkin sekiz farklı önerisi bulunmaktadır. Amin (2006), birinci olarak BM'nin sorumluluk alanının yeniden tanımlanması gerekliliğinin üstünde durmaktadır. Sözü edilen bu sorumluluk alanının içinde halkların (ve devletlerin) güvenliğinin garanti altına alınması, nedeni her ne olursa olsun saldırgan müdahalelerin önlenmesi ve barışın tesis edilmesi prensipleri yer almaktadır. BM, bu şekilde gerçekleşen müdahalelerden kaçınılması veya müdahalelerin gerçekleşmesi durumunda zararın karşılanması için her türlü zorlayıcı önlemi alacak yeterlilikte bir kurum görüntüsünü vermelidir. İkinci olarak BM, kurumsal yapısını yenileme rolünü üstlenmelidir. Ancak bu noktada özenli davranılması gerektiğini vurgulayan Amin

(2006), demokrasi perspektifinden Güvenlik Konseyi'nin veto hakkına yöneltilen eleştirileri tehlikeli bulmaktadır. Bu bağlamda, veto hakkının kaldırılmasının, hukuki olmayan müdahaleleri meşrulaştırma ihtimalinin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Güvenlik Konseyi'ne yeni üyelerin dâhil edilmesi fikirlerine sıcak bakmamakta, bunun yerine Genel Kurul'un rolünün artırılması ve böylece Güvenlik Konseyi'nin eylemlerini denetleyecek yetki alanına ulaşması önerisini sunmaktadır (s. 353-354).

Bu noktada, aksi görüşte olan Berdal Aral (2013)'ın BM'nin kurumsal yapısına ilişkin ortaya koyduğu reform önerilerine yer vermek gerekmektedir. Zira BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin sahip olduğu veto yetkisine ilişkin güçlü eleştiriler gündeme getirilmektedir. Bu bağlamda, uluslararası düzlemde demokratik bir işleyişin birincil koşulu olarak, BM Güvenlik Konseyi'nin veto yetkisinin ve daimi üyelik statüsünün sonlandırılması öne sürülmektedir. Ayrıca Konsey'deki üye sayısının dünya nüfusunun çoğunluğunu temsil edecek şekilde artırılması fikri de bir diğer gereklilik olarak ortaya konmaktadır (s.21). Zira Güvenlik Konseyi daimi üye devletlerinin nüfusu dünya nüfusuna oranlandığında, azınlığın çoğunluğu yönetmesi gerçeği ortaya çıkacaktır. Mevcut durumda, Karl Marx'ın ifadesi ile, örgütsüz bir çoğunluğun, iyi örgütlenmiş bir azınlık tarafından yönetilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Amin (2006)'ın üçüncü önerisi, BM'nin yetki alanının genişletilmesi fikrine dayanmaktadır. Bu genişleme, devletlerin mutlak egemenliğini üzerine kurulu düzene dönüşü olarak adlandırmamak; aksine halkların egemenlik alanının genişletilmesi olarak yorumlamak gerekmektedir. Buna paralel olan dördüncü öneride, BM'nin rolü mevcut krizlerinin çözümünde önemli bir yapı taşı olarak değerlendirilmektedir. BM, uluslararası alanda gerçekleşen İsrail-Filistin gibi sorunlara müdahale etmeli, dahası eski Yugoslavya bölgesinde (Bosna ve Kosova) yaşanan sorunlara benzer durumlarla karşılaştığında, Avrupa Birliği ve Afrika Birliği gibi kurumlarla dayanışma halinde olmalıdır (s. 354). Beşinci olarak, BM'nin, silahsızlanma konusunda aktif bir rol izlemesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Ancak söz konusu planlanma, “Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması”nın (*Non Proliferation Treaty-NPT*) ötesinde bir görüntü verme sorumluluğunu üstlenmelidir. Nihayetinde, nükleer silahların yayılmasını önlemek amacı ile harekete geçirilen anlaşma, “kitle imha silahları”nın üretimini belirli güçlerin tekeline bırakmıştır. Bu nedenle, silahsızlanma konusundaki sorumluluğu ilk olarak büyük güçler almalıdır. Ayrıca devletleri denetleyecek kontrol mekanizmasının oluşturulması ve bu mekanizmanın da BM bünyesinde harekete geçirilmesi gerekmektedir (Amin, 2006, s. 354).

Altıncı olarak, toplumların karşı karşıya kaldığı vahşet durumları söz konusu ise, o noktada insani müdahalenin gerekli olup olmadığı sorusunu tartışma konusu yapmamak gerekmektedir. Ancak alınacak olan insani müdahale kararlarının kapsamını belirleyecek olan birim sadece BM olmalıdır. İnsani müdahale kararını alma ve alınan bu kararı uygulama yetkisini, bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilecek olan devletlerin eline bırakmamak gerekmektedir (Amin, 2006, s. 354). 1945’li yıllarda, uluslararası konjonktürde var olan güvenlik algısı şüphesiz olarak zaman içinde dönüşüme uğramış ve yeni güvenlik algısı, insan güvenliğini en az devlet güvenliği kadar önemli bir noktaya taşımıştır. Bu bağlamda, mevcut dünya düzeninde insani dramlara kayıtsız kalınması mümkün görünmemektedir. Ne var ki, modern uluslararası hukuk özellikle askeri müdahale bağlamında iki yönden eksik kalmaktadır. Öncelikli olarak, askeri bir müdahalenin “gereklilik” esasını yalnızca beş devletin belirliyor olması anti demokratik bir işleyişe neden olmaktadır. Dahası daimi üyelere karşı yaptırım mekanizmasının yeterince kuvvetli uygulanmıyor olması keyfi uygulamaları beraberinde getirmektedir. İkinci olarak ise, mevcut kurumsal yapı müdahalenin mecburi olduğu bir ortamda “hareketsizlik” riskini taşımaktadır. Nihayetinde, veto yetkisi, söz konusu devletlerin hareket alanını sınırlayabilmektedir. Aral (2013), Konsey’in veto yetkisinin kaldırılmasının yanı sıra, Konsey tarafından alınmış bir askeri zorlama veya yaptırım kararlarında, söz konusu kararın, BM Genel Kurulu’nun üçte ikisi tarafından onaylanması şartının getirilmesini önermektedir. Ayrıca, BM Antlaşması’nın değiştirilerek, Güvenlik Konseyi kararlarının yargı denetimine bağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır (s. 21). Ancak bu ve bunun gibi önerilerin gerçekleşebilmesi için sistem hâkimi devletlerin yetki kısıtlanmasını kabul etmeleri gerekmektedir.

BM’yi dönüştürmeye ilişkin bir diğer öneri ise “terörizm” konusunda getirilmektedir. BM, terörizm olgusunu karakterize ederken “kolektif sorumluluk” prensibini harekete geçirmelidir. Nitekim “teröre karşı savaş” (*war on terror*) devletlerin sorumluluğuna özellikle de Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin sorumluluğuna bırakılmamalıdır. Teröre karşı nasıl bir eylem planı olacağı ve bu planın nasıl yönetileceği konusu sadece BM’nin sorumluluğuna bırakılmalıdır. BM’ye ilişkin son öneri “Dünya Parlamentosu” (*World Parliament*) oluşturma fikrine yöneliktir. Ulusal parlamentolardan gelecek olan temsilciler ile kurulacak olan bu parlamento gerçekleştirilemeyecek bir ideal olarak algılanmamalıdır. Nihayetinde, ulusal

parlamentolar gibi olgunlaşmamış olsa dahi, dünya parlamentosu fikri, küresel demokrasi alanında ilerlemeye katkıda bulunacaktır (Amin, 2006, s. 355).

Uluslararası hukuka yönelik çözüm önerileri genel bir çerçevede değerlendirildiğinde, bütün bu önerilerin aslında tek bir hedefe odaklandığını söylemek mümkündür. Bu hedef ise, karşı-hegemonik<sup>19</sup> bir uluslararası hukuk düzeni yaratmaktır. Başka bir ifade ile uluslararası hukukun her ülkeye eşit mesafede duran bir mekanizmaya dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bu amacın gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği böylece uluslararası hukukun hegemonya karşıtı bir çizgi yakalayıp yakalayamayacağı noktası ise tartışmalı kalmaya devam etmektedir.

Uluslararası hukukun geleceğine ilişkin sürdürülen bu tartışmalar kapsamında, Rajagopal (2006), karşı-hegemonik bir uluslararası hukuk düzeni için harekete geçirilebilecek olan alternatifleri analiz etmektedir. Bu alternatiflerden birincisi, hegemonik uluslararası hukuku dengeleyecek bölgesel bir uluslararası hukuk sistemi oluşturmaktır. Ancak böyle bir sistemin başarılı olabilmesi için, ortaya çıkan politik dinamizmin, bölgesel ekonomik yapılarla desteklenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, bu tarz bölgesel oluşumların başarılı olabilmesi noktasında klasik devlet merkezli yaklaşımların yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği göz ardı edilmemelidir (s. 167-168).

Önerilen ikinci alternatif, mevcut çok taraflı sistemin, hegemonik güçlerin bir arada çalıştığı bir ittifak ile değiştirilmesidir. Bu ittifak, ABD ile Hindistan, Çin, Brezilya ve Almanya gibi ideolojik temelde kurulmuş bölgesel güçler koalisyonunun birlikte hareket etmesini içermektedir. Ancak böyle bir sistemde dahi devletlerarası çıkar çatışması söz konusu olabilecek ve “ittifakın hegemonik ve hiyerarşik doğası” hegemonik ve karşı-hegemonik uluslararası hukuk arasındaki mesafeyi arttıracaktır (Rajagopal, 2006, s. 168).

Uluslararası hukukun dönüşümüne ilişkin üçüncü alternatif ise, G-77 çatısı altında oluşturulan eski koalisyona benzer yeni bir Üçüncü Dünya cephesi yaratmaktır. Ancak daha önceki örneklerinde tecrübe edildiği gibi, söz konusu müzakereleri hangi ülkenin yürüteceğini ABD ve Batılı ülkelerin baskıları belirlemiş, nihayetinde Bandung benzeri bir dayanışmanın yakalanması söz konusu olmamıştır. Bu nedenle, Batılı devletlerin onayından geçmiş ülkeler ile belirlenecek bir müzakere sürecinin ötesinde,

<sup>19</sup> Jose E. Alvarez'in (2003), “Hegemonic International Law Revisited” isimli makalesinde tartıştığı gibi, hegemonik uluslararası hukuk düzeninden söz edildiğinde sadece ABD tek taraflılığının algılanmaması gerekmektedir. Bu noktada, BM Güvenlik Konseyi'nin içinde bulunan çok taraflı mekanizmanın, hegemonik uluslararası hukuk düzenini sağlamlaştırmadaki etkisi gözden kaçırılmamalıdır (s. 873-878).

Üçüncü Dünya devletlerinin katılımının sağlandığı, Batıdan bağımsız bir Üçüncü Dünya ruhunun yaratılması önem arz etmektedir.

Hegemonik bir düzende, karşı-hegemonik bir uluslararası hukuk yaratabilmenin temel aracı olarak önerilen dördüncü alternatif, daha küçük devletler ile toplumsal hareketler arasında koalisyon kurulması ve daha büyük devletler ile kurulacak ittifakların da sürecin içine entegre edilmesidir. Bu tarz ittifaklar sistemde yer almakla birlikte çok sınırlı<sup>20</sup> düzeyde kalmakta ve bu nedenle uluslararası hukuku dönüştürme noktasında yetersiz bir görüntü çizmektedir (Rajagopal, 2006, s. 168).

Uluslararası hukukun hiyerarşi karşısı bir misyon yüklenebilmesi noktasında öne sürülen sonuncu ihtimal ise kurumların yüceltilmesine karşı çıkılmasıdır. Rajagopal (2006), bu karşı koyuşun iki yönden önemli olduğunu ifade etmektedir. Bu duruş sergilendiği takdirde, birinci olarak, hegemonyanın kurumsal bir kimliğe bürünmesi ve böylelikle sağlamlaştırılması önleneyecektir. İkinci olarak ise, hegemonyayı mağlup etme stratejilerinin uygulandığı bu süreçte, söz konusu amaca yönelik, kurumlar aracılığı ile direnç gösterilmesi engellenecektir (s. 169).

Uluslararası hukuka içkin sorunlara yöneltilen çözüm önerileri ve uluslararası hukukun geleceği kapsamında yürütülen tartışmaların da ortaya koyduğu gibi, yeni uluslararası hukuk düzenini yaratma noktasında büyük bir beklenti söz konusudur. Ancak söz konusu öneriler ile mevcut uluslararası hukuk düzeni arasındaki mesafe oldukça fazladır ve bu durum beklenti açığına neden olmaktadır. Bununla birlikte, Üçüncü Dünya yazarlarının çözüm önerileri sunma noktasında yeterli ölçüde yer almadığını da belirtmek gerekmektedir.

Üçüncü Dünya yazınının uluslararası hukukun dönüştürülmesi ekseninde vardığı sonuç, uluslararası hukuku yeniden kavramsallaştırma ve dekolonizasyon çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığı gerçeğidir (Fidler, 2003, s. 76) . Bu nedenle, postkolonyal süreci, kolonyalizmin kesin olarak sona erişini simgeleyen bir olgu olarak okumak yerine, kolonyal hâkimiyete karşı bir direniş ve ya kolonyalizm tecrübesinin bıraktığı miras olarak yorumlama eğilimi vardır (Loomba, 2000, s. 29). Nitekim Üçüncü Dünya görüşü de, biçimsel olarak sona eren kolonyalizmin farklı kanallar ile cereyan eden bir süreç olarak Üçüncü Dünya devletlerinin karşısında yer aldığı iddiasındadır.

<sup>20</sup> Rajagopal (2006), San Francisco şehrinin, henüz ABD'nin onaylamadığı, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi" (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women-CEDAW*)'ni uygulamaya geçirmesini ve Dünya Ticaret Örgütü'nün Cancun'da düzenlenen pamuk ticareti görüşmeleri sırasında Afrika devletleri ile toplumsal hareketler arasında kurulan işbirliğini örnek olarak vermektedir (s. 168).

Uluslararası hukukun üzerine kurulu olduğu temellerin zorlayıcılığı sistemin her noktasına oldukça etkili bir şekilde nüfuz etmektedir. Karşı-hegemonik uluslararası hukuk yaratma çabaları, insan hakları ve kalkınma gibi hegemonik söylemlerin eleştirisini merkezine almakta bu nedenle mevcut düzenin dışına tam olarak çıkamamaktadır. Söz konusu gerçeklik “uluslararası hukukun hem sınırlılığı hem de vaadi” olmaktadır (Rajagopal, 2006, s. 169). Böylece hegemon uluslararası hukuk ile karşı-hegemonik uluslararası hukuk arasındaki ayrım bulanıklaşmakta ve uluslararası hukukta yer alan egemen yapılar varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

### 3.3. Üçüncü Dünya Yaklaşımları’nın Sınırlılıkları

TWAIL, ortaya çıkış zamanlarında, Batı’ya karşı Üçüncü Dünya’nın kimliğini koruma ve uluslararası hukuku dönüştürme fikri çerçevesinde daha radikal bir görüntü çizmekle birlikte, dünya politikasının değişen yüzü, yaklaşımı çok daha savunmacı (*defensive*) bir yörüngeye yerleştirmiştir. TWAIL yorumlaması, uluslararası yönetişimin Avrupalı olmayan modelleri içermesi gerekliliğine yoğunlaşmasına rağmen Batı karşıtı çalışmalar yerine Batılı yaklaşımların yörüngesinde bir yol izlemektedir (Haskell, 2014, s. 21). Gerek Üçüncü Dünya devletlerinin ve dolayısıyla Üçüncü Dünya toplumlarının madun konumda yer alması gerek ise Batı’nın disiplinsel statükosunu değiştirmenin zorluğu göz önüne alındığında, Üçüncü Dünya yazınının gölgede kalması şaşırtıcı olmayacaktır. Bu sınırlar dâhilinde, TWAIL’in radikal bir yorumlama getirmesi zor görünmektedir.

David Fidler (2003), uluslararası ortamda hoşgörü/hoşgörüsüzlük (*tolerance/intolerance*) ikileminin olduğunu ifade etmekte ve bu ikilemin TWAIL’in değişen görünümüne olan etkisini analiz etmektedir. Nitekim Batı’ya karşı devrim (*revolt against the West*) fikrinden harekete geçen yaklaşım, Batı’nın sınırları içerisinde bir mücadeleye dönüşmüş, böylece Batı kaynaklı medeniyet mekanizmaları çerçevesinde “Üçüncü Dünya’da ilerleme” merkez hedef olarak belirlenmiştir. Bu hedefin temel hareket noktasını ise, politik, ekonomik ve kültürel farklılığı barındıran bir uluslararası hukuk ve politika işleyişi oluşturmaktadır (s. 64-65).

Fidler’in (2003) sorunsallaştırdığı duruma paralel bir yorum getiren John D. Haskell (2014), TWAIL’in önemli bir paradoks ile karşı karşıya olduğunu iddia etmektedir. Söz konusu iddiaya göre, yazın bir taraftan uluslararası hukukun sömürgeci dönemin ürünü olduğunu ve sömürgeci pratiklerin sürdürülmesinde işlev gördüğünü

öne sürerken, diğer taraftan uluslararası hukuku, Üçüncü Dünya'nın özgürleşmesinin kaynağı olarak sunmaktadır. Bu sebeple, TWAIL yazını, uluslararası hukukun tehlikeli işleyişini gözler önüne sermesi nedeni ile önemli bir yorumlama olarak değerlendirilmekle birlikte, dönüştürmeye çalıştığı disiplinsel mantığı işletmeye devam ettiği gerekçesi ile eleştirilmektedir. Böylece, modern küresel düzlemdeki ekonomik ve politik eşitsizliği gidermede yetersiz kalmakta ve radikalleşmeye ihtiyaç duymaktadır (s. 1).

Söz konusu paradoks doğrultusunda TWAIL'in bir seçim yapması gerekmektedir. TWAIL, Batı'ya karşı bir devrim gerçekleştirmeyi mi hedeflemektedir? Yoksa Batı'nın içinde yer alarak uluslararası hukuku dönüştürme yoluna mı gidecektir? Fidler (2003), Batı'ya karşı devrim olgusunu, Batı'nın yapısal hegemonyasına, askeri, politik ve ekonomik gücüne meydan okumak olarak kavramsallaştırırken, Batı'nın içinden gerçekleştirilecek olan devrimi, hegemonyanın sabit gündeminin Üçüncü Dünya'nın çıkarları ve ihtiyaçları açısından yeniden yorumlanması olarak tanımlamaktadır (s. 69).

Eleştirilerden bir diğeri, TWAIL'in kuramsal tutumu ve yöntemsel birikimine yöneltilmektedir. TWAIL literatüründe Marksist analizin yetersiz kalması durumu eleştirilerin odak noktasını oluşturmaktadır. TWAIL, kapitalist üretimin doğasını doğru şekilde yorumlayamadığı gerekçesi ile eksik bir analiz olarak değerlendirilmektedir. Remi Bachand (2010), kapitalist değişimi ve üretim dinamiklerini açıklama noktasında TWAIL literatürünü yetersiz bulmakta ve güçlü bir şekilde TWAIL'e radikalleşme çağrısında bulunmaktadır. Marksist perspektifi analizin dışında bırakan TWAIL'in, yazımsal bir detaylandırmaya başvurmaması temel eleştiri sebebidir. Haskell (2014), yaklaşımın, Marksist teorinin söylem havzasından ve kavramsal bütünlüğünden önemli ölçüde yararlanmasına rağmen, analizini ekonomi-politik alanında detaylandırmadığını ifade etmektedir (s. 26). Nitekim ekonomi-politik yaklaşım, uluslararası hukuku üretim ilişkileri bağlamında değerlendirmekte ve hukuka iyileştirici anlam yüklemekten kaçınmaktadır.

Evgeny B. Pasukanis'in ortaya koyduğu ve China Miéville'nin uluslararası hukuk yorumlamasında yeniden kavramsallaştırdığı meta-biçim kuramı (*commodity-form theory*), siyasal iktisat tahlillerinin içeriğine dâhil edilmekte ve bu çerçevede TWAIL'e eleştiri getirilmektedir. Pasukanis (2002), hukukun içeriği yönünden değerlendirildiğini ancak biçimsel özelliklerinin göz ardı edildiğini öne sürerek, hukuk çözümlemelerindeki biçim sorununu gündeme taşımaktadır. Bu çözümlemeye göre,

“[h]er tür hukuksal ilişki öznelar arası bir ilişkidir. Özne hukuk kuramının en küçük birimi; en basit ve bölünemez unsurudur” (s. 109). Bu bağlamda, hukuku belirleyen temel unsur, meta taşıyıcısı olarak beliren aktörlerin, “değer mübadelesi” diğar bir deyiş ile “meta dolaşımı” sırasında ortaya koydukları ilişkilerin bir ürünü olarak tanımlanmaktadır (Pasukanis, 2002; Mieville, 2005). Buna göre, hukuki işleyişin zeminini “değişim ilişkileri” oluşturmaktadır (bakınız. Çelebi ve Özdemir, 2010).<sup>21</sup>

Meta-biçim kuramı, TWAIL'den iki yönü ile ayrılmaktadır. Birinci eleştiri, hukuka yüklenen savaş karşıtlığı misyonuna getirilmekte, ikinci eleştiri ise uluslararası hukuku iyileştirme olanağına yöneltilmekte ve hukukun neden politikadan üstte yer alan bir değer yargısı olarak kavramsallaştırıldığı sorusu tartışmaya açılmaktadır. Mieville (2005), şiddeti hukukun meta-biçim yansımasından ayıramayacağımızı ifade etmektedir. Bu düşünceye göre, bir nesneyi sahiplenmek, bir başkasının bu nesnede söz sahibi olduğunu öne sürmesini engellemek demektir. Öyle ise, bir başkasının nesne üzerindeki hâkimiyetini engellemek için başvurulacak olan kaynak yine güç unsuru olacaktır. Güç uygulama fikri daha en başından siyasi ve buna paralel olarak gelişen hukuki ilişkilerin temelinde yer almaktadır. Bu analize göre, şiddet hukukla iç içe geçmiştir (ayrıca bakınız Özdemir, 2011, s. 102; Uğurlu, 2012).<sup>22</sup>

Meta-biçim kuramının hukuka ilişkin bir diğar vurgusu hukuk-politika ekseninde ortaya çıkmaktadır. TWAIL, hukukun politik yönünü vurgulamakla birlikte bunu iktidarların üretimi olarak tanımlamakta, dahası mevcut hukuk işleyişinin yine aynı kaynak ile yön değiştirebileceğini ifade etmektedir. Meta-biçim kuramı ise, uluslararası hukuku cereyan eden siyasi süreçlerin uzantısı olarak kavramsallaştırmaktadır. Zira meta-biçim kuramına göre siyasi olan aynı zamanda hukukidir. “Hukukun kendisi bu çatışmacı, sömürücü sürecin parçasıdır”. Öyle ise, yapısı itibariyle iyileştirici maksatlar için kullanılmaya elverişli değildir (Mieville, 2005, s. 27; Özdemir, 2011, s. 104). Bu nedenle, meta-biçim kuramı, iyileştirici yaklaşımların ve bu şemsiyenin altında kendine yer edinen TWAIL’in, uluslararası hukuka düzeni sağlama konusunda sorumluluk yüklemesini eleştirmektedir.

TWAIL’in postkolonyal kuramsal birikimin ürünü olması yaklaşımın mevcut görüntüsünü açıklar niteliktedir. Nitekim TWAIL de tıpkı postkolonyalizm gibi

<sup>21</sup> Meta-biçim kuramına göre, hukuk teorilerinin tazyih etmekte yetersiz kaldığı bir nokta vardır: “İç hukuk da, uluslararası hukuk da, farklı düzlemlerde faaliyet gösteren taşıyıcılar (hak süjeleri) arasındaki ilişkileri düzenliyor olması nedeniyle hukuktur” (Çelebi ve Özdemir, 2010, s. 82).

<sup>22</sup> Mieville (2005), savaşı “eylem halindeki uluslararası hukuk” olarak tanımlamakta (s.148) ve argümanını “eşit haklar arasında güç belirleyicidir” (*between equal rights force decides*) fikri çerçevesinde desteklemektedir.

analizini kültürelcilik olgusuna yoğunlaştırmış ve üretim ilişkilerini görmezden gelmesi sebebi ile eleştirilere maruz kalmıştır. TWAIL'in oluşum koşulları ve sömürgecilik pratikleri göz önünde bulundurulduğunda, Üçüncü Dünya yazarlarının sisteme iyileştirici bir misyon yükleme konusundaki istekleri anlamlandırılabilir. Söz konusu coğrafyanın gerek askeri, gerek ise siyasi yönden birçok müdahalenin merkezi haline dönüşmüş olması, hukuka kurtarıcı rolünün atfedilmesini bir yönü ile açıklar niteliktedir. Sistemi reddetme yöntemi ile Üçüncü Dünya'ya yönelik iyileştirme gerçekleştirilemeyeceği fikrini benimseyen Üçüncü Dünya yazarları, sistem içerisinden gerçekleştirilecek bir dönüşümü hedeflemişlerdir.

Haskell (2014)'e göre, TWAIL, 1980'lerin sonlarında ve 1990'lı yıllarda, sömürgeleştirilmiş kıtaları ele almakta ve söz konusu sömürge pratiğini ırk olgusu üzerinden açıklama yoluna giderek uluslararası hukukun nasıl ırkçı normlar ile sağlamlaştırıldığını ve bu yöntem ile Avrupalı olan ve olmayan arasında yaratılan eşitsizliği ortaya koymayı amaçlamaktaydı. 2000'li yıllara gelindiğinde ise yaklaşımın çalışma öznesini iki noktada genişlettiğini ifade etmek mümkündür. İlk olarak, analiz ırk konseptinin sınırlarını aşarak, uluslararası hukukun diğer kimlikleri<sup>23</sup> nasıl marjinalize ettiği noktasına yoğunlaşmakta, ikinci olarak ise uluslararası hukukun emperyalist doğasını yeniden kavramsallaştırmaktadır. İnsan hakları, siyasi ve hukuki egemenlik gibi kavramlar, yaklaşımda yer almaya devam etmekle birlikte analizin içeriğinde derinleşme göze çarpmaktadır. Analizin çerçevesi bu şekilde genişlemesine rağmen, TWAIL yazınında yöntemsel ve kuramsal bağlamda bir ilerlemenin olmadığı dile getirilmektedir. Zira yaklaşım, liberal mantık ve Avrupa-merkezci modeller ile eşleştiği dolayısıyla uluslararası hukukun kozmopolit projelerini yeniden canlandığı gerekçesi ile önemli ölçüde eleştiriye maruz kalmaktadır (s. 24-25).

TWAIL'e yöneltelen bir diğer eleştiri, yaklaşımın ortak bir zemine yerleştirememesi noktasında karşımıza çıkmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, Üçüncü Dünya yazarları arasında belirli temel noktalar dışında kalan alanlarda fikir ayrılıkları mevcuttur. Her ne kadar, TWAIL yazarları bu durumu pozitif bir değer olarak yorumlasa dahi, yaklaşımın bütünlük olgusunu sağlayamadığı görüşleri yoğun bir şekilde dile getirilmektedir. Bu görüşe göre, TWAIL, "ne" ve "nasıl" sorularını cevapsız bırakmaktadır. Zira söz konusu yaklaşımın, ilerleme için ne çeşit bir hoşgörü/çoğulculuk yaratılması gerektiği veya hoşgörüye uzak mevcut hegemonik ortamda bu çoğulculuğun nasıl gerçekleştirileceği şeklindeki sorulara verilebilecek

<sup>23</sup> Örneğin cinsiyet temelindeki analizler TWAIL yazınında yer almaya başlamıştır.

ortak bir yanıtı yoktur (Fidler, 2003, s. 70). Bu bağlamda, TWAIL'in gündeminde yer alan ve birbiri ile benzeşmeyen eleştirilerin nasıl tutarlı bir reform gündemine dönüştürüleceği sorunsalı yaklaşımın en önemli mücadele alanlarından biri olarak gözükmektedir (Alvarez, 2010, s. 10).

TWAIL'i farklı bir bakış açısı ile analiz eden José E. Alvarez (2010), yaklaşımın belirli eksende yaptığı katkıların altını çizmekle birlikte, hangi noktalarda eksik kaldığına ilişkin bir yorumlama getirmektedir. Buna göre, TWAIL, sömürgeciliğin merkeziliğini, hukuka içkin sömürgeci pratikleri, uluslararası organizasyonların iyi yönetim adı altında sürdürdükleri misyonu, ırkçılığın ve kültürel farklılığın süre gelen hiyerarşisini, ticaretin uluslararası ortamdaki merkeziliğini, küreselleşmenin devlet ekseninde ve coğrafi bağlamda tanımlanan yapısını dahası uluslararası hukuki kurumların ve hukuki süreçlerin, devletleri nasıl Gramşyan (*Gramscian*) işbirliği formlarına teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, uluslararası antlaşmalara, uluslararası hukukun yargı düzeyinde gelişmesine ve devlet dışı aktörlerin sistemdeki yükselişine karşı olmamakla birlikte, bu olguların karanlık yönlerini açığa çıkarmaktadır (Alvarez, 2010, s. 1-7). Alvarez (2010)'e göre, TWAIL yorumlamasının uluslararası hukuku yeniden okuma adına birçok katkısı mevcutken aynı zamanda bu yorumlamanın kişisel bir yönü vardır. Nitekim TWAIL yorumlaması, uluslararası hukuk süreçlerini ve bu süreçleri işleten uluslararası hukukçuları hegemonyanın araçsal bir parçası olarak değerlendirerek yıkıcı bir etkide bulunma riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda, TWAIL'in doğası mevcut eleştirinin en önemli rakibi olarak göze çarpmaktadır. Zira hukuku adaletin merkezine yerleştiren ve hukuka iyileştirici anlamlar yükleyen hiçbir hukukçu ya da hukuk okulu, hegemonyaya habersiz şekilde hizmet etmiş konumunda kalmayı kabul etmeyecektir. Sırf bu nedenle, TWAIL'in uluslararası hukuk yorumlamasında çok fazla destek bulamaması gerçeği de gün yüzüne çıkmaktadır (s. 7-10).

TWAIL'e yöneltilen eleştiriler, yaklaşımın uluslararası hukuka entelektüel anlamda katkısının olmadığını ileri sürmemektedir. Zira TWAIL yazını her söylemi ile sömürgecilik mirasının nasıl modern işleyişe yansıdığını hatırlatmakta ve gerek literatürün gerek ise uluslararası politikanın düzenleyicisi rolünde olan uluslararası hukukun yönlendirici etkisini gözler önüne sermektedir. Dahası medeniyetin sabit sınırlarının tartışılmasına olanak tanımakta ve bu bağlamda uluslararası hukukun sömürgeci pratiklerine ilişkin bilinci açık tutmaktadır. En nihayetinde, özgürleştirici bir yaklaşım olarak değerlendirilecek kadar radikal bir görüntü çizmese dahi farklılığı

simgelemesi sebebi ile uluslararası işleyişin sorgulanmasına olanak tanımakta ve uluslararası hukuka ilişkin değerli öneriler sunmaktadır. Sonuç olarak, TWAIL mücadelesi, uluslararası hukukun sınırları içinde kavramsallaşmakta diğer bir deyiş ile uluslararası hukuk Üçüncü Dünya'nın mücadelesi noktasında araçsallaşmaktadır.

Sonuç olarak, bu bölümde, Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın uluslararası hukuka yönelttiği eleştiriler derinlemesine incelenmiştir. Mevcut inceleme, TWAIL'in insani müdahale yorumlamasını aydınlatmak açısından gereklidir. Aynı ölçüde, genelde eleştirel yazarların özelde ise Üçüncü Dünya yazınının uluslararası hukuka yönelik reform taleplerine yer verilmiş ve bu bağlamda çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Söz konusu eleştiri ve arayış, TWAIL'in sınırlılıklarını da içine alacak şekilde genişletilmiştir. Böylece sonraki bölümlerde analiz edilecek olan insani müdahale olgusu ve Libya örnek olay incelemesi için kuramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

## BÖLÜM IV

### ÜÇÜNCÜ DÜNYA PERSPEKTİFİNDEN İNSAN HAKLARI ve İNSANİ MÜDAHALE

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde kavramsallaştırılan, yeterlilikleri ve eksiklikleri göz önünde bulundurularak, eleştirel bir perspektif ile ortaya konan TWAIL, mevcut bölümde insani müdahale olgusu ile ilişkilendirilerek ele alınacaktır. Dönemsel koşulların değişimine paralel olarak, TWAIL'in içeriğinde ve uluslararası hukuka yönelik beklentilerinde dönüşümler gerçekleşmiştir. TWAIL yazarları, söz konusu dönüşümler çerçevesinde, yaklaşımın ilgi alanını, insan hakları kavramını içine alacak şekilde genişletmiş, hatta bazı yazarlar insan hakları olgusunu yaklaşımın merkezine yerleştirmiştir. Bu bağlamda, dördüncü bölümün birinci alt başlığında, insan hakları kavramı TWAIL ile ilişkilendirilerek incelenecek ve söylemsel havzası tartışmaya açılacaktır. Aynı eksenle, ikinci alt başlıkta, insani müdahale olgusu, uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler çalışmalarında yer aldığı ölçüde ortaya konacaktır. Üçüncü alt başlıkta, insani müdahale olgusuna alternatif sunması amacı ile geliştirilen koruma sorumluluğu doktrini değerlendirilecektir. Dördüncü bölüm, Üçüncü Dünya Yaklaşımları'nın insani müdahale yorumlaması ile sonlandırılacaktır.

#### 4.1. Üçüncü Dünya Yaklaşımları ve İnsan Hakları

İnsan hakları en yalın ifade ile “insanların salt insan olmaları sebebiyle sahip oldukları haklardır” (Heywood, 2013, s. 364). Tarihten bugüne insan haklarına ilişkin geliştirilen söylemlerin ve insan haklarına yönelik oluşturulan belgelerin en temel argümanı “tüm insanlar eşit doğar” (*all men are born equal*) ibaresi olarak karşımıza çıkmıştır. İnsan hakları kavramının felsefi temellerini ve özellikle insanların eşitliğine ilişkin vurguları, Thomas Hobbes'un insan doğasına ilişkin yaptığı analizlere kadar götürmek mümkündür. Hobbes (2012), *Leviathan* isimli eserinde, “insanlığın doğal durumu” üzerine derinlemesine bir tartışma yürütmektedir. İnsanların doğa durumunda bedensel ve zihinsel bağlamda dengede olduğunu savunan Hobbes'a göre, bedensel olarak zayıf olan kişinin dahi çeşitli yöntemlerle güçlüyü yenebilme ihtimali bulunmaktadır. Bu görüşe göre, insanlar farklı yeterliliklere sahip olsalar dahi doğuştan eşittir.

Hobbes (2012), sürdürdüğü tartışmanın ilerleyen bölümlerinde doğa durumunu tasvir etmekte ve çizdiği bu resimde, insanın kendi hayatını ve doğasını korumak amacı ile her şeyi yapma özgürlüğüne sahip olduğunu öne sürmektedir. Bu durum ise doğal hak (*natural right*) kavramı olarak açıklanmaktadır (s. 99-104). Josiah A. M. Cobbah (1987), Batı'nın yeni düşünsel dünyasının yaratılmasında ve bir yönüyle liberalizmin yayılmasında, Thomas Hobbes, John Locke gibi düşünürlerin geliştirdiği insan doğasına ilişkin yorumlamaların da etkisinin olduğunu ifade etmektedir. Bu yorumunu ise, düşünürlerin öne sürdüğü insanların eşit bireyler olarak dünyaya geldikleri fikrine ve özgürlük olgusuna yapılan vurgulara dayandırmaktadır.<sup>24</sup>

Hak kavramının felsefi temellerine kısaca değinildikten sonra, özetlenmesi gereken bir diğer konu, insan hakları rejimine neden ihtiyaç duyulduğu ve bu rejimin ne şekilde harekete geçirildiğidir. Birinci Dünya Savaşı'nı tecrübe etmiş dünyanın, yeni bir savaş ile karşı karşıya kalmasını engellemek ve böylece uluslararası barışı sağlamak amacı ile 1920 yılında Milletler Cemiyeti kurulmuştur. BM'nin fikri temellerinin atıldığı bu cemiyet, uluslararası düzeni sağlama noktasında etkili olamamış, dahası dünya çok kısa sürede ikinci bir felaket ile yüzleşmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, insan hakları rejiminin uluslararası düzlemdeki temelini oluşturan temel olaydır.<sup>25</sup> Irk, cinsiyet, dil ve din ayrımı yapmadan, insan haklarının gözetimini sağlama ve bu haklara yönelik evrensel bir saygı uyandırma fikri, İkinci Dünya Savaşı tecrübesine dayanmaktadır. Nihayetinde 1945 yılına kadar, bireyler uluslararası hukukun sağladığı haklar ve üstlendiği görevler noktasında özne konumunda kabul edilmemektedir (Sohn, 1982, s. 9, 14). Bu yıllarda uluslararası hukuk, bireyleri doğrudan koruma sorumluluğunu üstlenen bir rejim görünümünü vermemektedir. Bir bireyin zarar görmesi durumunda, mensup olduğu devlet bu zararı kendisine yapılmış farz eder ve vatandaşının hakkını koruma yoluna giderse, kişi dolaylı yoldan hakkını savunabilmekteydi. Hükümetlerin kendi vatandaşlarına yanlış uygulamalarının olması durumunda ise uluslararası hukukun konuya müdahil olma yetkisi yoktu (Sohn, 1982, s. 9). Dolayısıyla bireyler hakkında söz sahibi olan tek merci devletlerdi.

<sup>24</sup> Josiah A. M. Cobbah'ın (1987) söz ettiği gibi, Thomas Hobbes (2012), *Leviathan* isimli eserinde insan aklına, doğası gereği eşitliğine ve özgürlüğüne vurgu yapmaktadır. Ancak bu durumun doğa şartlarında geçerli olduğunu ve Hobbes'un yarattığı ideolojik temellerde güçlü bir devlet vurgusunun var olduğunu böylece Uluslararası İlişkiler disiplininin bakıldığında realist bir perspektifin yansıtıldığını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

<sup>25</sup> Bağımsız bir devlet olmanın temel şartı diğer devletler tarafından tanınmaktır. Bu bağlamda, Üçüncü Dünya devletleri İkinci Dünya savaşı sonrası uluslararası hukuk ailesine dâhil olmuştur. Bir anlamda bu devletler, uluslararası normlar ile çevrelenmiştir (Natarajan, 2008, s. 118).

İkinci Dünya Savaşı öncesinde gerçekleşen insan hakları ihlalleri ve savaş sırasında Avrupa’da yaşanan büyük yıkım, uluslararası barışın gerçek anlamda tesisi arzusunu arttırmış ve bu amaca yönelik olarak 1945 yılında BM Antlaşması harekete geçirilmiştir. BM Antlaşması çerçevesinde şekillendirilen dünya analiz edildiğinde, BM Antlaşması’nın diğer tüm uluslararası anlaşmaların ötesinde bir yetki alanına sahip olduğunu ifade etmek gerekmektedir.<sup>26</sup> Bu gelişmeye paralel olarak, uluslararası hukuk rejimine dayanan bir insan hakları hukuku yaratma eğilimi ortaya çıkmıştır. BM’nin insan hakları noktasındaki önemi ise, insan hakları kavramının uluslararası bir platforma taşınmış olmasında ve ayrı bir rejim olarak uluslararası hukuk çevresinde değerlendirilmesinde saklıdır. Nitekim yeni düzen çerçevesinde, insan hakları, uluslararasılaşma ve evrenselleşme noktasında kavramsallaşmakta ve değişen görüntüsü ile dünyanın geri kalanına yansımaktadır.

Louis B. Sohn (1982), insan haklarının uluslararası düzendeki gelişimini dört farklı hukuk inşası aşaması çerçevesinde karakterize etmektedir (s. 11). Bu gelişmelerin birinci aşaması, insan haklarına ilişkin uluslararası arenada ortaya çıkan ilginin BM Antlaşması çerçevesinde teyit edilmesi ile gerçekleşmiştir. İkinci aşama, bireylere tanınan hakların İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde listelenmesi ile ortaya çıkmıştır. Bir sonraki gelişme, hakların, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (*International Covenant on Civil and Political Rights*) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*)<sup>27</sup> çerçevesinde genişletilmesi olarak karşımıza çıkmıştır. İnsan hakları hukukunun inşasındaki son adım ise uluslararası toplumun mevcut düzene adapte edilmesi olarak açıklanmıştır.

BM çatısı altında harekete geçirilen antlaşmaların ve sözleşmelerin işlevselliği konusunda kapsamlı tartışmalar yürütülmektedir. BM Antlaşması’nın, özellikle bağlayıcılık noktasında her devlet için eşit uygulama alanı yarattığını söylemek oldukça güçtür. Güçlü devletlerin uluslararası hukuk kurallarını ihlal ederek bir takım müdahalelerde bulunduğu ve bu müdahaleler sonucunda cezalandırılmadıkları gerçeği ortadadır. Bu nedenle söz konusu anlaşmaları “bağlayıcı hukuk” (*hard law*) alanı olarak

<sup>26</sup> BM Antlaşması’nın 103. maddesi, BM Antlaşması’nın diğer uluslararası anlaşmalar ile çatışması durumunda, BM Antlaşması’nın referans alınacağı bilgisini düzenlemektedir. Böylece, 103. madde, uluslararası hukuk noktasında en yüksek danışma biriminin Birleşmiş Milletler ve en yüksek danışma metninin BM Antlaşması olduğunu gözler önüne sermektedir.

<sup>27</sup> İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966), modern insan hakları mevzuatını ortaya koyan metinlerdir (Heywood, 2013, s. 364).

değerlendirmekten çok “esnek hukuk” (*soft law*) alanı olarak değerlendirme eğilimi vardır (Sohn, 1982, s. 12). Uluslararası hukuk devletlerarası eşit bir düzen yaratma vaadinde bulunmasına rağmen, hukuki yaptırım sistemi, zayıf olan devletlere karşı aktif bir şekilde işlerken güçlü devletlere karşı aynı mekanizmayı harekete geçirememektedir (Sohn, 1982, s. 12).

Uluslararası sistemin işleyişindeki mevcut eksikliklere rağmen, özellikle insan hakları söylemi nedeni ile uluslararası hukuku yadsımamak gerekmektedir. Gerek hükümet temsilcilerinin gerek ise akademisyenlerin, söz konusu hukuki belgelerin yeterlilikleri veya uygulamadaki etkinlikleri konusunda çok farklı görüşleri vardır. Bununla birlikte, uluslararası sözleşmelerin bağlayıcılığı hangi boyutta ele alınırsa alınsın, insan hakları kavramına uluslararası bir görüntü kazandırması ve analizlerin son kaynağı olması sebebine dayanarak, bu belgelerin oldukça önemli olduğunu belirtmekte fayda vardır. Nitekim insan hakları, sistemdeki artılar ve eksiler ile birlikte uluslararası hukukun çalışma nesnesi haline getirilmiş ve görev alanına dahil edilmiştir.

Uluslararası hukukun güçlü devletler ile zayıf devletlere eşit mesafede durmadığı iddiasını taşıyan TWAIL, bu çerçevede insan hakları olgusunu incelemeye açmaktadır. İnsan hakları kavramı oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir; bu nedenle insan haklarının hangi boyutu ile değerlendirileceği noktası açıklığa kavuşturulmalıdır. TWAIL’in uluslararası hukuka içkin sorunlara getirdiği eleştiriler göz önüne alındığında, insan hakları kavramı iki yönden tartışılmaktadır. Birincisi insan hakları söylemi ile hegemonik düzen arasındaki ilişki üzerinedir. Nitekim birçok uluslararası müdahalenin gerekçesi olarak sunulan bu kavramın, insani olgulara mı yoksa emperyal hayallere mi hizmet ettiği sorusu cevapsız kalmaktadır. Buna paralel olarak geliştirilen ikinci tartışma ise, söz konusu kavramın *evrensellik* boyutuna ilişkindir.

Her fırsatta uluslararası hukuka yönelik Avrupa-merkezilik eleştirisini yineleyen TWAIL yazarları, benzer şekilde, insan hakları kavramına da şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Nitekim TWAIL, insan hakları söylemini tek kutuplu bir söylem olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda, yaklaşımın eleştirileri insan hakları-kültür ekseninde yoğunlaşmaktadır. İlerleyen aşamalarda daha derin bir şekilde analiz edilecek olan bu eleştirilere göre, mevcut insan hakları söylemi oluşturulurken, kültür olgusu, dışarıda bırakılmıştır. Başka bir ifade ile, insan hakları olgusu yalnızca Batı’nın değerleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu nedenle, TWAIL, evrensel bir insan hakları rejimi yaratma fikrine şüphe ile yaklaşmaktadır.

Üçüncü Dünya ülkeleri için insan hakları söylemi, sömürgelerden kurtulma aşamasında, bu ülkelerin tecrübe ettiği self-determinasyon süreçlerinde oldukça işlevsel bir rol üstlenmiştir. Ancak aynı zamanda, Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik gerek askeri gerek ise siyasi ve ekonomik bağlamda gerçekleşen müdahalelerde aynı söylemin etkileri göze çarpmaktadır. Bu nedenle, insan hakları kavramının önemini yadsımamakla birlikte, söz konusu kavramın ne çeşit amaçlara hizmet edebileceğini ortaya koymak, bir sonraki başlıkta tartışmaya açılacak olan insani müdahale olgusunu anlamlandırabilmek açısından da gereklidir.

Rajagopal (2006), “Counter-Hegemonic International Law: Rethinking Human Rights and Development as a Third World Strategy” isimli makalesinde, insan haklarının emperyal güçler tarafından kullanılan hegemonik bir söylem olarak mı yoksa Üçüncü Dünya ülkelerinin sistemdeki yerini iyileştirecek karşı-hegemonik bir söylem olarak mı değerlendirilmesi gerektiğini tartışmaya açmaktadır. İnsan hakları kavramı, Üçüncü Dünya ülkelerinin sömürgecilikten kurtulma çabalarında etkin bir rol üstlenmiş olmakla birlikte, günümüzde var olan küresel adaletsizliğin de temel etkenlerindendir (Rajagopal, 2006, s. 150). Nitekim dünya politikasını yönlendiren emperyal tutkuların sürdürülmesi noktasında temel söylem olarak insan haklarına başvurulduğu gerçeği ortadadır. Bununla birlikte, insan hakları söyleminin önemini göz ardı etmek veya söylemin yapı söküne uğratılması ile daha sağlıklı bir uluslararası düzen oluşturulabileceğini söylemek güçtür.

Daha önce belirtildiği gibi, uluslararası hukuk düzeninde ortaya çıkan sorunlar, insan hakları kavramının içeriğinin yanlışlığından değil, bu kavramın kendi içeriğine aykırı şekilde belirli amaçlar için kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Rajagopal, 2006, s. 150). Bu nedenle, insan haklarını tamamen yok saymak yerine, mevcut söylemi daha çoğulcu bir perspektif ile oluşturmak gerekmektedir. İnsan hakları söylemi, karşı-hegemonik bir kavram olarak kurgulandığı takdirde Üçüncü Dünya için bir “direniş” (*resistance*) dili haline gelebilecektir (Rajagopal, 2006, s. 150). Uluslararası hukuku oluşturan birimlerin devletler olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Nihayetinde devletlerin, uluslararası hukuku ihlal etmeleri durumunda kendilerini bağlayacak mecburi tedbirlerin alınması noktasında gönüllü olmalarını beklemek zordur. Söz konusu durum hukukun esnekliğinden değil, hukuku yönlendiren devletlerin tutumlarından kaynaklanmaktadır (Sohn, 1982, s. 13). Bu duruma rağmen, insan hakları söyleminin tarihin işleyişini önemli ölçüde etkilediğini göz önünde bulundurmak ve söylemi karşı-hegemonik ölçütlerde kurgulamak gerekmektedir. Böylece Üçüncü

Dünya devletleri, sistemin getirilerinden az da olsa bir pay elde etme şansını yakalayabilecektir.

İnsan hakları söylemini direniş dili haline getirirken dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Rajagopal (2003), insan hakları söylemini Üçüncü Dünya'nın uluslararası hukuk düzenine karşı direnişini temsil eden tek olgu olarak kavramsallaştırmanın birtakım sorunlara neden olabileceğini ileri sürmektedir. Bu düşünceye göre, insan hakları oldukça önemli bir söylemdir ancak Üçüncü Dünya'nın kurtuluşunun tek çaresi olarak sunulmamalıdır. Aksi durumda, sömürgecilik ve insan hakları arasındaki karmaşık bağlantı, bir yandan Üçüncü Dünya'yı insan hakları söyleminin dışında tutacak diğer yandan gelişme bağlamında sunulan şiddet unsurlarını söylemin içinde eritecektir. Böylece direnişin tek dili haline gelen insan hakları söylemi, sömürgecilik döneminin pratiklerini tekrarlama riskini beraberinde getirecektir (s. 231).

Tepe noktasına insan hakları söylemi yerleştirilecek şekilde, Birinci Dünya ve Üçüncü Dünya arasında bir üçgen çizilecek olursa, Birinci Dünya'nın etken, Üçüncü Dünya'nın ise edilgen konumda bulunduğunu ve insan hakları kavramının Birinci Dünya'dan Üçüncü Dünya'ya çeşitli kanallar ile aktarıldığını ifade etmek yerinde olacaktır. İnsan hakları söylemine ilişkin bir analiz yapıldığında, genel olarak bu söylemin, Üçüncü Dünya'yı “nesne” konumuna indirgediğini ve Üçüncü Dünya ülkelerini, insan hakları söyleminin ortaya koyduğu evrensel zorunluluğun uygulama noktası, başka bir ifade ile bu zorunlulukların nüfuz etme alanı olarak kavramsallaştırdığını söylemek mümkündür (Rajagopal, 2003, s. 171). Gerçek anlamda meşru bir insan hakları doktrini yaratabilmek için, Avrupa-merkezli normların, ırkçı ve piyasa temelli süreçlerin dışına çıkmak ve insan hakları hareketini güçlü devletler ile elitlerin yönlendirmesinden arındırmak gerekmektedir (Mutua, 2007, s. 5).

Mevcut çerçevede, Batı tarafından ortaya konulmuş ve bu bağlamda içselleştirilmiş olan insan hakları normlarının doğruluğunu tartışmaya açmak yerine, Üçüncü Dünya ülkelerinin söz konusu evrensel doğrulara uyum sağlaması beklenmektedir. Rajagopal (2003), “insan hakları ihlali” (*human rights violation*) söyleminin dahi Birinci Dünya ve Üçüncü Dünya için aynı içeriğe sahip olmadığını ifade etmektedir. Yazarın da örneklediği gibi, Üçüncü Dünya ülkeleri ve halkları için, insan hakları ihlali denildiğinde, “diktatörlükler, etnik şiddet ve kadın sünneti” gibi olgular akla gelirken, Birinci Dünya için aynı sözcük, sivil hak ihlallerine işaret etmektedir. Bu çerçevede, evrensel bir insan hakları normu yaratma fikri gerçekleştirilmesi zor bir istektir (s. 171). Nihayetinde, birbirinden farklı insan hakları

ihlalleri tecrübesine sahip bu bölgeleri evrensel bir insan hakları şemsiyesi altında toplama düşüncesi, söz konusu sorunlara nüfuz etme noktasında çeşitli sıkıntılara neden olabilecektir.

İnsan hakları olgusunun Avrupa-merkezli yapısı, devlet ile toplum veya devlet ile bireyler arasında gerçekleşen ilişkileri konu edinirken, imparatorluklar ile sömürge ülkeleri arasındaki problemleri analizlerin dışında bırakmıştır (Barreto, 2013. s.6). İnsan hakları teorisini Avrupa-merkezli yapıdan soyutlamak ve insan hakları üzerindeki Avrupa hegemonyasına son verebilmek için, “ne” sorusunu sormak yeterli olmayacaktır. Bunun ötesinde, insan hakları kavramına “kim için”, “ne için” ve “nereden” gibi soruları yönelterek, konuyu jeopolitik yönden de sorgulamak gerekmektedir (Barreto, 2013, s. 6-7). Burada vurgulanmak istenen nokta, insan hakları kavramının temelinde var olan epistemolojik birikimin yanı sıra, kavramın geçirdiği aşamaların anlamlandırılabilmesi için, sahip olduğu jeopolitik içeriğin de dikkate alınması gerektiğidir.

Mutua (2002), uluslararası hukuku “Avrupa Çağı’nı” (*Age of Europe*), yaşatmak ve bir anlamda bu düzeni haklılaştırmak için ortaya konulmuş hukuki bir çatı olarak kavramsallaştırmaktadır. Batı medeniyetinin ortaya koyduğu, liberal kuramsal ve felsefi temellere dayanan, politik, kültürel ve ekonomik düzenlemelerin evrensel doğrular olarak ortaya konduğunu dile getiren yazar, gerçek bir evrensel insan hakları düzeni için böyle bir çatının yeterli olmayacağı görüşünü ileri sürmektedir (s. 1). TWAIL’in insan haklarının evrenselliği söylemine getirdiği eleştiri, kozmopolit düşünce biçimi ve “görelilik”<sup>28</sup> arasında bir çatışma doğurmuştur. Söz konusu kozmopolit düşünce biçimine getirilen eleştiriler büyük ölçüde felsefi kökenliken, post-sömürgeci eleştiriler siyasi bir yörünge çizmektedir. Bu eleştirilerin iki alt boyutu vardır. Birinci eleştiri, ahlaki değerlerin ve insan hakları kavramının her toplum ve kültür için farklı olduğu fikri üzerine kurgulanmaktadır. İkinci ve daha radikal olan eleştiri ise, insan haklarının evrenselliği söylemini, “kültürel emperyalizm” amacının temeli olarak değerlendirmektedir (Heywood, 2013, s. 377-378). Bir başka ifade ile, insan hakları söylemi kültürel önyargıların üzerine inşa edilmiştir.

Bu bağlamda, TWAIL, insan haklarının evrenselliğini derinlemesine sorgulamaktadır ancak yaklaşımın bunun da ötesinde bir amaca hizmet ettiğini ifade

<sup>28</sup> “Görelilik: Hiçbir evrenselci gerçeğin (epistemolojik görelilik) ya da hiçbir evrensel değer olmadığı (ahlaki ya da kültürel görelilik) ima eden fikirlerin ve değerlerin sadece belli sosyal, kültürel ve tarihsel koşullarla ilişkili olarak geçerli olduğu inancı” (Heywood, 2013, s. 376).

etmek gerekmektedir. Nitekim Üçüncü Dünya yazını, insan haklarının evrenselliği ile birlikte, mevcut insan hakları normlarının, Üçüncü Dünya toplumlarının veya insanların ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verebilir olduğu konusunu da sorgulamaya açmaktadır (Badaru, 2008, s. 381). Zira tek bir uluslararası toplum yaratabilmek için, insan hakları noktasında kavramsallaştırılan ve Üçüncü Dünya devletlerine koşut olarak sunulan medenileşme hedefi, Üçüncü Dünya'nın ihtiyaçlarını karşılamaya oldukça uzak görünmekte, dahası uluslararası rejime radikal öneriler getirilmesi ve rejimin yeniden düzenlenmesi fikrinin önünü kapatmaktadır (Mutua, 2002, s. 12).

Anghie ve Chimni (2003), birinci kuşak TWAIL yazarları ile ikinci kuşak TWAIL yazarları arasındaki ayrımı ortaya koydukları makalelerinde, TWAIL-I'in uluslararası insan hakları hukukuna yönelik devlet merkezli (*state-centric*) bir yaklaşım sergilediğini belirtmektedir. Bununla birlikte, TWAIL-I yazarlarının, uluslararası insan hakları hukukunun getirilerini, Üçüncü Dünya insanların yaşadığı güçlükleri giderme yönünde bir araç olarak değerlendirdiğini dile getirmektedir (s. 81-82). TWAIL-I'in büyük ölçüde bir uzantısı olarak yorumlanan TWAIL-II ise yaklaşıma eklemlendirmiş olduğu bir özelliği, uluslararası insan hakları yorumlamasına da yansıtmaktadır. Bu bağlamda, ikinci kuşak TWAIL yazını, uluslararası insan hakları hukukunu, Üçüncü Dünya'yı yeterli ölçüde düzenin içine dahil etmemesi açısından eleştirmekte bu nedenle mevcut uluslararası hukuk rejimini evrensel bir insan hakları kültürü yaratmaya uzak görmektedir (Badaru, 2008, s. 380). Üçüncü Dünya'nın uluslararası hukuk rejiminde yeterli ölçüde yer edinmemesi ise, uluslararası insan hakları hukukunun Avrupa-merkezli bir söylemin ve yapının ürünü olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (Mutua, 2000, s. 37).

Üçüncü Dünya yazarları, uluslararası hukukun ve buna paralel olarak ortaya konan uluslararası insan hakları hukukunun geliştirdiği retoriğin, Üçüncü Dünya devletlerinin sömürsü noktasında etkili bir silah olduğunu dile getirmekte ve bu söylemler aracılığı ile sömürünün, yeninden ve yeniden üretildiği düşüncesini öne sürmektedir. Mutua (2002), emperyalizmin politik boyutu olarak adlandırılan bu durumun, Avrupalı devletlere, Avrupalı olmayan devletleri medenileştirmek amacı ile verilmiş bir görev olarak tanımlandığını dile getirmektedir. Böylece, uluslararası hukuk, dünyayı Avrupalı olan ve olmayan bölgeler olarak düzenlerken, bu düzenleme sırasında Avrupa'ya öncelik vermekte, bu durum ise kültürler ve insanlar arasında yaratılan hiyerarşi ile gerçekleştirilmektedir (s. 4).

Uluslararası hukukun kendi içindeki çelişkiler, Üçüncü Dünya yazarlarının rejime yönelik geliştirdiği eleştirileri doğrular niteliktedir. Uluslararası hukuk bir yandan insan haklarını sağlama ve destekleme görevini üstlenirken diğer yandan ticaret ve ekonomi hukuku söz konusu olduğunda insan hakları ihlallerini görmezden gelebilmektedir (Badaru, 2008, s. 383). 1990'ların ortalarına kadar insan hakları bağlamında, medeni ve siyasal haklara ilişkin güçlü bir vurgu varken aynı önem ekonomik ve sosyal haklara gösterilmemektedir (Mutua, 2007, s. 4). Bu bağlamda, uluslararası insan hakları hukukunu, uluslararası hukukun diğer alanları ile bağlantılı olarak yorumlama gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Afrika'daki sosyoekonomik hakları yorumlarken, uluslararası ticaret ve ekonomi hukukunun etkilerini göz önünde bulundurmak, sosyoekonomik hakların analizini yetersiz kılacaktır (Badaru, 2008, s. 382). Benzer bir söylemi, Mutua'nın analizlerinde görmek mümkündür. Nitekim Mutua (2002), uluslararası hukuk rejiminin çok kültürlü bir görünüm elde edebilmesi için gerekli olan etkenlerden bir tanesini, insan hakları yapısı ile ekonomik sistem arasındaki paralelliğin göz önünde bulundurulması olarak açıklamaktadır (s. 12). Nihayetinde ekonomik ve sosyal problemlerin toplumların üzerinde yarattığı baskı göz ardı edilerek bir insan hakları hareketi yaratmak mümkün görünmemektedir.

İnsan hakları söylemlerine getirilen eleştiriler genel hatları ile ele alındığında, tartışmaların büyük bir çoğunluğu, Üçüncü Dünya'nın insan hakları tarihçesinin dışında kaldığı konusuna yoğunlaşmaktadır. Rajagopal (2003), mevcut insan hakları oluşumunda Üçüncü Dünya devletlerinin etkilerini minimal düzeyde olduğunu belirterek, İkinci Dünya Savaşı'nda yer alan Avrupa-Amerika kanadındaki devletlerin ortaya koyduğu prensiplerin, hukuki belgelerin, anlaşmaların ve kurumların, insan hakları söylemini yaratmada belirleyici olduğunu dile getirmektedir (s.174). Benzer şekilde, insan haklarının Batılı çerçevesini tartışmaya açan Cobbah (1987), Batı kültürüne dayanan temellerin, Batılı olmayan toplumlara ve kültüre uygulanması noktasında çeşitli zorluklarla karşılaşılacağını dile getirmektedir. Yazar bu noktada, insan haklarının Batılı temellerinin liberalizm düşüncesinde aranması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu görüşe göre, liberal düşünce, insanı toplumun bir parçası olarak gören orta çağa ait siyasi düşünce yapısına karşı bir görüş olarak gelişmiştir (s. 312).

TWAIL yazarlarının analizleri değerlendirildiğinde, bu analizlerin uluslararası insan hakları hukukunun kültür olgusunu dışarıda bırakma durumuna odaklandığı görülecektir. Böylece bu yazarlar, insan hakları normlarının mevcut görüntüsü ile evrensel bir hukuk düzeni yaratmaya uzak olduğu görüşünde birleşmektedir. Mutua

(2002)'ya göre, gerçek bir evrensel insan hakları rejimi yaratabilmek için gereken şey, kültür farklılıklarının yansıtıldığı bir uluslararası hukuk düzenidir. Buna karşın, insan haklarının bugünkü yapısı, demokrasi ve liberalizm gibi kavramların uluslararasılaşmasını, Batılı olmayan kültürlerin kendi değerlerinden kurtulabilmeleri için bir gereklilik olarak sunmaktadır (s. 5). Söz konusu yaklaşıma göre, medeniyet seviyesine ulaşabilmek için Üçüncü Dünya toplumlarının sahip olduğu kültürel yapıdan soyutlanması gerekmektedir. Bu durumun aksine, her bölgeyi içine alan bir uluslararası toplum yaratabilmek için, insan hakları tartışmasına bütün kültürlerin ve seslerin dâhil edilmesi fikri ön planda tutulmalıdır (Cobbah, 1987, s. 331). Ayrıca kültür olgusunun yanı sıra, insan hakları kavramı ekonomi-politik çerçevesinde de değerlendirilmelidir. Nitekim insan hakları projesinin hukukiliği, bu projenin, serbest piyasa kapitalizminin neden olduğu sorunları bertaraf etme noktasındaki arzusuna ve başarısına bağlıdır (Mutua, 2007, s. 5).

Walter D. Mignolo (2009), insan haklarının felsefi temellerini sorguladığı “Who Speaks for the ‘Human’ in Human Rights?” isimli makalesinde insan haklarının temel söylemi olarak göze çarpan ifadelerin, 18.yy’dan itibaren Haklar Bildirgesi (*Bill of Rights*), Avrupa ve Amerikan anayasaları gibi metinlerde yer aldığını ifade etmektedir (s. 7). Avrupa Rönesansı boyunca “insan” için konuşmaya yetkili olanlar hümanistlerdir. Dolayısıyla 16.yy’dan İnsan Hakları Evrensel Bildirisine kadar geçen süreçte, “insan” için konuşan bu kişiler, Batı ideallerine uygun Hristiyanlar olarak tarihteki yerini almıştır (Mignolo, 2009, s. 10). Mignolo (2009)’nun ifadesinden de anlaşılacağı gibi, insan hakları kavramı tarihten bu yana geçirdiği süreç ile birlikte, Batılı toplumlar tarafından sahiplenilmiş ve benimsenmiştir. Bu sebeple, insan hakları kavramı herkesin yönlendirebileceği bir olgu olmanın ötesinde Batı’nın emperyal birikimini yansıtan bir kavram olarak somutlaşmıştır (s. 10).

Bu değerlendirmeler çerçevesinde, Batılı ülkelerin, insan hakları kavramını kurumsallaştırırken herhangi bir zorlukla karşı karşıya kalmadıklarını ifade etmek mümkündür. Ancak aynı durum Üçüncü Dünya ülkeleri için geçerli midir sorusu gündeme taşınmalıdır. Nihayetinde yerel kimlikleri reddedilerek sunulan bir insan hakları rejiminin, insan hakları tecrübeleri Batı’dan tamamen farklı olan toplumlara, ne ölçüde nüfuz edebileceği konusundaki tartışmalar devam etmektedir. Yakın geçmişe kadar, insan hakları kavramı, Batı’nın Dünya’nın geri kalanına sunduğu bir armağan olarak nitelendirilmekte, dahası devletlerin, halkların ve kültürlerin geri kalmış konumlarını terk etmeleri için bir araç olarak değerlendirmekteydi. Buna karşın, son

yıllarda, insan hakları pratiklerine yöneltlen eleştiriler, insan hakları hareketine yeni bir boyut kazandırmış olup Avrupa-merkezli geleneğin sürdürülmesi ısrarını da böylece hafifletmiştir (Mutua, 2007, s. 4).

İnsan haklarının oluşturulması ve kurumsallaştırılması aşamasında Üçüncü Dünya'nın dışarıda bırakıldığı ve dolayısıyla insan haklarının evrensel normlar bütünü olmaya uzak olduğu düşünceleri yoğun bir şekilde literatürde yer alırken, buna karşın Üçüncü Dünya devletlerini sürecin dışında görmenin yanlış bir yorumlamaya neden olacağını düşünen yazarlar da mevcuttur. İnsan hakları normlarının oluşturulması esnasında Üçüncü Dünya devletlerinin azımsanmayacak bir role sahip olduğunu öne süren Susan Waltz (2001), bu ülkelerin etkinliğini dört ana başlık altında karakterize etmektedir. Yazar, birinci olarak, Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi'ne ilişkin müzakerelerin kapalı kapılar ardında yapılmadığını, önemli bir bölümüne küçük devletlerin de tanıklık ettiğini ve söz konusu bildirgenin yaratılması esnasında Üçüncü Dünya devletlerinin sürecin içinde yer aldığını dile getirmektedir. İkinci olarak, Üçüncü Dünya devletlerinin sürecin pasif katılımcıları olmadığını, aktif bir şekilde taslağın oluşturulmasında yer aldığı ifade edilmektedir. Üçüncü olarak, Waltz, küçük devletlerin temsilcilerinin belirli düzeylerde liderlik rolünü üstlendiğini ve liderlik misyonunun yakalanması zor bir şans olduğunu dile getirmektedir. Son olarak, Üçüncü Dünya delegelerinin, kendi gündemlerini belirleme adına oldukça etkili bir savunuyu yürüttüğünü öne süren yazar, Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi'nin sonuç itibari ile herkesin kabulü ile gerçekleştiğini söylemekte ve insan haklarının tek merkezden oluşturulduğu görüşüne karşı çıkmaktadır (s. 52-66).

BM çatısı altında insan hakları kavramının uluslararası bir boyut kazanması aşamasında, Waltz'un öne sürdüğü şekilde, Üçüncü Dünya devletlerinin katılımı söz konusu olsa dahi, insan hakları rejiminin uygulanması noktasında, uluslararası hukukun her ülkeye eşit mesafede durdurduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Mevcut düzende, belirli ülkeler karar veren konumunda iken, diğer devletler kendi geleceklerini doğrudan etkileyecek konularda dahi verilen bu kararlardan etkilenen konumda kalmaktadır. Başka bir ifade ile, gerek uluslararası hukuk normlarını yaratma gerek ise bu normları uygulama noktasında devletler arasında *asimetrik* bir ilişki söz konusudur. İnsan haklarının uluslararasılaşmasını sağlamak amacı ile ortaya atılacak olan yeni teorilerin, uluslararası toplumun her noktasına nüfuz edecek bir içeriğe sahip olması gerekmektedir. Bu da ancak ve ancak farklı kültürlerle yanıt verebilme kapasitesine sahip ve uluslararası düzendeki eşitsizliklerle yüzleşecek düzeyde bir insan hakları

teorisinin ortaya konulması ile mümkün olacaktır (Mutua, 2002, s. 12). Böylece insan hakları söylemi emperyal temellerinden arındırılabilir ve sömürgecilik ile olan tarihsel bağlarından koparılabilir.

İnsan haklarının çokkültürlü bir görünüm çerçevesinde evrenselleşmesi, gerçekleşmesi kaçınılmaz bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Mutua, 2007, s. 4). Hiçbir kültürün bir diğerinin üzerinde tahakkümünün olamayacağı görüşünü esas alarak, Batı ve diğerleri arasında gerçekleşen hiyerarşik ilişkinin yerine yeni bir insan hakları rejimi yaratmak ve bu yeni rejime diğer kültürel yapıları eklemlendirerek, tüm toplumların gözünde bu yeni oluşumun meşruiyetini sağlamak gerekmektedir (Mutua, 2002, s. 13). Ancak bu şekilde, adaletin tahsis edildiği bir uluslararası toplum düzenine ulaşmak söz konusu olabilecektir.

#### 4.2. Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale

Uluslararası hukukun merkez ilgi alanını, devletler arasında gerçekleşen savaşlar, bu savaşlardaki devlet davranışlarını belirleyen hukuk organları ve güç kullanma kararını verme ilkesi oluşturmaktadır (Hurd, 2011, s. 295). Başka bir ifade ile, günümüz uluslararası hukuk rejiminin temel gündem maddesi “güvenlik” olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş yıllarında, uluslararası hukukta var olan güvenlik anlayışı, devlet güvenliğini öncelikli hedef olarak tanımlamış ve bu çerçevede insan güvenliği, uluslararası barış noktasında analiz dışı bırakılmıştır. 20.yy’ın sonlarına gelindiğinde ise, uluslararası hukuk, güvenliğin merkez alanını insanı koruma amacına yönelik olarak genişletmiş ve bu gelişme ile birlikte, uluslararası toplumun insani krizlere (*humanitarian crises*) müdahil olup olmaması noktasında hukuki bir çelişki doğmuştur (Selçok, 2013, s. 31). İnsan haklarını koruma konusundaki temel zorluk tam da bu noktada somutlaşmaktadır. Nitekim insan haklarını geliştirme misyonunu yüklenen devletler, aynı ölçüde insan haklarını en fazla ihlal eden birimler olarak karşımıza çıkmaktadır (Heywood, 2013, s. 374).

İnsani müdahale, ifade edilen bu geçiş sürecinde, insan haklarının uluslararasılaşması ve evrenselleşmesi noktasında ortaya çıkmış bir kavramdır. İnsani müdahale, en yalın anlatımı ile, stratejik hedeflerden çok insani gerekçeler ile harekete geçirilen müdahale biçimidir (Heywood, 2013, s. 379). İnsan hakları olgusunun, insani müdahalenin temel ahlaki dayanağı olduğu fikri uluslararası arenada kabul görmüş olsa dahi, çok çeşitli olan insan hakları doktrinin tek başına müdahalenin haklı gerekçesini

oluşturduğunu söylemek güçtür. İnsani müdahale doktrinine daha net bir şekilde öncülük eden fikir, İkinci Dünya Savaşı bitiminde Nürnberg Mahkemeleri'nde ortaya konmuş olan “insanlığa karşı suç” nosyonudur (Heywood, 2013, s. 387). BM Antlaşması'nda madde 1/3'de belirtilen, “ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmeye ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak” amacı doğrultusunda, insan hakları, ulusların sınırlarını aşan bir görünüme kavuşmuştur. Bir başka ifade ile, insan hakları her ulusun kendi iç meselesi olmanın ötesinde uluslararası bir formata bürünmüştür.

İnsani müdahalenin üç temel özelliğinden bahsetmek mümkündür. Birincisi, müdahalenin mutlak suretle devletler veya uluslararası örgütler tarafından gerçekleştirilmesi; ikincisi, temel amacın, ağır insan hakları ihlallerini önleme noktasında yoğunlaşması ve üçüncüsü, “yaygın insan hakları ihlallerinin” varlığıdır (Sak, 2015, s. 124). Bu bağlamda, insani amaçlara hizmet eden uluslararası bir müdahalenin gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi noktasında yürütülen tartışmanın iki boyutunun var olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Tartışmanın birinci boyutu, devlet egemenliği ile insan hakları arasında gerçekleşen ilişkiye<sup>29</sup>, BM Antlaşması'nda yer alan kuvvet kullanmama ilkesine dolayısıyla insani müdahalenin uluslararası ortamdaki *hukuki* dayanağına yoğunlaşmaktadır. İkinci boyutu ise, insani krizlerin yaşandığı ülkelerde, müdahale edilip edilmemesi kararın *etik* yönüne ilişkindir. Bu nedenle, öncelikli olarak tartışma insani müdahalenin hukuki boyutu üzerinden şekillendirilecek daha sonrasında konu insani müdahale olgusunun etik yönünü içine alacak şekilde genişletilecektir.

Devletlerin egemen eşitliği üzerine inşa edilen uluslararası sistemin, devletlerin iç işlerine karışılmasını yasaklayan bir yapısı vardır. Bir başka ifade ile, devletlerin oluşturduğu uluslararası sistem, “müdahalenin reddine” odaklanmaktadır (Heywood, 2013, s. 379). Ancak değişen sistem ile birlikte, egemenliğin saf ve dokunulmaz yapısı, insan hakları çerçevesinde tartışılmaktadır. Nitekim devletlerarasında yaşanan

---

<sup>29</sup> Genel kanaate göre, insan hakları ve devlet egemenliği arasında çatışmalı bir ilişki vardır. Heywood (2013) ise, insan hakları ve devlet hakları arasında önlenemez bir çatışma olduğu fikrinin yanıltıcı olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre, devletlerin, sivil özgürlüklere ve insan haklarına katkı yapmak noktasındaki istekleri, insan hakları sisteminin oluşturulmasından daha önceki dönemlere denk gelmektedir. Bununla birlikte, uluslararası düzlemde ortaya konan insan hakları anlayışı, hükümet-dışı örgütlerin, kişilerin ve ya uluslararası kurumların devletlere olan baskısı sonucu değil, bir takım devletlerin kendi adımları sonucu ortaya çıkmıştır (s. 374).

çatışmalar yerini iç çatışmalara bırakmaya başlamıştır (Halatçı Ulusoy, 2013, s. 270; Hoffman, 2008). Söz konusu çatışma ortamlarında insan haklarını korumak güçleşmektedir. Bunun bir yönü ile çatışma halinin doğal yansımasından kaynaklanmakta olduğunu ifade etmek mümkündür. Diğer yönü ile ise, Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin uluslararası sistemde ortaya koydukları güç politikaları, BM'nin, net çizgilerde hareket etme fırsatına mani olmaktadır (Heywood, 2013, s. 376). Gerek insani içerikli gerek ise ulusal güvenliği veya işgal konularını temel alan savaşlar olsun, uluslararası bir müdahale söz konusu ise, başvurulması gereken kaynak BM Antlaşması'dır. Bu bağlamda, BM Antlaşması'nın kuvvet kullanmama prensibini temel alan ilgili maddelerinin ve bu maddelere istisna teşkil eden durumların incelenmesi gerekmektedir.

BM Antlaşması'nın 2. maddesi, uluslararası barışın tesis edilmesi ve uyuşmazlık durumunda sorunların barışçı yöntemlerle çözülmesi için gerekli amaçları ortaya koyan 1. maddeyi uygulama noktasında gerekli olan ilkeleri düzenlemektedir. Bu bağlamda, madde 2/1 "egemen eşitlik" prensibine referans verirken, madde 2/3 uluslararası güveni ve adaleti tehdit eden durumların barışçı yöntemlerle çözülmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Aynı maddenin 4. fıkrası, başka bir devletin toprak bütünlüğüne karşı kuvvet kullanmama ilkesini harekete geçirmektedir. Bu madde oldukça önemlidir nitekim devletler, madde 2/4 kapsamında, başka bir devlete karşı kuvvet kullanmamayı hatta kuvvet kullanma tehdidinde dahi bulunmamayı taahhüt etmişlerdir. 2. maddenin 7. fıkrası ise, başka devletlerin içişlerine karışmama yasağını ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu fıkra, bir yandan BM Antlaşması'nın "devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi"ni sınırlamayacağı hükmünü öne sürerken, diğer taraftan ise ilgili antlaşmanın VII. bölümünde ortaya konulan önlemlerin, içişlerine karışmama ilkesine bir istisna oluşturacağı noktasına dikkat çekmektedir. Bu sebeple, Güvenlik Konseyi'nin, VII. bölüm kapsamında harekete geçirdiği insani müdahale örneklerinin, iç işlerine karışmama prensibini çiğnemediğine ilişkin görüşler vardır (Sak, 2015, s. 127).

Günümüzde, savaş olgusu temel alınarak şekillendirilen hukuki rejim için iki temel nokta vardır: Birincisi, başka bir devlete karşı güç kullanımının tek bir devletin kararı ile gerçekleşemeyecek olması iken, ikincisi ise, Güvenlik Konseyi'nin, kolektif önlemleri alacak ve askeri eylemleri uygulayacak tek birim olarak karşımıza çıkmasıdır (Hurd, 2011, s. 295). Bu durum, hukuki boyutu ile değerlendirildiğinde, BM Antlaşması madde 2/4'de güç kullanımının devlet egemenliğine bırakılmadığı görülecektir.

Bununla birlikte BM Antlaşması madde 24, 39 ve 42, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için gerekli olan güç kullanımının hukuki sorumluluğunun Güvenlik Konseyi'ne ait olduğunu teyit etmektedir. Madde 24/1'de açık şekilde, devletlerin uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanması noktasındaki sorumluluklarını Konsey'e devrettikleri hususunun altı çizilirken, madde 39'da Konsey'in bu sorumluluğu yerine getirebilmek için gerekli önlemleri alma hakkına sahip olduğu vurgulanmaktadır. Son olarak madde 42'de, madde 2/4 ile devletlerin elinden alınan güç kullanma hakkı Konsey'e devredilmiştir. Söz konusu bu durum, tek taraflı olarak veya BM onayı olmadan gerçekleştirilen uluslararası müdahalelerin hukuki boyutunun ortaya konulması açısından oldukça önemlidir.

BM Antlaşması'nın oluşturulduğu dönemde, kuvvet kullanmama ilkesine istisna oluşturacak dört farklı durum göze çarpmaktadır. Bu dört durum kuvvet kullanımını uluslararası hukuk kapsamında meşru kılmaktadır. Bu durumlardan birincisi, BM Antlaşması'nda yer alan 51. madde ile garanti altına alınan meşru müdafaa hakkıdır. Kuvvet kullanımına istisna teşkil edecek ikincisi durum ise, Antlaşma'nın VII. bölümü ile çerçevesi çizilen Güvenlik Konseyi kararı ile kuvvet kullanılması ilkesidir. Bunun dışında, "güvenliğe ilişkin geçici hükümler" başlığını taşıyan XVII. bölümde devletlerin uygulayacağı geçici eylemleri aydınlatan 106.<sup>30</sup> ve 107.<sup>31</sup> maddeye yer verilmiştir. Ancak 106. ve 107. maddenin güvenliğe ilişkin geçici hükümler olması ve İkinci Dünya Savaşı ekseninde o dönemin gerekliliklerine hitap eden bir perspektiften okunması nedeniyle günümüzde geçerliliğini yitirmiş olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Böylece, modern uluslararası hukukta, güç kullanıma ilişkin iki istisnai durum, meşru müdafaa hakkı ve Güvenlik Konseyi kararı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsani müdahale olgusunun meşru müdafaa<sup>32</sup> kapsamında değerlendirilemeyeceği açıktır. Geçmişten günümüze gerçekleşen insani müdahaleler göz önüne alındığında, insani

<sup>30</sup> Madde 106, Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlama noktasında üstlendiği sorumluluğu yerine getirinceye kadar, harekete geçirilecek olan her türlü eylemi, beş daimi üyenin birbirlerine ve gerektiği takdirde örgütün diğer üyelerine danışmayı taahhüt ettiklerine ilişkin ifadelerle yer vermektedir.

<sup>31</sup> Madde 107, İkinci Dünya Savaşı'nda düşman konumunda yer alan bir devlete karşı, sorumluluk sahibi hükümetlerin gerekli eylemlerde bulunma hakkına Antlaşma metninin etki yapmayacağını ifade etmektedir.

<sup>32</sup> İnsani müdahalenin ahlaki yönüne ilişkin yürütülen tartışmalarda, insani müdahale kapsamında güç kullanımı ile meşru müdafaa kapsamında güç kullanımı karşılaştırılmasına yer verilebilmektedir. Meşru müdafaanın hukuki bir karşılığının olduğu gerçeğinin altı çizilmekle birlikte, ahlakilik noktasında insani müdahale kadar etik unsurlara nüfuz etmediği görüşleri dile getirilmektedir. Bu bağlamda, meşru müdafaa kapsamında devletlerin savunulmasını, insanların korunması ile haklılaştırılırken, bir devlet kendi vatandaşlarının hakları ve çıkarları noktasında sorun yarattığında herhangi bir savunma mekanizmasına yer verilmemektedir (Teson, 2003, s. 99).

müdahalenin iki farklı şekilde gerçekleşebildiği göze çarpmaktadır. Birincisi, uluslararası barışın ortak savunusu hedefine yönelik olarak Güvenlik Konseyi kanalı ile harekete geçirilen müdahaledir.<sup>33</sup> Bir diğeri ise, Güvenlik Konseyi'nin kararı olmadan devletlerin tek taraflı inisiyatif kullanarak veya BM dışında bir örgüt kanalı ile harekete geçirdiği müdahale biçimidir.<sup>34</sup>

BM Antlaşması kapsamında yer alan “barışın tehdidi, bozulması ve saldırı durumundaki önlemler” başlıklı VII. bölüm, hangi durumlarda BM Güvenlik Konseyi tarafından önlemler alınabileceği konusunu düzenlenmekte ve bu önlemlerin gerektiği takdirde askeri operasyonları da kapsayabileceğini ifade etmektedir. İlgili bölümün 41. maddesi<sup>35</sup>, Güvenlik Konseyi'nin silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi kararlar alabileceğini düzenlerken, 42. madde, bu madde kapsamında alınan önlemlerin yetersiz kalması durumunda, uluslararası barışın yeniden temin edilmesi amacına hizmet edecek şekilde, gerekli silahlı önlemlerin alınmasını, Güvenlik Konseyi kararına bırakmaktadır. BM Antlaşması'nın VII. bölümünde yer alan 42. maddedeki ifadeler şu şekildedir:

Güvenlik Konseyi'nin, 41. maddede öngörülen önlemlerin yetersiz kalacağı ya da kaldığı kanısına varırsa, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir. Bu girişimler gösterileri, ablukayı ve Birleşmiş Milletler üyelerinin hava, deniz ya da kara kuvvetlerince yapılacak başka operasyonları içerebilir.<sup>36</sup>

Uluslararası barışın tahsisi noktasında, Güvenlik Konseyi'nin alacağı silahlı önlemlerin yanı sıra, devletlerin meşru müdafaa hakkı da VII. bölümde yer alan 51. madde<sup>37</sup> ile garanti altına alınmıştır. Kuvvet kullanımına ilişkin istisnaların bir diğer örneği olan bu maddeye göre, bir devlet saldırıya uğradığı takdirde, Güvenlik Konseyi

<sup>33</sup> 2011 Libya müdahalesi, 1973 No.lu BM Güvenlik Konseyi kararı sonrası gerçekleştirilmiştir (İlgili karar için bakınız UNSC, 2011c).

<sup>34</sup> 1999 yılında gerçekleştirilen Kosova müdahalesi, Güvenlik Konseyi kararına bağlı olmaksızın NATO (*North Atlantic Treaty Organization*) tarafından harekete geçirilmiş ve hukukiliği noktasından büyük tartışmalara neden olmuştur. Kosova müdahalesinin hukukiliğine ilişkin tartışmalar için bakınız Brenfors ve Petersen, 2000; Charney, 1999; Keskin, 2006-2007; Wipmann, 2001).

<sup>35</sup> BM Antlaşması VII. Bölüm 41. madde: Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Birleşmiş Milletler üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir.

<sup>36</sup> İnsani müdahale için 42. madde kapsamında karar alınabilmesi için, uluslararası arenada cereyan eden insan hakları ihlallerinin, Güvenlik Konseyi'nce “uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden ya da bozan fiiller” olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Sak, 2015, s. 127).

<sup>37</sup> BM Antlaşması'nın 51. maddesi, silahlı saldırıya hedef olma şartına bağlı olarak meşru müdafaa hakkını düzenlerken aynı zamanda meşru müdafaa kapsamında alınacak olan önlemlerin Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesi gerekliliğinin ve Konsey'in BM Antlaşması çerçevesinde yüklendiği yetkileri etkilemeyeceği fikrinin altını çizmektedir.

karar alana kadar geçen süre içerisinde, ilgili devlet bireysel ya da kolektif meşru müdafaa hakkını harekete geçirebilecektir. Bu bağlamda, meşru müdafaa hakkı, silahlı bir saldırıya karşı verilecek olan “gerekli ve orantılı”<sup>38</sup> karşılığı ifade etmektedir (Hurd, 2011, s. 296). *Orantılılık*<sup>39</sup> kıstası, düşmana karşı sınırsız silahlı güç ile karşılık verme durumunu sınırlamakta, *gereklilik* kıstası ise, o devlete silahlı bir saldırı ile cevap verme dışında bir seçeneğin kalmaması durumunu ifade etmektedir (Selçok, 2013, s. 64).

Kuvvet kullanımına ilişkin bu noktalar değerlendirildiğinde, bir devlette yaşanan insan hakları ihlalleri veya uluslararası insani hukukun göz ardı edilmesi nedeniyle başka bir devletin tek taraflı olarak ilgili devlete karşı güç kullanma hakkına sahip olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir (Ryniker, 2001, s. 530). Bununla birlikte, uluslararası sistemde gerçekleşen devlet pratiklerinin her zaman uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde ortaya çıktığını söylemek fazla iyimser bir yaklaşım olacaktır. Nitekim “meşru ancak hukuki değil” yorumlarına neden olan Kosova müdahalesi, uluslararası hukuk kanalları harekete geçirilmeden farklı bir bölgesel örgüt (NATO) tarafından gerçekleştirilmiştir (The Independent International Commission on Kosovo, 2000). İnsani müdahalenin tek taraflı olarak gerçekleştirilmesi fikrine karşı olan eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan (1999), bu tarz müdahalelerin belli sorunları beraberinde getireceğini belirtmiştir. Bu şekilde gerçekleştirilen müdahaleler, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaratılan güvenlik sistemini olumsuz yönde etkileme tehlikesini ve gelecekte yapılacak olan insani müdahale eylemlerinin kim tarafından ve ne şekilde gerçekleştirileceği noktasında açık kıstaslar olmadan harekete geçirilme riskini beraberinde getirmektedir.

Sürdürülen tartışma ışığında, uluslararası müdahale noktasında yetkili birimin BM Güvenlik Konseyi olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Nitekim Konsey, silahlı bir müdahalede bulunma kararı alırsa, bu müdahalenin BM çatısı altında mı yoksa bir devlet ya da bölgesel güvenlik birimi tarafında mı gerçekleştirileceğini karara bağlama

<sup>38</sup> BM Antlaşması, 51. madde kapsamında, bir devletin silahlı bir saldırıya uğraması durumunda meşru müdafaa hakkının olduğunu teyit etmekte ancak sözü edilen silahlı eylemlerin içeriğini tam anlamı ile ortaya koymamaktadır. Örneğin silahlı saldırı, bir devlet tarafından gerçekleştirilmediğinde, alınacak olan önlemler konusunda belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Gereklilik durumunun tam anlamı ile çerçevesi çizilmemiştir. Buna paralel olarak meşru müdafaa hakkının kullanımı sırasındaki *orantılılık* hususu da belli bir ölçüye bağlanmamıştır. Bu nedenle, meşru müdafaa hakkının uluslararası ortama yansımaları farklı şekilde gerçekleşebilmektedir.

<sup>39</sup> Uluslararası İnsani Hukuk’un en önemli ilkelerinden bir tanesi orantılılık ilkesidir. Bu ilkenin temel hedefi, askeri çatışmalarda şiddeti azaltmak ve “şiddet için şiddet” tatbikinin engellenmesidir (Güneysu, 2013).

yetkisine sahip olan tek kurumdur<sup>40</sup> (Ryniker, 2001, s. 531). BM Antlaşması çerçevesinde düzenlenen bu durumu, insan hakları ihlalleri gerçekleştiğinde, devletlerin tek taraflı kuvvet kullanımına yönelmesini engellemek amacı ile ortaya konulmuş bir ilke olarak yorumlamak mümkündür. Güvenlik Konseyi'nin mevcut yapısını ve bazı güçlü devletlerin Konsey'in kararı dışında uluslararası müdahalede bulunduğu durumları göz ardı etmemekle birlikte, devletlerin meşru müdafaa kapsamı dışında tek taraflı müdahalelerde bulunmamasını öngören bu ilke, tek taraflı olarak yapılacak olan askeri operasyonların önünü en azından hukuki düzlemde kapatmaktadır.

BM bünyesinde harekete geçirilen insani müdahalelerin, kuvvet kullanmama prensibine istisna oluşturabileceğine ilişkin tartışma, uluslararası hukukta varlığını korumaktadır (Sak, 2015, s. 121). Geçmişten günümüze gerçekleştirilen insani müdahaleler, ardında hep uzun soluklu tartışmalar bırakmıştır. Ruanda'dan Balkanlara oradan ise Libya'ya kadar uzanan iç çatışmalarda, uluslararası hukuk çatısı altında toplanan devletler, kimi zaman hareketsiz kaldığı için kimi zaman ise uluslararası hukuka aykırı müdahalelerde bulunduğu için eleştirileri üzerine çekmiştir. Bu müdahalelere ilişkin temel tartışma, devletlerin sınırlılıkları noktasında karşımıza çıkmaktadır. Bu sınırlılık, bir yandan devletten kendi vatandaşlarına karşı üstlendiği sorumluluk alanı bağlamında tartışılırken diğer yandan başka devletlerin egemenliğine müdahil olma çerçevesinde değerlendirilmektedir. Nitekim uluslararası sistemde gerçekleşmiş olan insani müdahalelerin tamamında insani hakları ve devlet egemenliği arasında cereyan eden bir gerilim göze çarpmaktadır (Hurd, 2011, s. 297).

Uluslararası arenada cereyan eden insani müdahale örnekleri, söz konusu doktrinin uluslararası hukuka uygun bir eylem olarak algılanmasına neden olmaktadır. Ancak BM'yi ortaya çıkaran süreç ve bu örgütün yaratılış önceliği göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu Antlaşma'nın, insani kriz ortamlarına devletlerin müdahil olabilmesi için gerekli hukuki temeli sağlamadığı ortadadır (Herron, 2012, s. 371). Diğer bir deyiş ile, konu pozitivist hukuk penceresinden okunduğunda, devletler insani kriz sebebiyle bir başka devletin egemenliğini aşındırma hakkına sahip değildir. Bazı görüşler, insani müdahaleyi BM'nin amaçları ile çatışmalı bir doktrin olarak tanımlanmaktadır (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 246). Bunun temel sebebi, BM'nin kuruluş amacının devletlerarası çatışmaları önleme fikrine dayanmasından

<sup>40</sup> BM Antlaşması'nın 53. maddesinin 1. fıkrasında "Güvenlik Konseyi'nin izni olmaksızın bölgesel anlaşmalar uyarınca ya da bölgesel kuruluşlar tarafından hiçbir zorlama eyleme girişilmeyecektir" ifadesine yer verilmektedir.

kaynaklanmaktadır (Halatçı Ulusoy, 2013). Bununla birlikte, modern uluslararası hukuk düzeninde insani olgular, “uluslararası barış ve güvenlik” çerçevesi altında değerlendirilmeye başlanmış, bu da insani krizleri, uluslararası barış ve güvenliğin koruyucusu misyonunu yüklenen Güvenlik Konseyi’nin yetki alanına dâhil etmiştir. Ayrıca, bu görüşe göre, BM, İkinci Dünya Savaşı sonrası, savunmasız halkları korumak amacı ile kurulmuş bir örgüttür (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 246).

İnsani müdahale olgusuna sıcak bakan liberal perspektif, müdahaleyi tetikleyen unsurları ortaya koymaktadır. Fernando R. Tesón (2003), “The liberal case for humanitarian intervention” adlı makalesinde insani müdahaleye gerekçe oluşturacak eylemleri sınıflandırmaktadır. Buna göre, insanlığa karşı suçlar (*crimes against humanity*), ciddi savaş suçları (*serious war crimes*), toplu katliam (*mass murder*), soykırım (*genocide*), yaygın işkence (*widespread torture*) ve Hobbes’un ortaya koyduğu, herkesin herkesle savaş halinde olduğu doğa durumu (*state of nature*), insani müdahaleyi tetikleyen unsurlar olarak ortaya konmaktadır (s. 95). Ayrıca, liberal perspektif, liberal değerlerin evrensel olarak her devlete uygulanabileceği fikrine dayanmakta ve bu amaca hizmet edecek şekilde gerçekleştirilen müdahaleleri meşru görmektedir. “Liberal müdahalecilik” adı verilen bu düşünceye göre, piyasa temelli ekonomiler ve liberal demokrasi diğer alternatif yapılardan daha üstün durumdadır. Dahası otoriter rejimlere karşı halkların çabasının yetersiz kalması durumunda, söz konusu halklara yardım etmek diğer devletlerin görevidir. Bu yardım ekonomik ve diplomatik baskıları içerebileceği gibi, sınırları müdahale olgusunu içine alacak şekilde genişletilmiştir (Heywood, 2013, s. 384).

Daha önce belirtildiği gibi, Westphalia sistemi, devletler arası ilişkileri egemen eşitlik prensibi üzerinden okuyan bir yapı inşa etmiştir. Bu bağlamda, uluslararası sistemin temel yapı taşı olarak karşımıza çıkan devletlerin, kendi toprak bütünlüğü üzerindeki hâkimiyetleri tartışılmaz bir olgu olarak kabul görmüştür. BM Antlaşması madde 2/1’de yer alan, “örgüt, tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur” ifadesi, egemenlik nosyonunun uluslararası sistemdeki önemini açıklar niteliktedir. Ancak BM Antlaşması’nın kuvvet kullanımını yasaklayan maddeleri ile birlikte, uluslararası güvenliğin ve barışın sağlanması noktasında kuvvet kullanımı da içeren önlemlerin alınmasını düzenleyen maddeler göz önünde bulundurulduğunda, devlet egemenliği kavramının bazı durumlarda ikinci planda olabileceği fikri ön planda yer almaya başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, insan hakları olgusu,

uluslararası müdahalelere gerekçe teşkil etmeye başlamış ve böylece egemenlik prensibinin aşınmaya başladığına ilişkin tartışmalar gün yüzüne çıkmıştır.

Egemenlik olgusu, bir taraftan devletlerin egemenlik alanlarına başka devletlerin nüfuz etmemesi durumunu ortaya koyarken, diğer taraftan devletlerin sahip olduğu egemenlik olgusunu başka devletler ile paylaşma hakkını ifade etmektedir (Arsava, 2011, s. 102). Geleneksel uluslararası hukukta egemenlik bir devletin hakkı iken, modern düzende, egemenlik bir devletin sorumluluğu olarak tanımlanmaktadır (Halatçı Ulusoy, 2013). Ancak hukuki açıdan sistemde eşit egemenler olarak yer alan devletlerin, uluslararası hukuku uygulama noktasında eşit hak alanına sahip olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu bağlamda, insani müdahale olgusunun adil bir içeriğe sahip olup olmadığı veya içeriğine uygun olarak uygulanıp uygulanmadığı konusu güçlü tartışmalara sahne olmaktadır.

Hurd (2011), insani müdahalenin hukuki boyutunu değerlendirdiği makalesinde, uygulamayı hukuki veya hukuk dışı bir eylem olarak nitelendiren görüşlerin dayanaklarını ortaya koymaktadır. Buna göre, insani müdahaleyi hukuk dışı bulan görüşlerin temel dayanak noktası, uluslararası sözleşmelerin ve özellikle BM Antlaşması'nın yalın dilidir. Zira madde 2/4'de devletler tarafından güç kullanımı yasaklanırken, insani müdahalenin söz konusu güç kullanımına istisnai bir durum teşkil edip etmediğine ilişkin ifadeler yer verilmemiş veya insani gerekçeler ile yapılan müdahalelerin diğer askeri müdahalelerden ayrıldığına ilişkin herhangi bir ayrıntı üzerinde durulmamıştır. BM Antlaşması, temel insan haklarına ve özgürlüklerine vurgu yapmaktadır ve bu yönü ile insani hukuk yapısını yaratma fikrini bünyesinde taşımaktadır. Ancak bu durumun, silahlı bir müdahaleye gerekçe oluşturacak ölçüde Antlaşma'da yer bulduğunu ifade etmek doğru olmayacaktır (Hurd, 2011, s. 298-299).

İnsani müdahaleyi haklı neden eşiğinde görmeyenlerin yorumları, “uluslararası hukuka aykırılık”, “ulusal çıkarlar kuralı”, “çifte standart”, “basit politika” ve “ahlaki çoğulculuk” olgularına yoğunlaşmaktadır. Buna göre, uluslararası hukukta insani kriz durumlarında müdahaleye izin veren herhangi bir yargı bulunmamaktadır. İkinci olarak, konu realist perspektiften okunduğunda, devletler kendi ulusal çıkarlarına uygun olarak hareket edecektir. Dolayısıyla bir devletin sadece insani gerekçelerle hareket ettiğini öne sürmek zorlama bir yorum olacaktır. Şayet müdahale insani amaçlarla harekete geçirilirse, devlet kendi vatandaşlarının hayatını riske etmiş ve ulusal çıkarlarını bir nevi yok saymış olacaktır (Heywood, 2013, s. 389).

İnsani müdahalenin haklı bir olgu olarak değerlendirilemeyeceğinin bir diğer gerekçesi olarak, birçok ciddi insani kriz ortamında harekete geçilmemiş olması gösterilmektedir (Heywood, 2013, s. 389). Bu noktada, Güvenlik Konseyi, insani krizlere karşı çifte standart uygulama gerekçesi ile eleştirilmektedir (Köchler, 2011, s. 4). İnsani müdahalenin, Somali'de, Bosna'da ve Kosova'da gerçekleşmiş buna karşın Ruanda<sup>41</sup> gerçekleşmemiş ancak her durumda tartışmaları beraberinde getirmiştir (ICISS, 2001, s. VII). Pattison (2011), söz konusu “seçicilik” eleştirisinin iki sebeple geçersiz olduğunu öne sürmektedir. Birinci olarak, insani krizlerin farklılık gösterdiğini, bu nedenle nereye müdahale edip edilmeyeceği konusunda seçiciliğin gerekli olduğunu ifade etmektedir. İkinci olarak, seçicilik itirazında olanların kendi hedeflerini unuttuklarını iddia etmektedir. Şayet NATO, diğer insani krizlere de müdahil olmalı görüşü var ise, bu durum, Libya müdahalesinin etik olmadığını değil aksine diğer krizlerde hata yapıldığı düşüncesini ön plana taşımaktadır (s. 276-277). Pattison (2011)'ın öne sürdüğü, insani müdahale olaylarında seçiciliğin olabileceği fikrine katılmamakla birlikte, ikinci eleştirisinde haklı olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Nitekim tersten bir okuma yapıldığında, Ruanda'da insani müdahalede bulunulmamış olması, bir başka ülkedeki insani krizi görmezden gelmeyi meşrulaştırmayacaktır. Ancak “seçicilik” olgusu değerlendirildiğinde, farklı dönemlerde gerçekleşmiş söz konusu insani krizler için ortak bir yöntem belirlenmesi ve bu yöntemin uluslararası toplumun tamamını temsil eden bir uluslararası örgüt tarafından harekete geçirilmesi daha sağlıklı bir düzene işaret edecektir.

Ayrıca, insani müdahale olaylarında her daim “iyi kötüye karşı” algısı yaratılarak, siyasi bir basitleştirilmeye gidilmiş, bu durum birçok kez müdahalenin temel misyonunu kaybetme durumu ile sonuçlanmıştır. Son olarak, insani müdahale doktrininde “ahlaki çoğulculuk” prensibinin yer almayışı, insani müdahalenin kültürel emperyalizmin bir aracı olarak algılanmasına neden olmuştur. Zira, konunun tarihi, kültürel ve dini boyutu ile değerlendirilmeden, haklı amaç penceresine yerleştirilmesi, insani müdahalenin meşrulaştırılması için yeterli olmayacaktır (Heywood, 2013, s. 389).

Hurd (2011), insani müdahaleyi hukuki bir eylem olarak sunan görüşün ise üç farklı dayanağının olduğunu dile getirmektedir. Bu çerçevede, insani müdahalenin hukukiliğine ilişkin ilk söyleme göre, devletlerin sistemdeki davranışları, hukukun

<sup>41</sup> Ruanda'ya müdahale edilmemiş olması şüphesiz olarak ahlaki bir felakettir (Rieff, 2011a). Burada tartışılan nokta insani müdahalenin uygulanıp uygulanmaması değildir. İnsani müdahale doktrininin aldığı temel eleştiri, “müdahaleye olanak veren objektif kriterlerin bulunmaması” noktasına yoğunlaşmaktadır (Ulusoy, 2013, s. 272).

değişimine neden olabilir bu nedenle uluslararası hukuk ile devletler arasındaki dinamik ilişki dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, devletlerin BM Antlaşması madde 2/4’de yer alan hükümlere aykırı şekilde davranışları gerçekleştiği ve devletler bu davranışlar sonucunda cezalandırılmadığı için söz konusu madde geçerliliğini yitirmiştir. İkinci söylem uluslararası politikanın değişen vizyonuna ilişkindir. Nitekim geçmişte müdahale etmeme ilkesi uluslararası hukukun merkez alanını oluştururken günümüzde bu ilke, insan hakları normlarının güçlenmesi ile gerilemeye başlamıştır. Üçüncü söylem ise, egemenlik ve insan hakları arasında sanılanın aksine çelişkili bir ilişkinin olmadığı hususuna ve bu ilişkiyi bütünleyici perspektiften okuma gerekliliğine yoğunlaşmaktadır. Neticede egemenlik, devlet kendi vatandaşlarının güvenliğini sağlayabildiği ölçüde anlam kazanmaktadır ve devlet bu sorumluluğu yerine getirdiği sürece, egemen devletler için hukuki bir koruma var olacaktır. Böylece insan hakları normu devletin egemenliği ile çelişmeyecektir (s. 301-302). Nitekim R2P çerçevesinde insan hakları egemenliğin bir parçası haline dönüştürülmüş ve bu doğrultuda aralarındaki gerilim düşürülmeye çabalanmıştır (Arsava, 2013, s. 86).

Bu doğrultuda, insani müdahale, “bölünemez insanlık”, “küresel karşılıklı bağımlılık”, “bölgesel istikrar”, “demokrasiyi geliştirme” ve “uluslararası toplum” fikri çerçevesinde değerlendirildiğinde haklı neden eşliğinde değerlendirilmektedir. Buna göre, insani müdahale, “ortak insanlık” çerçevesinde yorumlanması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşılıklı bağımlılık olgusu, devletin sorumluluğunu sınırlarının ötesine taşımıştır. İnsani krizlerin bölgesel istikrarsızlığa yol açacağı fikri, insani müdahalenin temelini güçlendiren etmenlerdendir. Ayrıca, insani müdahale, demokrasiyi ileriye taşıma amacının bir gerekliliği ve uluslararası toplumun ortak değerlere yönelik vurgusunun bir göstergesi olarak resmedilmektedir (Heywood, 2013, s. 388).

Uluslararası sistemde, insani amaçla yapılan müdahalelerin, başka şekillerde ortaya çıkan askeri müdahalelerden farklı şekilde yorumlandığı gerçeği ortadadır. İnsani müdahale olgusu gerek hukuki gerek ise siyasi düzlemde çok geniş ölçüde kabul görmekte, zira etik unsurlar içermesi nedeni ile insani kriz durumlarında uygulanmaması sonucunda eleştirilere neden olabilmektedir. Carl von Clausewitz, savaşı politikanın bir uzantısı olarak değerlendirmektedir; ancak insani müdahale karşıtlarının savaşı böyle bir noktada konumlandırmadığı gerçeği ortadadır. Zira insani müdahale karşıtlarına göre, savaş, insana yönelik şiddetin ulaştığı nihai noktayı simgelemektedir; bu yüzden sonunda insan hayatını kurtarma amacını taşısa dahi kabul

edilemez bir olgudur (Tesón, 2003, s. 96). Diğer bir deyiş ile, savaş politikaya içkin değildir bu nedenle işleyen siyasi ve ya hukuki süreçleri yönlendirebilecek bir araç olarak değerlendirilmemelidir.

Clausewitz ile benzer bir görüş taşıyan Tesón'a (2003) göre ise, savaşın kötülüğüne ilişkin hiçbir kanatta kuşku yoktur ancak savaşın ahlaki itkiler ile harekete geçirilmesi durumunda kabul edilebilir bir yönü mevcuttur. Tesón bu görüşüne paralel olarak oldukça dikkat çekici başka bir tespitte daha bulunmaktadır. Bu tespite göre, insani müdahale karşıtları pasifist bir görüntü çizmemektedir. Zira meşru müdafaa veya Güvenlik Konseyi kararı söz konusu olduğunda, güç kullanımına karşı çıkmayan bu kişilerin, insani müdahaleye karşı yürüttükleri tartışma tam anlamı ile savaş karşıtlığı olarak algılanmamaktadır (s. 96). Dolayısıyla bu karşıtlığı salt insani müdahale karşıtlığı olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Zira BM kapsamında gerçekleştirilen uluslararası müdahalelerin, uluslararası arenada negatif anlamda yankı bulmadığı gerçeği ortadadır. Ancak, BM Antlaşması'nın, insan hakları ve adalet noktasında herhangi bir sorumluluk alanı yaratmadığı gerçeğinin altı çizilmelidir. Nitekim BM Genel Kurulu, 14 Aralık 1974 tarihli kararında, politik, ekonomik veya askeri saldırının niteliği her ne olursa olsun uluslararası hukuk nezdinde meşrulaştırılamayacağını beyan etmiştir (United Nations General Assembly, (UNGA), 1974).

Tesón (2003), insani müdahaleye ilişkin liberal görüşü çözümlediği makalesinde, liberal görüşün insani müdahaleye ilişkin etik ve hukuki varsayımlarını değerlendirmektedir. Öncelikli olarak, insani müdahalenin etik boyutunu analiz eden yazar, liberal görüşün iki bileşeni olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, devletler tarafından uygulanan tiranlık (*tyranny*) veya ortaya çıkan anarşi (*anarchy*) durumları, insanlara yönelik birçok adaletsizliğin belirmesine neden olmaktadır. İkincisi ise, uluslararası müdahale adaletsizliği ortadan kaldırmak için harekete geçirilmesi durumunda, hiç değilse ahlaki yönden kabul edilebilir bir görünüme bürünecektir (s. 94). Bu bağlamda insani müdahalenin gerekliliğini savunanlar ve müdahaleye karşı olanlar arasındaki ayrım, liberal görüşün ikinci boyutuna odaklanmaktadır. Müdahale yanlıları, dış devletlerin insani müdahale ile adaletsizliği giderebileceği savını öne sürerken, müdahale karşıtları, başka bir devletin adaletsizliği önleyemeyeceğini dile getirmekte, böylece tartışma, insan haklarını koruma amacı ile yapılacak olan müdahalelerin zorlayıcılığı noktasına odaklanmaktadır (Tesón, 2003, s. 95).

Tesón (2003), anarşi ve tiranlığı, siyasi baskı süreçlerinin en yüksek noktası olarak tanımlamaktadır. Buna göre, anarşi, tam olarak toplumsal düzen yokluğuna

karşılık gelmekte, tiranlık ise hükümetin aşırı ölçüde varlığı sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kant'ın ortaya koyduğu devlet anlayışına göre, devletler özerk (*autonomous*) insanlar ve ahlaki aktörler (*ethical agents*) tarafından yaratılmıştır. Liberal bir devlet, temelde hükümetin gücünü tanımlayan ve insanların özgürlüğüne saygı duyan bir anayasa içermelidir. Öyle ise, Kant'ın ortaya koyduğu bu devlet çözümlemesi, anarşi ve tiranlık durumlarında ortaya çıkan ikileme de bir son verecektir. Neticede, tiranlık ve anarşi durumlarında, insanlar temel haklarından alıkonulmaktadır.

Bu durumda kişisel özgürlüklerini korumaktan mahrum bırakılan insanları korumak diğerlerinin görevidir. Başka bir ifade ile, kendilerine “makul maliyete” (*reasonable cost*) sebep olacak nitelikteki bu durumlarda sorumluluğu üstlenecek olanlar diğer devletlerdir (Tesón, 2003, s. 97). İnsani müdahale liberal perspektiften okunduğunda, söz konusu müdahale meşru veya hukuki olmanın ötesinde bir gereklilik hatta bir sorumluluk olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla uygulanmaması durumunda ortaya çıkacak olan sonuçların ahlaki olmayacağı ve buna paralel olarak hukuki kabul edilemeyeceği vurgulanmaktadır.

Günümüz uluslararası hukuk rejiminde, insani müdahalenin hukuki normlara uygun olup olmadığı tartışmalı kalmaya devam etmektedir. İnsani müdahalenin hukukiliği konusunda fikir birliğine varılamamıştır zira uluslararası hukukun kaynağı noktasında hala bir uzlaşma söz konusu değildir. Uluslararası hukuk, hukuka uyum ve uyumsuzluk arasındaki ayrımı net olarak yapamamakla birlikte hala politik anlamda ve devletler düzeyinde güçlüdür (Hurd, 2011, s. 311). Nitekim devlet davranışlarının uluslararası hukuku yönlendireceği yorumları artış gösterse dahi, devlet pratiklerinin uluslararası hukuka uyumunu sağlama noktasındaki çaba hala varlığını korumaktadır. Bu da göstermektedir ki, insani müdahale uygulanış biçimine göre hukukilik veya meşruiyet düzeyinde değerlendirmelere tabi kılınacaktır. Zira insani müdahale kavramı ciddi ölçüde sorgulanmış, dahası bu sorgulama sonucunda biçimsel olarak değişikliğe uğramıştır. Sistemin temel vurgusu olan egemenlik kavramını aşındıran bir niteleme olarak yorumlanan “müdahale” söylemi yerine “sorumluluk” söylemi kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu terminolojik değişimin, insani müdahale doktrinini ne ölçüde geliştirdiği ise tartışmalı kalmaya devam etmektedir.

### 4.3. İnsani Müdahale Paralelinde Koruma Sorumluluğu

NATO'nun 1999 yılında, BM onayına ihtiyaç duymadan gerçekleştirdiği Kosova müdahalesini takiben, dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan, insani müdahalenin yarattığı ikileme dikkatleri çekmiştir. Annan (1999), insani müdahale ikilemi konusunu tartışırken, bir taraftan BM yetkilendirmesi olmadan, bölgesel örgütlerin insani krizlere müdahalede bulunmasının hukuki olup olmadığını sorgularken, diğer taraftan insan haklarının sistematik bir şekilde ihlal edildiği durumlara müdahale edilmemesi sonucu yaşanan insani krizler sorunsalını gündeme taşımıştır (ayrıca bakınız Bellamy, 2006, s. 143). Annan, mevcut söylemleri ile insani müdahalenin meşru olacağı durumlara ve insan haklarının etkin bir şekilde korunması fikrine dikkatleri çekmiştir. Bir anlamda, Ruanda'da ve Kosova'da insanların tecrübe ettiği acı olayların tekrar yaşanmaması için uluslararası topluma çağrıda bulunmuştur.

Annan, 1999 yılında BM Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmasında devletlere egemenlik anlayışlarını sorgulama çağrısında bulunmuş (Arsava, 2011, s. 105) ve sonraki yıl, bu çağrısını BM Genel Kurulu'na sunmuş olduğu Milenyum raporunda yer verdiği şu ifadeler ile desteklemiştir: “. . . [E]ğer insani müdahale, gerçekten, egemenliğe kabul edilemez bir saldırı ise, ortak insanlığın (*common humanity*) her türlü ahlak kuralını inciten Ruanda gibi, Srebrenitsa gibi ağır ve sistematik insan hakları ihlallerine (*gross and systematic violations of human rights*) nasıl karşılık vermeliydik?” (Annan, 2000, s. 34).

Annan (1999), uluslararası topluma yaptığı bu çağrıda, özellikle müdahalenin yapılış biçimini vurgulamaktadır. Zira ona göre, insani kriz durumlarında insani müdahale eyleminin gerekliliği konusunda şüpheye yer yoktur; ancak söz konusu müdahalenin meşru ve evrensel değerlere uygun şekilde harekete geçirilmesi gereklidir. Değişen dünya düzeni çerçevesinde, sistem, insan hakları olgusunu merkeze alacak şekilde genişlemiştir ve dolayısıyla devletlerin dünya barışı noktasındaki sorumlulukları artmıştır. Başka bir ifade ile, yeni sisteme uyum noktasında mevcut sorumluluk alanı farklılaşmıştır. Bunun temel sebebi, insan hakları olgusunun, uluslararası ilişkilerin “normatif dili” haline gelmesi, böylece devlet güvenliğinin karşı formu olarak kurgulanmasıdır. Mevcut durum, insan haklarını, devletin haklarının tam karşısına yerleştirmiştir. Zira insan hakları sadece ulusal sınırlar içinde tanımlanmamış, uluslararası bir boyutta değerlendirilmeye alınmıştır (Heywood, 2013, s. 363).

Güvenliğin istikrarlı egemen birimlere dayandığı karşılıklı bağımlı dünyada, kırılgan (*fragile*) ve başarısız (*failed*) devletler diğer devletler için de tehlike yaratmakta, iç düzenini büyük ölçekli insan hakları ihlallerine dayandıran bu devletler, herkes için bir risk oluşturmaktadır (ICISS, 2001, s. 5, para. 1.21). Her ne kadar, değişen dünya düzeninde harekete geçirilen siyasi süreçler karmaşıklığını korusa dahi, yeni bir düşünce şekli ortaya çıkmış ve bu düşünce şekli BM'nin insani krizlere nasıl cevap vereceği sorunsalını gündeme taşımıştır. Bu yeni düşünce biçimi, devletlerin kimi insani kriz ortamlarına müdahil olmaya istekli iken, kimilerine müdahil olmaya isteksiz olmaları durumunu sorgulamaya yönlendirmiştir.

Söz konusu yorumlamadan da anlaşılacağı gibi, insani müdahale eylemini harekete geçirecek olan örgüt BM olarak tanımlanmaktadır. Ancak, geçmişten günümüze yaşanan insani müdahale örnekleri incelendiğinde, etik değerlere nüfuz eden bu eylemin uygulanışında ciddi boşluklar göze çarpmaktadır. Annan (1999), bu durumu göz önünde bulundurarak, BM Antlaşması'nın önsözünde yer alan "ortak yarar dışında silahlı kuvvet kullanılmaması" ilkesinin devletler tarafından kabul edilmesi durumunun altını çizmekte ve bu duruma ilişkin önemli sorular sıralamaktadır: Bu ortak yarar nedir? Bunu kim tanımlayacaktır? Bunu kim savunacaktır? Bu kimin otoritesi altındadır? Hangi müdahale araçları ile yapılacaktır?

Annan (1999), insani müdahalenin hukuki çerçevesinin belirlenmesi amacı ile ortaya koyduğu bu sorulara dört unsur üzerinden açıklama getirmektedir. Öncelikli olarak, "müdahale" (*intervention*) kavramının sadece güç kullanımı (*use of force*) kapsamında değerlendirilmemesi gerektiğinin altı çizilmekte ve birçok krizin daha az risk taşıyan önlemler ile çözülebileceği ifade edilmektedir. İkinci olarak, insani müdahale olgusunun önündeki tek engelin egemenlik olmadığı vurgulanmaktadır. Devletlerin ulusal çıkarlarının (*national interests*) insani müdahale misyonunun etkili şekilde harekete geçirilmesi noktasında önemli bir geri vites unsuru olduğu öne sürülmektedir. Dolayısıyla değişen dünya düzeninin yeni bir ulusal çıkar normuna ihtiyaç duyduğunu ve bu boşluğun ortak çıkar (*collective interest*) unsuru ile doldurulabileceğini dile getirilmektedir. Üçüncü durum, uluslararası hukuk kapsamında güç kullanımının tek otoritesi olarak benimsenen Güvenlik Konseyi'nin söz konusu krizlere cevap verebilme kapasitesine yöneliktir. Söz konusu seçim, Konsey'in oluşturduğu birlik ile soykırım durumlarında hareketsizlik arasında yapılmamalı ya da Konsey'in fikir birliğine varamadığı durumlarda, bölgesel reaksiyonlar ile karşılık verilmemelidir. Bu tarz insani kriz ortamlarında, BM Antlaşması'nın sunduğu

prensiplere uygun olarak, BM örgütü temelinde fikir birliğine varılmalıdır. Zira Güvenlik Konseyi'nin “yaptırım gücü” (*enforcement power*), uluslararası sistemde “ caydırıcı güç” (*deterrent power*) olarak kabul edilmektedir. Ancak Konsey'in kendisi ortak bir ses oluşturamaz ve ortak bir eylem içinde bulunamaz ise, Güvenlik Konseyi, dünyanın gözündeki güvenilirliğini kaybetme riski ile karşı karşıya kalacaktır. Son olarak ortaya konan yaklaşım ise, barışın tesisine ilişkindir. Buna göre, mücadele sona erdiğinde, savaşmak için gösterilen kararlılık, barışı kurma noktasında da harekete geçirilmelidir. Nitekim insani eylem (*humanitarian action*) konusunda ortaya konan kararlı tutum ancak ve ancak meşru bir zemine oturtulursa dünyanın gözünde evrensel bir nitelik kazanabilecektir.

Mevcut yorumlamadan anlaşılaçağı gibi, uluslararası toplumun zihninde insani müdahaleye ilişkin büyük bir boşluk vardır. Zira insani müdahalenin hukuki bir gerçeklik olarak sunulup sunulamayacağı noktasında hala fikir birliğine varılabilmiş değildir. Bu nedenledir ki, dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından uluslararası topluma yapılan çağrı büyük ölçüde yankı bulmuş ve uluslararası arenada yeni bir arayış ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, Kanada hükümeti 2000 yılında, Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu'nu (*International Commission on Intervention and State Sovereignty-ICISS*)<sup>42</sup> oluşturmuştur (MacFarlane, Thielking ve Weiss, 2004, s. 978; Bellamy, 2006, s. 143). Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu sürdürdüğü çalışmalar sonucu bir rapor yayımlamış ve bu raporda “Koruma Sorumluluğu” (*Responsibility to Protect-R2P*)<sup>43</sup> doktrinini ortaya koymuştur. Söz konusu raporda, kavramın içerdiği temel prensipler, dayandığı temeller, sahip olduğu unsurlar, uluslararası toplumun R2P kapsamındaki öncelikleri açıklanmış ve harekete geçirilecek olan askeri müdahalenin ilkeleri belirlenmiştir. BM 2005 Dünya Zirvesi'nde devletler, halkların (*populations*) koruma sorumluluğunu evrensel bağlamda üstlendiklerini teyit etmişlerdir (Kuperman, 2013, s. 106; Pattison, 2008, s. 263; Thakur, 2011). Ayrıca, Güvenlik Konseyi'nin 1674 sayılı kararı ile, BM 2005 Dünya Zirvesi

<sup>42</sup> Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu'nun görevi, BM'de yürütülecek olan Koruma Sorumluluğu tartışmasını desteklemektir (Pommier, 2011, s. 1065). Komisyon üyeleri: Gareth Evans (Avustralya), Mohamed Sahnoun (Cezayir), Gisele Cote-Harper (Kanada), Lee Hamilton (ABD), Michael Ignatieff (Kanada), Vladimir Lukin (Rusya), Klaus Naumann (Almanya), Cyril Ramaphosa (Güney Afrika), Fidel V Ramos (Filipinler), Cornelio Summaruga (İsviçre), Eduardo Stein Barillus (Guatemala), Ramesh Thakur (Hindistan).

<sup>43</sup> R2P, hukuki temelleri zayıf olması sebebi ile meşruiyeti sıkça eleştirilen insani müdahale kavramı yerine harekete geçirilmiştir. Benzer şekilde R2P de bir uluslararası hukuk kuralı değildir ancak BM organları tarafından tanınması sebebi ile önemli bir "uluslararası hukuk normu" olarak nitelendirilmektedir (Halatçı Ulusoy, 2013). Ancak R2P'nin, insani müdahale ile benzer bir tutumun ürünü olup olmadığına ve meşruiyetine ilişkin önemli tartışmalar varlığını sürdürmektedir.

Sonuç Bildirgesi'nde<sup>44</sup> kabul edilen hususlar onaylanmıştır (Halatçı Ulusoy, 2013, s. 269).

R2P kavramının temel prensibi devletlerin egemenliği noktasında karakterize edilmiştir. Komisyon'un sunduğu rapora göre, kendi vatandaşlarını yaşanacak olan felaketlerden koruma noktasındaki öncelikli sorumluluk devletlere aittir. Bu durum hem uluslararası hukukta hem de modern devlet sisteminde geçerli olmakla birlikte aynı zamanda pratikteki gerçeklik noktasında da kabul görmektedir (ICISS, 2001, s. 17, para. 2.30). Ancak devletlerin açık şekilde bu sorumluluğu üstlenememesi veya üstlenmeyi istememesi durumunda, uluslararası toplumun sorumluluğu gündeme gelecektir (ICISS, 2001, s. 17, para. 2.31). Başka bir ifade ile, insanların tehdit durumları ile karşı karşıya kalmaları ve vatandaşı oldukları devlet tarafından korunmamaları durumunda, sorumluluk alanı devletlerin sınırını aşarak daha geniş bir topluluğun iradesi altına girecektir. Bu düşünce biçimi *sorumlu egemenlik*<sup>45</sup> kavramını ortaya koymaktadır. Koruma sorumluluğuna ilişkin dikkat çekici olan bu durum sadece devlet egemenliğini kendi vatandaşlarının haklarını koruma kıstasına bağlaması değil aynı zamanda bu kavram ile insani müdahalenin, bazı koşullarda ahlaki olarak zorunlu olduğunun ifade edilmesinden kaynaklanmaktadır (Pattison, 2008, s. 263). Bu noktada temel soru şudur: Bir hükümet kendi vatandaşlarının hayatını tehdit ettiğinde, sivilleri korumak için, bu devletin egemenliği ihlal edilebilir mi? (Rijke, 2014). R2P doktrini, bu soruya "evet" yanıtını vermektedir. Bir anlamda, R2P, uluslararası hukukun temel prensiplerini değiştirmeyi amaçlamaktadır (Herron, 2012, s. 373). Ancak "reelpolitika", Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesini, onların müttefiklerini ve diğer önemli askeri güçleri müdahaleden korumaktadır. Öyle ise, egemenlik bir sorumluluktur ancak güçlü egemenlerin zayıfları yönetmek dışında bir sorumluluğu yoktur (Natarajan, s. 257).

Uluslararası topluma rehberlik etmesi amacı ile ortaya konan R2P'nin temelleri bazı unsurlar üzerinden şekillenmektedir. ICISS (2001), bu unsurları, egemenlik kavramına içkin zorunluluklar, BM Antlaşması 24. madde kapsamında Güvenlik Konseyi'nin üstlendiği uluslararası barışı ve güvenliği sağlama sorumluluğu, insan haklarına ilişkin hukuki zorunluluklar (uluslararası insan hakları hukuku, ulusal hukuk,

<sup>44</sup> Sonuç Bildirgesi, R2P'nin bütün kriterlerini onaylamamaktadır (Halatçı Ulusoy, 2013). Ancak genel hatları ile R2P kabul edilmiştir (Sonuç Bildirgesi'nin tam metni için bakınız <http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf>).

<sup>45</sup> Sorumlu egemenlik, devlet yetkesinin nihai olarak bireylerin egemenliğinden meydana geldiği fikrini ortaya koyan ve egemenliği, devletin kendi vatandaşlarına davranış şekline bağlı olarak yorumlayan düşünce biçimidir (Heywood, 2013, s. 388). Eğer bir devlet halkına zulmediyorsa, artık o devlet, halkının iradesini yansıtmıyor demektir (Natarajan, 2008, s. 256).

insan haklarına ilişkin sözleşmeler, anlaşmalar ve bildiriler vb.) ve devletlerin, bölgesel örgütlerin ayrıca Güvenlik Konseyi'nin kendisinin harekete geçirdiği mevcut uygulamalar olarak açıklamaktadır (s. XI).

Komisyon'un sunduğu rapora göre, uluslararası toplumun üstlenmesi gereken üç temel sorumluluk aşamasından bahsetmek mümkündür ve bu üç sorumluluk alanı aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

**Önleme Sorumluluğu** (*The Responsibility to Prevent*): Halkları tehlikeye atan insan üretimi (*man-made*) krizlerin ve iç savaşların hem temelinde yatan nedenlerine hem de dolaysız nedenlerine işaret etmek.

**Tepki Gösterme Sorumluluğu** (*The Responsibility to React*): Yaptırımlar ve uluslararası adli takibat gibi zorlayıcı önlemleri ve olağanüstü durumlarda askeri müdahaleyi de içeren uygun önlemler ile zorlayıcı insani gereksinimlere karşılık vermek.

**Yeniden İnşa Etme Sorumluluğu** (*The Responsibility to Rebuild*): Özellikle askeri bir müdahaleden sonra, müdahalenin durdurmayı veya önlemeyi planladığı felaketin nedenlerine işaret edecek şekilde “iyileştirme” (*recovery*), “yeniden inşa etme” (*reconstruction*) ve “uzlaştırma” (*reconciliation*) yolu ile tam bir yardım sağlamak (ICISS, 2011, s. XI; ayrıca bakınız Selçok, 2013, s. 105).

R2P'ye ilişkin raporun özet bölümünde, uluslararası toplumun üstleneceği sorumluluk aşamaları açıklandıktan sonra bu sorumluluk noktasındaki öncelikler belirtilmiştir. ICISS (2001), “önlemenin koruma sorumluluğunun tek başına en önemli boyutu” olduğunu ifade etmekte ve müdahalenin tasarlanmasından önce her türlü önleme seçeneğinin harekete geçirilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir. İkinci öncelik ise alınacak olan önlemlerin içeriğine ilişkindir. Buna göre, hem önleme hem de tepki gösterme sorumluluğunda daha zorlayıcı ve müdahaleci önlemlere ihtiyaç duyulana kadar daha az baskıcı ve zorlayıcı önlemler harekete geçirilmelidir (s. XI). Nihayetinde R2P, askeri müdahale yetkilendirmesini amaçlayan yeni bir doktrin değildir; aksine öncelikli olarak önleme prensibini merkezde tutmaktadır (Pommier, 2011, s. 1066).

R2P'nin temel prensipleri bu şekilde özetlenirken aynı zamanda tepki gösterme sorumluluğu kapsamında uygulanacak olan askeri müdahalenin ilkeleri de ortaya konmuştur. Söz konusu ilkeler doğrultusunda, bir yandan savaş gerekçeleri için “haklı neden eşiği” (*just cause threshold*) belirlenirken diğer yandan müdahalenin çerçevesini belirleyecek olan “ihtiyati ilkeler” (*precautionary principles*) açıklanmıştır. Bu bağlamda, “büyük ölçekli hayat kaybı” (*large scale loss of life*) ve “büyük ölçekli etnik

temizlik” (*large scale ethnic cleansing*) gibi insan hayatında ciddi ve telafisi olmayan durumlar, müdahale etmeme prensibinin eşiğini aşan unsurlar olarak ifade edilmiştir. Böylece uluslararası toplum, halkları, soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suç eylemlerinden koruma sorumluluğunu üstlenmiştir (Pommier, 2011, s. 1066).

Askeri müdahale, R2P raporunda, olağanüstü durumlarda, insanları korumak amacı ile başvurulacak olan, müstesna ve olağandışı bir uygulama olarak belirtilmiş böylece son çare olarak başvurulacak bir unsur olarak kavramsallaştırılmıştır (ICISS, 2001, s. XII). Bununla birlikte, R2P’yi kabul eden BM Genel Kurulu, ICISS raporunda listelenen koşulları olduğu şekli ile onaylamak yerine, “zamanında ve kararlı” (*timely and decisive*) eylem fikrine odaklanmış ve müdahale noktasında ICISS’e oranla daha esnek bir tutum sergilemiştir (UNGA, 2009).

ICISS (2001), yukarıda belirtilen nedenler ile harekete geçirilecek olan askeri müdahaleyi dört ihtiyati ilke doğrultusunda sınıflandırmakta ve söz konusu ilkeleri şu şekilde özetlemektedir:

**Haklı Amaç (*Right Intention*):** Bu prensibe göre, müdahaleye dâhil olan devletleri motive eden farklı unsurlar olabilir ancak müdahalenin temel amacı, insanların acı çekmesine bir son vermek veya bu acıların önüne geçmek olmalıdır. Şayet müdahale, çok taraflı operasyonlar ile gerçekleştirilir ve olayın kurbanları ve bölgesel görüşler ile açık bir şekilde desteklenir ise, uluslararası sistemdeki güvenilirliği artacaktır.

**Son Çare (*Last Resort*):** Askeri müdahale ancak ve ancak mevcut krizleri önlemeye yönelik askeri olmayan her türlü tedbirin alınması ve bu tedbirlerin başarılı olmaması durumunda son çare olarak harekete geçirebilir ve bu bağlamda istisnai bir uygulamaya karşılık gelmektedir.

**Orantılılık (*Proportional Means*):** Planlanan askeri müdahalenin süresi, yoğunluğu ve derecesi, insanları koruma amacını sağlayacak minimum ölçüde gerçekleştirilmelidir.

**Olumlu Gelişme Beklentisi (*Reasonable Prospects*):** Söz konusu ilkeye göre, askeri bir müdahale gerçekleştirebilmek için, insanların çektiği acıları durdurma veya bu acıları önleme noktasında olumlu bir gelişme beklentisi, başka bir ifade ile başarı umudu olmalıdır. Şayet hareketsizlik halinde eylem halinden daha az olumsuz sonuç alınması ihtimali söz konusu ise, böyle bir müdahalenin uygulanması haklılaştırılamayacaktır (s. XII).

R2P kavramını açıklayan ve sınırlarını belirleyen mevcut rapordan da anlaşılacağı gibi, hangi durumlarda askeri müdahale eyleminde bulunulabileceği açık bir zemine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktadan sonra Komisyon'un hedefi, söz konusu esaslar oluştuğunda müdahaleyi gerçekleştirme yetkisinin kimde olduğu noktasına yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda, ICISS (2001), böyle bir askeri müdahale aşamasında BM Güvenlik Konseyi'nden daha iyi bir otorite olamayacağının altını çizerek, mevcut taslağın Güvenlik Konseyi'ne bir alternatif oluşturmak için değil aksine Konsey'in daha işlevsel hale gelmesi için atılmış bir adım olarak harekete geçirildiğini ifade etmiştir (s. XII). Güvenlik Konseyi'nin doğru otorite kaynağı olarak ifade edildiği metinde şu sözlere yer verilmiştir:

. . . insanı koruma amaçlı müdahale sorunlarıyla ilgilenecek Güvenlik Konseyi'nden daha iyi veya daha uygun bir organ olmadığı [konusunda] Komisyon'un kesinlikle hiçbir şüphesi yoktur. Devlet egemenliğini hükümsüz kılan zor durumlarda zor kararlar alması gereken Güvenlik Konseyi'dir. Ve egemenlik konusunda ciddi bir karşıtlığın olmadığı durumlarda, risk altındaki toplumları kurtarmak için askeri kaynaklar da dâhil etkin kaynakları harekete geçirmek için daha zor kararları bile sıkça alan Güvenlik Konseyi'dir (s. 49, para. 6.14).

ICISS (2001), bu ifadeler ile askeri müdahale noktasında tek yetkili birimin Güvenlik Konseyi olduğu fikrinin altını çizmekle birlikte, Güvenlik Konseyi'nin daha önceki örneklerde hareketsiz kaldığı durumları göz önünde bulundurarak, müdahale gereken durumlarda hareketsizlik riskinin nasıl azaltılabileceği konusuna yorum getirmektedir. Bu amaçla Komisyon, Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin veto haklarına göndermede bulunarak, devletlerin hayati çıkarlarının olmadığı durumlarda bu haklarına başvurmamaları için çağrıda bulunmuştur. Dahası Güvenlik Konseyi'nin karar alamadığı durumlar için iki alternatif yol önermiştir. Bu alternatiflerden birincisi, müdahale konusunun Acil Özel Oturumda (*Emergency Special Session*), “Barış için Birlik” (*Uniting for Peace*) kavramı çerçevesinde, BM Genel Kurulu tarafından değerlendirilmesidir. Bir diğeri ise, Güvenlik Konseyi tarafından daha sonrasında yetkilendirilmek şartına bağlı olarak, BM Antlaşması'nın VIII. bölümünde<sup>46</sup> yer alan bölgesel (*regional*) ya da alt-bölgesel (*sub-regional*) örgütlerin yetki alanı dâhilinde sorumluluk almasıdır. Aksi takdirde, Güvenlik Konseyi'nin koruma sorumluluğunu yerine getirememesi ya da ilgili devletlerin durumun ciddiyetini kavrayamamaları

<sup>46</sup> BM Antlaşması 52. madde 3. fıkra: Güvenlik Konseyi, yerel uyuşmazlıkların, ya ilgili devletlerin girişimi üzerine ya da Güvenlik Konseyi'nin göndermesi yoluyla, bu tür bölgesel anlaşmalar ya da bölgesel kuruluşlar aracılığıyla barışçı yoldan çözülmesinin gelişmesini teşvik eder.

durumunda, Güvenlik Konseyi'nin uluslararası arenadaki güvenilirliğini ve itibarını kaybetme riski ortaya çıkacaktır (s. XIII).

ICISS (2001), koruma sorumluluğu kapsamında gerçekleştirilecek olan askeri müdahaleler konusundaki yetkili birimi teyit ettikten sonra, askeri harekâtın operasyonel ilkelerini ortaya koymuştur. Buna göre, askeri eylemin açık amaçlara hizmet etmesi, açık ve net bir yetkilendirmeye sahne olması ve mevcut kaynaklar ile harekete geçirilebilecek olması gerekmektedir. Ayrıca, askeri müdahaleye dâhil olan taraflar arasında ortak bir askeri yaklaşım hedeflenmektedir. Güç kullanımının kısıtları ve tedrici artırımı ise, söz konusu operasyonlarda göz önünde bulundurulması gereken diğer unsurlardır. Zira amaç devletleri devirmek değil halkları korumaktır. Bununla birlikte, orantılılık ilkesi doğrultusunda uluslararası insani hukuk normlarına uyum vurgulanmakta ve insani örgütlerle (*humanitarian organizations*) işbirliği içinde hareket edilmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir (s. XIII).

İnsani müdahaleden R2P'ye geçiş süreci ile birlikte, uluslararası sistemdeki statükoyu veya değişimleri tartışmaya geçmeden önce, R2P'ye yönelik bölgesel tepkileri değerlendirmek yerinde olacaktır. Tıpkı insani müdahale olgusunda olduğu gibi, R2P doktrinine yönelik bölgesel tepkileri de tek bir çizgide değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Batılı devletler, Latin Amerika ve aşağı-Sahra Afrika (*sub-Saharan African*) ülkeleri raporu oldukça olumlu şekilde karşılarken, Doğu Asya ülkeleri rapora daha ihtiyatlı yaklaşmakta, Rusya insani müdahale düşüncesine ilişkin ilgisiz bir görüntü çizmekte, Çin ise raporu onaylamamaktadır (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 982). Bu noktada, ülkelerin karşı karşıya olduğu problemlerin, uluslararası ve bölgesel düzendeki rollerinin insani müdahaleye bakış açılarını belirleyen temel unsurlardan olduğunu belirtmek gerekmektedir (Ayoob, 2004, s. 105).

Rapora ilişkin en dikkat çekici tepkiler, Afrika kıtasından gelmektedir. Afrika bölgesindeki çatışma mirası göz önünde bulundurulacak olursa, kıtadaki devletlerin ICISS'in gündemini desteklemeleri şaşırtıcı olmayacaktır. Ayrıca alt bölgeler arasında da bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin aşağı-Sahra Afrika ülkeleri ile Kuzey Afrika ülkelerinin bakış açıları değişkenlik göstermektedir (Ayoob, 2004, s. 104-105). Aşağı-Sahra Afrika ülkelerinin, başarısız devlet olma ihtimali Kuzey Afrika, Latin Amerika ve Asya ülkelerine oranla çok daha yüksektir. Zira bu devletler, birçok baskı unsuru ile karşı karşıyadır. Bu bağlamda, ilk adımda BM otoritesi altında insani müdahale fikrini destekleyen bu ülkeler, BM otoritesi söz konusu olmadığında dahi,

bölgesel veya alt bölgesel örgütlerin sorumluluk alması gerektiği fikrinde birleşmektedir (Ayoob, 2004, s. 115).

Gerek Afrika Birliği (*African Union-AU*), gerek ise Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (*Southern African Development Community-SADC*) antlaşmalarında, soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlara müdahale edilmesine ilişkin açık hükümler bulunmaktadır. Buna karşın, birçok uluslararası hukuk uzmanına göre, ICISS, sistematik ırk ayrımcılığını (*systematic racial discrimination*) ve kitlesel insan hakları ihlallerini (*massive human rights abuses*), amir hüküm (*jus-cogens*)<sup>47</sup> olarak değerlendirmesi nedeni ile rapora dâhil etmemiştir (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 982). Bu yorumlamaya göre, ICISS, müdahale konusunda, Afrika ülkelerine göre çok daha muhafazakâr bir tutum sergilemektedir. Ancak Komisyon'un sunduğu raporda, bazı durumlarda müdahalenin kaçınılmaz olacağı düşüncesi ısrarla vurgulanmış, dahası Güvenlik Konseyi'nin hareketsizliği durumunda farklı alternatifler dahi önerilmiştir. Dolayısıyla, R2P'nin müdahale noktasında sınırları çok keskin bir misyona büründüğünü öne sürmek, başka bir ifade ile müdahaleye karşı muhafazakâr bir çizgide olduğunu dile getirmek doğru olmayacaktır. R2P, devlet egemenliğini tam anlamı ile göz ardı eden bir yaklaşım olmamasının yanında, egemenlik nosyonuna insan ölçeğini eklemlendirerek, uluslararası müdahalelerin çizgisini belirleme amacındadır.

Amerika kıtasındaki ülkelerin tutumu göz önünde bulundurulduğunda ise, başka devletlerin iç işlerine karışmama prensibinin bu ülkeler için öncelikli olduğunu ifade etmek mümkündür (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 982). Asya ve Latin Amerika'da insan hakları ihlalleri yaşansa dahi, Afrika ülkeleri ile kıyaslandığında bu ülkelerin çökme ihtimali çok daha düşüktür. Bir başka ifade ile, bu ülkeleri güçsüz devletler olarak nitelendirmek mümkündür ancak başarısız devletler olarak nitelendirmek mümkün görünmemektedir (Ayoob, 2004, s. 104-105). Bu bağlamda, Latin Amerika ve Asya perspektifi birbirinden çok da farklı değildir. Ancak Latin Amerika devletlerinin, Asya devletlerine oranla bir ölçüde daha esnek olduğunu söylemek yerinde olacaktır (Ayoob, 2004, s. 114).

<sup>47</sup> Türkçeye emredici kural, buyruk kural veya amir hüküm olarak geçen *jus-cogens* kurallar, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile uluslararası hukuk literatürüne dahil olmuştur. Sözleşmenin 53. ve 64. maddeleri, *jus-cogens* kurallarını kavramsal olarak açıklamaktadır (Sözleşmenin tam metni için bakınız [http://www.unicankara.org.tr/doc\\_pdf/Viyana\\_69.pdf](http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf)). *Jus-cogens* kurallar bağlamında uluslararası hukuk normları arasında hiyerarşik bir ilişki kurulmakta ve söz konusu kurallar bu hiyerarşide en üst sırada yer almaktadır (Anlar Güneş, 2014, s. 125). Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 53. maddesine göre, *jus-cogens* kuralların üç temel özelliği vardır. Birinci özelliği, genel uluslararası hukuk kuralı olmasıdır. İkinci özelliği, uluslararası toplumu bir bütün olarak kabul etmesi ve son olarak, kendisine aykırı hareket etmenin olanaklı olmaması; ancak aynı nitelikte bir kural ile değiştirilebilmesidir (Denk, 2001, s. 53).

Bununla birlikte, Amerika devletlerinin ICISS'in söylemlerini benimsediğini ve sivilleri kitlesel ihlallerden koruma sorumluluğunu üstlendiğini belirtmek gerekmektedir. Ancak Doğu Asya hükümetleri ve bölgesel örgütleri devletlerin iç işlerine karışmama yönündeki istekleri her fırsatta vurgulamaktadır. R2P'ye yönelik gerçekleştirilen toplantılarda, gelişmekte olan ülkelerin müdahale kararı noktasında çok az söz sahibi olması gerçeği ısrarla vurgulanmaktadır (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 982). Tüm bu yorumlamalar göz önünde bulundurulduğunda, R2P'nin bölgesel olarak farklı tepkiler ve söylemler ile karşılaştığını ifade etmek mümkündür. Buna karşın, raporun sorumluluk noktasında yegâne birimin Güvenlik Konseyi olduğunu teyit etmesi, dünya kamuoyunda, R2P kavramına daha kabul edilebilir bir görüntü kazandırmıştır.

R2P, uluslararası sistemde, egemenlik ve insan hakları arasında yaşanan ikilemi çözmek ve nihayetinde hukukilik-ahlakilik tartışmalarına daha şeffaf bir açıklama getirebilmek amacı ile tasarlanmış bir kavramdır. R2P doktrininin temel hedefi, askeri güç içeren müdahalelerin kötüye kullanımını engellemektir. Nitekim R2P, "hukuka aykırı ama *meşru* müdahale" argümanının önünü kapatmak amacıyla ortaya konmuştur (Sak, 2015, s. 140). İnsani müdahale doktrininin retorik olarak egemenliği aşındıran bir yapısı vardır. Ancak bu kavramı oluşturma yönündeki yoğun istek, ortaya konulan söylem analizlerinin ötesinde, uluslararası toplumun benzer insani kriz ortamlarında farklı reaksiyonlar göstermesi (Selçok, 2013, s. 103) ve böylece farklı sonuçlar elde etmesinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası sistemde gerçekleşen benzer olaylara farklı reaksiyon gösterilmesinin yanı sıra insani müdahalenin hukuki boyutlarının yeterince şeffaf olmayışı da uluslararası toplumun önünde yer alan bir başka problemidir. Nitekim Irak müdahalesi kapsamında, Bağdat'ta insani unsurlar ile haklılaştırılan rejim değişikliği, insani müdahale doktrininin kötüye kullanılma potansiyelini gözler önüne sermiştir (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 977). Öyle ise, koruma sorumluluğunun, insani müdahale doktriniyi daha şeffaf bir zeminde tanımlamak, söz konusu doktrini açık hukuksal çizgilere yerleştirerek, devletlerin sorumluluk alanını netleştirmek ve böylece egemenlik ve insani müdahale arasında varolan ikileme son vermek amacı ile harekete geçirildiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Bununla birlikte, normatif yönden güçlü kurgulanan R2P'nin başarısı ancak uygulamada ortaya çıkacaktır (Tannam, 2011, s. 135).

ICISS'in sunduğu rapora göre, egemenlik ve müdahale arasında çatışmalı bir ilişkiden çok tamamlayıcı bir ilişki söz konusudur. Zira egemenlik koşullu bir haktır ve

bu hak devletin kendi vatandaşlarının haklarına saygı duymasını, dahası bu hakları korumasını gerektirmektedir (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 978). Şayet devlet bu sorumluluğunu yerine getirmez ise, bu vatandaşların haklarını korumak diğer devletlerden oluşan uluslararası toplumun görevidir; dolayısıyla, müdahale etmeme prensibi yerini koruma sorumluluğuna devredecektir. Görüldüğü gibi, ICISS, egemenliği, devletin kendi vatandaşı üzerinde hiçbir kısıtlamaya imkân vermeyen sonsuz bir güç veya bir kontrol unsuru olarak tanımlama fikrine uzaktır. Bu kavramı devlete kendi vatandaşlarının temel insan haklarını muhafaza etme sorumluluğunu yükleme çerçevesinde tanımlama eğilimindedir (Pattison, 2008, s. 262). Böylece koruma sorumluluğu kavramı çerçevesinde, insani müdahalenin neden olduğu egemenlik ikileminin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Ancak söz konusu değişikliğin, uluslararası sistemin işleyişini ve bu sistemin temel aktörlerinin hareket alanını ne ölçüde etkileyeceği noktası tartışmalı kalmaya devam etmektedir.

İnsani müdahaleden koruma sorumluluğuna geçiş sürecinde söylemsel değişikliğin yanı sıra algısal bir değişiklik de hedeflenmiştir. İnsani müdahale kavramı sadece ahlaki açıdan hoş görülebilir olarak nitelendirilmekte ve bir hak olarak ortaya konmaktadır; buna karşın koruma sorumluluğu bir hak olmanın ötesinde uluslararası toplumun *görevi* olarak kavramsallaştırılmıştır (Pattison, 2008, s. 263). Alex Bellamy (2005)'nin dikkat çektiği gibi, uluslararası arenada sorumluluk gerektiren bir anlaşmazlık durumu ortaya çıktığında, koruma sorumluluğunun yok olması başka bir ifade ile bu sorumluluğun üstlenilmemesi tehlikesi vardır (s. 33). Zira bu görevin tam anlamı ile kim tarafından harekete geçirileceği açık değildir ve uluslararası toplumun geneline ithaf edilmiş bir sorumluluk söz konusudur (Pattison, 2008, s. 264).

James Pattison (2008), insani müdahaleye yönelik bir algı değişikliği olduğunun altını çizmekle birlikte hala birtakım durumların aydınlatılmadığını ifade etmekte ve buna ilişkin şu soruları sıralamaktadır: İnsan haklarının kitlesel ihlallerinde, uluslararası toplumda koruma sorumluluğunu üstlenecek olan kimdir? BM midir? NATO mudur? Afrika Birliği gibi bölgesel bir organizasyon mudur? Bir devlet midir? Devletler grubu mudur? Yoksa bunların dışında biri midir? Yazara göre, her ne kadar ICISS bu yetkinin BM Güvenlik Konseyi'ne ait olduğu teyit etmiş olsa dahi, bir kriz ortamında, koruma sorumluluğunun kim tarafından üstlenileceği açık değildir (Pattison, 2008, s. 263). Müdahale yetkisinin BM Güvenlik Konseyi'ne ait olduğu fikri uluslararası arenada kabul görmüştür ancak bu durumda bile uluslararası toplum, hareketsizlik tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedir. Müdahale etme isteksizliği ya da yetersizliğinin yanı sıra,

büyük ölçekli insan hakları ihlalinin olup olmadığı ya da insani müdahalenin son çare olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği noktaları da siyasi manipülasyona ve yorumlamaya açıktır (Tannam, 2011, s. 133).

Tartışmaya açılması gereken bir diğer konu, insani müdahaleye gerekçe teşkil eden *amaçlar* ile müdahale sonucu elde edilen *sonuçlar* arasındaki paralellik noktasında karşımıza çıkmaktadır. Zira insani müdahale ve sonrasında ortaya konan koruma sorumluluğu ile amaçlanan durum, insani krizleri, insanlar daha fazla acı çekmeden önleyebilmektir. ICISS'in (2001) sunduğu raporda vurgulandığı gibi, böyle bir müdahalenin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan şartlardan bir tanesi olumlu sonuç beklentisidir. Öyle ise, uluslararası toplumun harekete geçtiği ve müdahalede bulunduğu durumlarda, söz konusu eylemlerin ne ölçüde amacına hizmet edebildiği noktası önemlidir. Pattison (2008), insani müdahale çağrısının ahlaki olarak kabul edilebilir olabilmesi için başarılı bir insani sonuca hizmet etmesi gerektiğini aksi takdirde bu tarz bir müdahalenin haklılaştırılamayacağını dile getirmektedir. Ayrıca etkililik olarak tanımladığı bu durumu, başka bir ifade ile müdahalenin başarılı olması durumunu, kitlesel insan hakları ihlallerinin üstesinden gelinmiş olması koşuluna bağlamaktadır (s. 265). İnsani müdahale, askeri güç olgusunu bünyesinde taşımakta, dolayısıyla askeri bir eylem söz konusu olduğunda, insanların müdahale sırasında daha fazla acı ile yüz yüze kalma riski de ortaya çıkmaktadır.

İnsani müdahale ve paralelinde gelişen koruma sorumluluğu üzerine yürütülen tartışmada başlıca üç yaklaşım göze çarpmaktadır. Bu üç yaklaşım, insani müdahaleye tam anlamı ile karşı olanlar, insani müdahaleye şüphe ile yaklaşanlar ve insani müdahaleye yönelik iyimser bir bakış açısı geliştirenler olarak sınıflandırılmaktadır. İnsani müdahalenin karşısında yer alan grup, insani müdahalenin olmaması gerektiği fikrini, dört temel duruşu içerecek şekilde karakterize etmektedir. Bu görüşte olanlara göre, insani müdahale ve koruma sorumluluğunun belirli devletlere yüklenmesi, dünyayı medeni ve medenileşmemiş olmak üzere iki bölüme ayırarak sömürge pratiklerini yeniden gündeme taşımaktadır, dahası ABD gibi güçlü devletlerin emperyal uygulamaları güzel bir neden altında gizlenmektedir (MacFarlane, ve diğerleri, 2004, s. 977). İnsani müdahaleye ilişkin bu yaklaşım, TWAIL'in uluslararası hukuk eleştirisini hatırlatmaktadır. Nitekim TWAIL yazarlarının birleştiği temel nokta, uluslararası hukukun görünen amaçlarının uygulamada farklı bir yapıya büründüğü noktasında karşımıza çıkmaktadır.

İkinci eleştiri, BM Güvenlik Konseyi'nin içinde bulunduğu karar alma sürecine yöneltilmektedir. Nitekim insani müdahale örnekleri değerlendirildiğinde, aynı içeriğe sahip olan olaylar için farklı uygulamaların yapıldığı veya farklı zaman dilimlerinde harekete geçildiği durumlar söz konusu olabilmektedir. Konsey kararlarının olaydan olaya değişen bir görüntü çizmesi, keyfi uygulamaların harekete geçirilmesi riskini beraberinde getirmektedir. Dahası Güvenlik Konseyi'nin sahip olduğu otorite, hukukilik ile meşruiyet arasında derin bir boşluk yaratmaktadır (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 977).

Hukukun yargılayan ve yargılanan olmak üzere iki boyutunun var olduğunu ifade edecek olursak, mevcut uluslararası hukuk rejiminde, Batılı devletlerin oluşturduğu hareket alanını yine kendi yarattıkları hukuk prensipleri ile denetledikleri bir düzen ile karşı karşıya olduğumuzu söylemek mümkündür. Gerek BM Antlaşması gerek ise bu antlaşmayı tamamlayıcı sözleşmeler ile insan hakları uluslararası sistemde geniş bir çerçeveye yerleştirilmiştir. Ancak bu noktada dikkate alınması gereken husus, güçlü bir devletin, insanları hakları söylemi çerçevesinde gerçekleştirdiği müdahalelerin, hukuka aykırı olması durumunda, herhangi bir cezai yaptırım ile karşılaşmamasıdır.

İnsani müdahale olgusuna şüphe ile yaklaşanlar ise koruma sorumluluğu fikrine yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, R2P işlevsel bir doktrin olarak değerlendirilmemekte, söylemsel rasyonelliği vurgulanmaktadır. Nihayetinde yeni söylem, siyasi iradenin neden olduğu sorunları çözmeye veya uluslararası düzendeki değişimi sağlayacak realist bir rehber olmaya uzak görünmektedir (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 980). Uluslararası hukukta terminolojinin değişimi ile birlikte, siyasi iradeyi harekete geçirme ve kuvvet kullanımı bağlamında ne ölçüde değişim gerçekleşir ve bu değişim ne ölçüde hukukidir soruları yanıtızsız kalmaktadır. Ancak bu değişimin, en azından söylem olarak egemenliğin karşısında konumlanan müdahale olgusunun soyutlanması gerekliliğine hizmet ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

İnsani müdahaleye ilişkin üçüncü kanadı, R2P kavramını ortaya koyan ICISS raporunun, uygulamada karşılaşılabilecek güçlükleri de dikkate alan bir rehber niteliğinde olduğunu ileri süren iyimserler oluşturmaktadır. İyimser kanada göre, R2P, insani müdahalenin uygulanışı üzerine yürütülen tartışmalarda gelişme sağlama potansiyeline sahiptir. Dahası, R2P, egemenlik ve müdahale arasındaki çatışmayı ortadan kaldırma noktasında geliştirilen en kapsamlı girişim olarak nitelendirilmektedir (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 981).

ICISS'in uluslararası diyalog ile şekillendirdiği R2P doktrini için sorulması gereken sorular açıktır. R2P, uluslararası toplum tarafından oldukça tartışmalı bulunan insani müdahale doktrinine ilişkin sorunları giderebilmiş midir? R2P, uluslararası politikaya yönelik radikal bir değişikliği gündeme taşıyabilmiş midir? Şüphesiz olarak, R2P'nin yazılı bir metne dönüştürülmesi ve BM nezdinde kabul edilmesi ile hukuki bir kimliğe bürünmesi, kavrama farklı bir görüntü kazandırmıştır. Ancak söz konusu kavramın uygulanabilirliği ve evrensel bir norm olması konusunda henüz fikir birliğe varılmış değildir. Örneğin, ICISS'in yürüttüğü müzakereler sırasında Çin'in insani müdahale doktrinine ilişkin ortaya koyduğu görüşler, müzakereler sonucu yayımlanan raporda yeterli ölçüde yer almamıştır (Williams, 2002, s. 106). Komisyon'da Çin'den bir üyeye yer verilmemiş olması bu eleştirileri destekler niteliktedir (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 982). Nitekim Çin, R2P'nin birinci sütunundaki önleme sorumluluğuna yoğunlaşmakta ve tepki gösterme sorumluluğuna sıcak bakmamaktadır.<sup>48</sup> Bunun temel sebebi, Çin'in, R2P'yi, Batı'nın çıkarlarını yansıtan bir doktrin olarak tanımlamasıdır. Dahası Çin, eylem halinin ancak ve ancak ilgili devletin rızası dahilinde gerçekleşebileceğini savunmaktadır (Banarje, 2013; Stuenkel, 2012).

Bunun yanı sıra, R2P, siyasi ve kurumsal olmak üzere iki potansiyel engel ile karşı karşıyadır. Öncelikle, devletler R2P doktrinini, kendi eylemlerini meşrulaştırmak için kullanabilmektedir. R2P'nin karşı karşıya olduğu bir diğer sorun ise kurumsal işleyiştir. Nihayetinde doktrininin en önemli iki noktasını erken uyarı (*early-warning*) ve hızlı tepki verme (*rapid response*) mekanizması oluşturmaktadır. Oysa, BM'nin kurumsal altyapısı, söz konusu mekanizmayı işletecek ölçüde yeterli değildir (Tannam, 2011, s. 134). R2P'nin aldığı bir diğer eleştiri, rıza dışı askeri müdahale (*non-consensual military intervention*) fikrine yoğunlaşmamasına getirilmektedir. Söz konusu vurgu olmadan, çatışmayı önlemeye yönelik BM politikalarında, R2P doktrininin, etkisini yitireceği ifade edilmektedir (Chandler, 2010, s. 130). Darfur sürecinin aksine, Libya'da koruma sorumluluğu kapsamında harekete geçirilen müdahale tanımlanırken rıza koşulu aranmamıştır.

R2P'yi ortaya koyan Komisyon, müdahale yanlısı (*pro-intervention*) ve transatlantik bakış açısının ötesine geçebilmek için uluslararası diyalog sonucu elde ettiği görüşlere raporda yer vermiş olsa dahi, liberal enternasyonalist söylemin (*liberal*

<sup>48</sup> Çin geleneksel anlamda, uluslararası müdahalelere sıcak bakmamaktadır. Ancak koruma sorumluluğu süreci ile birlikte mutlak müdahalesizlik olarak tanımladığı bakış açısını koşullu müdahale fikri yönünde değiştirmiştir (Stuenkel, 2012).

*internationalist discourse*) etkisinde hareket ettiğine ilişkin eleştirilere maruz kalmıştır. Bu nedenle, R2P, insani müdahale noktasında evrensel bir uzlaşma olarak kabul edilmemekte ve uluslararası siyasette radikal bir değişikliğin yürütücüsü olarak nitelendirilmemektedir (MacFarlane ve diğerleri, 2004, s. 981). Kurulan uluslararası diyaloglar sonucu, Komisyon, R2P doktrini ile dokunulmaz bir egemenlik algısından ulusal ve uluslararası sorumluluk kültürüne geçişi hedeflemiştir (Williams, 2002, s. 106). Ancak insani müdahale örnekleri göz önünde bulundurulduğunda, egemenliğin kimi durumlarda aşındırılmasının yeni bir uygulama olmadığını belirtmek ve böylece yaratılan sorumluluk algısının farklı bir yaklaşıma karşılık gelmediğini dile getirmek gerekmektedir. R2P, insani müdahale doktrini üzerindeki kara bulutları dağıtmak amacı ile geliştirilmiş bir yaklaşımdır ve tartışmayı müdahale etme hakkından koruma yükümlülüğü noktasına taşımıştır ancak bir sonraki bölümde tartışılacak Libya örneğinde insani müdahale doktrini ile oldukça paralel şekilde işleyen bir doktrin olarak karşımıza çıkmıştır.

#### 4.4. Üçüncü Dünya Yaklaşımları ve İnsani Müdahale

TWAIL, uluslararası hukuk sistemini tarihsel bağlamda değerlendirmekte, kolonyalizm ve modern uluslararası hukuk arasındaki tarihsel sürekliliği aydınlatmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, tıpkı uluslararası hukuka olduğu gibi, onun bir parçası olan insani müdahale doktrinine de şüphe ile yaklaşmaktadır. Üçüncü Dünya devletlerinde gerçekleşen dış müdahalelere karşı tarihsel bir şüphe duyuluyor olması kolonyal tarih nedeniyle anlaşılabilir bir durumdur. TWAIL, içinde taşıdığı motivasyon unsurlarına bakılmaksızın askeri müdahalelerin, uluslararası güç ilişkilerinden, kolonyalizm tarihinden ve onun kurduğu ekonomik eşitsizlik yapılarından ayrı tutulamayacağı öne sürmektedir. Söz konusu kolonyal karşılaşma, genel olarak uluslararası hukukun, özelde ise, insan hakları, egemenlik ve meşruiyet gibi etkili kavramların kurucusudur (Robertson, 2005, s. 43).

TWAIL'in insani müdahale analizinde tartışılan en temel soru şudur: "İnsani müdahale gerçekten başkasını kurtarmakla mı ilgilidir?" (Natarajan, 2008, s. 261). TWAIL, uluslararası hukuku şekillendirmede kültürel farklılıklarını rolünü sorgulamakta ve uluslararası hukukun tarafsızlığını tartışmaya açmaktadır. Uluslararası hukuk söylemlerinde, kültür nosyonu, evrensellik, kültürel tarafsızlık ve eşitlik vurgularının arkasına gizlenmektedir (Natarajan, 2007, s. 414-415). Bu bağlamda,

gerçeklik Batı'da üretilirken, müdahalelerin merkezi Doğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir müdahale doktrininde ahlakilik ve evrensellik unsurlarının vurgulanması şaşırtıcı değildir. Ancak, müdahale edenlerin her zaman Küresel Kuzey'den, müdahale edilenlerin ise her zaman Küresel Güney'den olması, ahlaki bir ilerlemeye değil, jeopolitik kaygılara karşılık gelmektedir (Rieff, 2011b). Öte yandan, Üçüncü Dünya, insani krizlerin önlenmesinin önemini yadsımamakta, ancak askeri müdahalenin, bu müdahaleye yetki veren devletlerin yararına kullanılmasına karşı bir söylem geliştirmektedir (Ignatius, 2005). Tartışma, hangi vakaların müdahale için uygun olduğuna kimin karar vereceği ve nasıl bir sürecin takip edileceği noktasına odaklanmaktadır (Robertson, 2005, s. 43).

TWAIL'in insani müdahale yorumlamasının tek bir çerçevede değerlendirilmesi söz konusu değildir. TWAIL-I yazarları, egemen-eşitlik ve müdahale etmeme prensibine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu yazarlar, dış yatırım, doğal kaynak istismarı, insan haklarının korunması veya başka herhangi bir nedenle, Üçüncü Dünya'nın egemenliğinin aşındırılmasına karşıdır (Anghie ve Chimni, 2003, s. 83). Zira söz konusu amaçlar doğrultusunda cereyan eden insani müdahale örnekleri, Üçüncü Dünya'nın egemenliğinin nasıl hızlı ve etkili şekilde aşındırılabilirliğini gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla insani müdahalenin esnekliği, Üçüncü Dünya egemenliğine bir tehdit olarak algılanmaktadır. 1980'lerden itibaren ise, Üçüncü Dünya halkları, kendi hükümetlerine olan karşıtlıklarını sıkça dile getirmeye başlamıştır. Bu nedenle TWAIL-II olarak adlandırılan ikinci kuşak yazın, Üçüncü Dünya insanının çıkarlarının, devlet çıkarlarının üstünde olduğu fikrine yoğunlaşmıştır (Anghie ve Chimni, 2003, s. 83). Öte yandan disiplinsel mantığın merkezinde hala devletler bulunmaktadır ve mevcut söylem ile Üçüncü Dünya halklarının haklarını korumak kolay olmayacaktır. Ayrıca Üçüncü Dünya halkları için kimin konuşacağı diğer bir deyişle bu halkları kimin *temsil* edeceği açık değildir (Natarajan, 2008, s. 254). Bilindiği gibi, uluslararası hukuk devletlerden ayrı olarak halkların egemenliğini tanıma eğiliminde değildir. Egemenlik kavramı, insanlar ile devletler arasında bir bağ kurmaktadır. Dolayısıyla müdahaleler kanalı ile devletlerin özerkliğine zarar verilmesi, halkların egemenliğini de bir ölçüde sarsacaktır (Natarajan, 2008, s. 256).

Farklı analiz düzeylerine rağmen, TWAIL'in, R2P bağlamında iki temel kaygısı söz konusudur. Birincisi, R2P, güçlü devletlerin zayıf devletlere müdahalesine izin vererek, mevcut uluslararası güç yapılarını meşrulaştırmakta ve güçlendirmektedir. İkincisi, yeniden inşa etme sorumluluğu ve kalkınma teorileri, güçlü devletlerin kendi

siyasal ve ekonomik yönelimlerini yeniden kurmalarına izin vermektedir (Robertson, 2005, s. 43). Netice olarak bu süreç, Üçüncü Dünya devletlerini kontrol altına almak için bir bahane olarak kolonyal güçler tarafından tarihsel olarak kullanılan “medenileştirme misyonunu” hatırlatmaktadır (Ayoob, 2004, s. 101; Robertson, 2005, s. 43).

Anghie (2004), 16. yy'da uluslararası hukukun medeni ve medenileşmemiş ayrımı üzerinden şekillendiğini, bu ayrımın ise etnik köken ve ırk temelinde yapıldığını ifade etmektedir. Medeni-medenileşmemiş ayrımı günümüz uluslararası hukuk düzeninde kullanılmamaktadır. Ancak söz konusu tarihsel yargılar, egemenlik gibi uluslararası hukukun görünürde tarafsız olan kavramlarını şekillendirmede etkili olmuş ve bu araçlar ile Üçüncü Dünya devletlerine yapılan müdahalelerin önünü açmıştır. İnsani müdahale doktrini, Üçüncü Dünya devletlerinin hâkimiyet altına alınabilmesi için kullanılan medenileştirme misyonunun yeniden uyanışını temsil ettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir (Robertson, 2005, s. 45).

TWAIL yazınına göre, insani müdahalenin dili, ırksallaştırılmış emperyalist doktrininin dilini yansıtmaktadır (Knox, 2013). Nitekim uluslararası hukuk, Üçüncü Dünya için sürekli olarak hukuki normlar belirlemektedir. Bunlar, medenileşme görevinden, ulus-devlet normuna, ekonomi veya gelişme normundan, demokrasi normuna kadar uzanmaktadır. Uluslararası hukukun güncel talepleri, öncekilere oranla daha tarafsız ve makul görünse dahi, bu normlar, Üçüncü Dünya'ya boyun eğdirme noktasında çok daha etkilidir (Natarajan, 2008, s. 141). Bu doğrultuda, askeri müdahaleler, her zaman, beraberinde hukuki temelde bir meşrulaştırma çabasını getirmektedir (Knox, 2013, s. 112). TWAIL, hukuk disiplini, "imparatorluk, ırk, savaş ve hukuk" arasındaki bağlantıyı açıklamaya yönlendirmektedir. Bu bağlamda, uluslararası hukuk ve emperyalizm arasında sürekli var olan kaçınılmaz ilişkiyi ortaya koymaktadır (Knox, 2013; Anghie, 2004; Chimni, 2006; Mutua, 2001; Okafor, 2008; Rajagopal, 2003). Bazı ana akım bilim insanları, TWAIL yazarlarının insani müdahalenin emperyalist karakterine vurgu yapmak yerine, bu doktrini Üçüncü Dünya insanların refahı için kullanmaları gerekliliğinin altını çizmektedir. Ancak bu argüman, teori ve gerçeklik arasında ikilem yaratmaktadır. Zira teoride adil olmayan bir doktrin ile, gerçekte adaletin sağlanabileceği öne sürülmektedir (Natarajan, 2008, s. 260-261).

Mutua (2001), genel olarak insan hakları söylemini, özelde ise insani müdahaleyi üçlü bir metafor üzerinden açıklamaktadır. “Barbarlar, kurbanlar ve

kurtarıcılar” (*savages, victims, and saviors*) ismini verdiği bu metafora göre, uluslararası insan hakları hareketlerinin özü Avrupa’nın tarihsel olaylarına ve felsefi geleneklerine dayanmaktadır. Böylece insan hakları söylemi, Üçüncü Dünya’ya yapılacak olan müdahalelerin temel yapıtaşı olarak kullanılmaktadır (s. 214-216). Mutua (2001)’nin kurguladığı metaforun birinci evresini, Avrupalı olmayan kültürün insan hakları ihlallerinin temel nedeni olarak resmedilmesi oluşturmaktadır. Söz konusu bu kişiler ve kültürler, medenileştirilmesi gereken barbarlardır. Metaforun ikinci evresini, barbar kültür sebebi ile *güçsüz* olan kurbanlar oluşturmaktadır. Buna göre, dışarıdan müdahale ile söz konusu mağduriyet koşullarının üstesinden gelinmelidir. Metaforun ilk iki evresi, üçüncü evrenin yani kurtarıcının portresini çizmektedir. Zira kurbanların barbarlardan kurtarılması için kurtarıcılara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, Avrupalı devletler ve kurumlar, kurbanları kurtarmak için barbarları medenileştirecek aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Neticede medeni-medenileşmemiş ayrımını ortaya koyan mantığın temelinde ırksal “ötekileştirme” vardır ve emperyalizm bu mantık tarafından yürütülmektedir (Knox, 2013, s. 113).

Söz konusu ötekileştirme üzerinden kurulan ve bir uluslararası hukuk normu olmayan, başarısız devlet (*failed state*) ile haydut devlet (*rogue state*) söylemleri, Üçüncü Dünya’ya yapılacak müdahaleler için kilometre taşı olarak kullanılmaktadır. Başarısız devlet, hükümet sistemi çöktüğü için kurtarılmaya ihtiyaç duyan devlet olarak somutlaştırılırken, haydut devlet, kendi insanlarına ve uluslararası topluma karşı işlediği suçlar nedeniyle disipline edilmesi gereken birimler olarak tanımlanmaktadır (Natarajan, 2008, s. 124). Bu söylemler, Üçüncü Dünya yazınında emperyalizmin yeni pratikleri ve sömürgeciliğe dönüş olarak nitelendirilmektedir (Natarajan, 2008, s. 126). Ayrıca tarihsel olarak medeni-medenileşmemiş etiketlerinin yerine getirdiği işlevi, R2P kapsamında “insan hakları ihlalcisi” ve “otoriter rejim” tanımlamalarının üstlendiği savunulmaktadır (Robertson, 2005, s. 46). Nihayetinde, iki kültür arasında derin bir boşluk yaratılmakta, bir yanda “evrensel” ve medeniler, diğer yanda ise yerel (*particular*) ve medenileşmemiş olanlar resmedilmektedir. Bu bağlamda, ırk nosyonu, uluslararası hukukta güç kullanımının merkezine yerleşmektedir (Knox, 2013, s. 115, Anghie, 2004).

TWAIL, insani müdahale ve paralelinde gelişen R2P doktrini kapsamında “seçicilik” (*selectivity*) olgusunu da tartışmaya açmaktadır. Bu noktada iki farklı seçicilik unsurunun ortaya çıktığı görülmektedir. Öncelikle, güçlü devletler, insani müdahale için vaka seçimlerinde çifte standart uygulamakta, nitekim insani müdahale,

samimi insani güdülerden ziyade stratejik ve ekonomik çıkarlarla harekete geçirilmektedir. İsrail'in Filistin işgalinde Güvenlik Konseyi'nin müdahale etme noktasındaki başarısızlığı, bu seçiciliği en iyi açıklayan örneklerden biridir (Ayoob, 2004, s. 110-111). İkinci olarak, BM Güvenlik Konseyi üyelerinin insani müdahale noktasındaki ayrıcalıklı konumu eleştiriye açık bir durum yaratmaktadır. Zira ICISS raporu (2001), müdahale için bütün koşullar yerine gelmiş olsa dahi, BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesini ve diğer büyük devletleri müdahalenin dışında tutmaktadır (s. 37, para. 4.42). Bu rapor, evrensel insani misyonunu, ilkelerini, prosedürlerini sağlamakta başarısız olmakta ve zengin-fakir, güçlü-zayıf devletler arasında ayırım yaratmaktadır. Bu bağlamda, büyük güçler kendi vatandaşlarını tehdit etme konusunda özgür bırakılırken, zayıf devletler, R2P'nin koruma normlarına boyun eğmek zorundadır (Nuruzzaman, 2013, s. 59-60). TWAIL, söz konusu bu seçicilik nedeniyle, R2P'yi güçlülerin çıkarına hizmet eden bir doktrin olarak tanımlamaktadır.

TWAIL'in bir diğer eleştirisi uluslararası yönetim noktasında karşımıza çıkmaktadır. İnsani müdahale, Üçüncü Dünya perspektifinden yorumlandığında Üçüncü Dünya'nın "uluslararası yönetim" (*international administration*) ile insani müdahale arasında paralellik kurduğu görülecektir. Nitekim uluslararası yönetim, müdahale sonucu ortaya çıkmakta ve insani çerçevede temellendirilmektedir (Ayoob, 2004, s. 99-100). Bu bakış açısıyla, koruma amacı ile yapılan askeri müdahaleler, Üçüncü Dünya devletlerindeki uluslararası yönetim sorunlarıyla ve neo-kapitalist ekonomi politikalarının baskılarıyla ayrılmaz bir hale gelmektedir (Robertson, 2005, s. 44). Zira müdahale sonrası yeniden inşa süreci, self-determinasyonu ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için uluslararası standartları dayatmayı amaçlayarak bir ironiye neden olmaktadır. Nitekim Vartan Gregorian'ın da ifade ettiği gibi: "iyi bir otokrasi, neticede, hala bir otokrasidir" (Robertson, 2005, s. 46'da belirtildiği üzere). Şüphesiz olarak, coğrafi konum, bölgesel istikrarsızlık endişeleri, etnik veya dini ayrışmalar gibi unsurlar da insani müdahale yaklaşımını etkilemektedir. Ancak, genel anlamda Üçüncü Dünya devletleri, insani müdahalenin kolonyal tecrübelerden ayrılamayacağı fikri üzerine yoğunlaşmaktadır (Ayoob, 2004).

TWAIL, disiplinsel mantığın devamlılığını sağlayan ihlallerin farkındadır ve uluslararası hukukun arkasına gizlenen önyargıları ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, disiplinin temelinde bulunan sistematik problemler gün yüzüne çıkmakta nitekim ırk ve kültür üzerinden şekillendirilen önyargılar, değişik bir politika olarak değil, uluslararası hukukun "kalıtsal" ve "esas parçası" olarak yorumlanmaktadır (Gathii, 1998).

TWAIL'in düşünsel kaynağı olan iyileştirici yaklaşım, uluslararası bir müdahalenin meşruiyetini belirleyecek yegâne olgunun yine hukukun ortaya koyduğu ilkeler olduğunu öne sürecektir. Nitekim bu bakış açısına göre, uluslararası barış ve düzen ancak ve ancak hukukun üstünlüğü prensibinin yerine getirilmesi ile mümkün olacaktır. Bununla birlikte, iyileştirici yaklaşım, uluslararası sistemin ürettiği patolojileri görmezden gelmez, dahası bu patolojilerin uluslararası normların eşitsizliğinden kaynaklandığı dile getirir; ancak söz konusu sorunların çözümünü yine sistemin kendisinde arar ve uluslararası hukuka sorun çözücü rolünü atfeder (Çelebi ve Özdemir, 2010, s. 70-72). Öyle ise TWAIL de, Libya gibi Üçüncü Dünya ülkelerinde gerçekleşen insani müdahaleleri uluslararası hukukun temel normları çerçevesinde tartışma eğiliminde olacaktır.

Sonuç olarak, TWAIL, Üçüncü Dünya halklarına kendi devletlerinden yönelen şiddeti göz ardı etmemekle birlikte, insani müdahale ve paralelinde gelişen R2P doktrinine şüphe ile yaklaşmaktadır. Yazın, insani müdahale olgusunu uluslararası hukukun sömürgeci doğası ile ilişkilendirmekte ve *kültür, ırk, emperyalizm* gibi kavramları hukuk çözümlemesine dâhil etmektedir. Bu bağlamda, insani müdahale olgusunun, Uluslararası Hukuk disiplininde yer alan söylemlerden bağımsız analiz edilemeyeceği savunulmakta, insani güdüler ile siyasi, ekonomik ve stratejik güdülerin karşılaşması yorumlanmaktadır. Özellikle, uluslararası hukukun tarafsızlığını ve Üçüncü Dünya'nın egemenliği sorunsallaştıran TWAIL, insani müdahale doktrinine ana akım yaklaşımlardan farklı bir bakış açısı geliştirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, TWAIL'in insani müdahale analizine yer verilmesi, bir sonraki bölümde TWAIL perspektifinden analiz edilecek olan Libya müdahalesinin temel tartışma noktalarının belirlenmesi açısından gerekli görülmüştür.

## BÖLÜM V

### ÜÇÜNCÜ DÜNYA YAKLAŞIMLARI IŞIĞINDA LİBYA MÜDAHALESİ

Çalışmanın dördüncü bölümünde, insan hakları kavramı ve insani müdahale olgusu uluslararası hukuktaki genel görünümü ile tartışılmış ve marjinal konumda kalmış devletlere olan etkileri analiz edilmiştir. Tartışma, TWAIL'in insani müdahale yorumlaması ile sonlandırılmıştır. Bu bölümde ise, koruma sorumluluğunun ilk uygulaması olan Libya örnek olayına yer verilecektir. Bölümün ilk başlığında, Libya'da cereyan eden olayların parametreleri ortaya konacak, takip eden alt başlıklarda, Libya'ya yönelik harekete geçirilen 1970 ve 1973 sayılı Güvenlik Konseyi kararları değerlendirilecektir. Söz konusu değerlendirme sonrasında, Libya insani müdahalesi, hukuki ve ahlaki boyutları göz önünde bulundurularak TWAIL perspektifinden okunacak ve beşinci bölüm bu şekilde sonlandırılacaktır.

#### 5.1. Libya Müdahalesinin Parametreleri ve Gelişimi

Tunus'ta seyyar satıcılık yaparak geçimini sağlayan 1984 doğumlu Muhammed Bouazizi'nin, polisler tarafından tezgâhına el konulması üzerine, kendini yakması önce sokak protestolarına neden olmuş, sonrasında ise domino etkisi ile diğer ülkelere yayılarak, halk ayaklanmalarına dönüşmüştür (bakınız Bozarslan, 2012, s. 19; Reuters, 19 December 2010; Şahin, 2011, s. 9). Tunus'ta<sup>49</sup> başlayan ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan söz konusu halk hareketleri, hemen sonrasında Mısır<sup>50</sup>, Cezayir, Fas ve Libya'ya sıçramış, sürecin ileri safhalarında, Suriye, Yemen, Bahreyn, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, Umman ve İran'a nüfuz etmiş, dahası Irak hatta bir noktada Sudan'a kadar ulaşmıştır (Uppsala Conflict Data Program, 2011, s. 3).

Tahmin edilebileceği gibi, başarıya ulaşmış bir hareket, yeni alanlarda, başka hareketlerin modeli durumuna gelebilmekte, böylece yönetilen sınıfları radikalleşmeye, yönetici sınıfları ise sahip oldukları sistemi sürdürebilme adına “kriz mühendisliği”ne yönlendirmektedir. 2011 yılında gerçekleşen halk hareketleri de bu gerçeğe paralel olarak, iktidar ilişkilerine karşı gelebilen bir Arap varlığını kanıtlar nitelikte olmuştur (Bozarslan, 2012, s. 20-21). Nitekim Tunus Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin yönetimi bırakması sadece bir liderin devrilmesi anlamına gelmemekte, otoriter bir

<sup>49</sup> Tunus'un Arap Baharı tecrübesi ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız Tanrıverdi, 2011, s. 27-33.

<sup>50</sup> Mısır'ın Arap Baharı tecrübesi ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız Ayhan, 2011, s. 15-26.

yöneticinin ilk defa bir halk hareketi sonucu yönetimden ayrılmasını da simgelemektedir (Şahin, 2011, s. 9). Şüphesiz olarak, bu durumun, “Arap Baharı” sürecini tecrübe eden diğer Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine sosyolojik ve siyasi yansımaları olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu sosyolojik ve siyasi etkinin hareketin yayılmasında tek belirleyici olduğunu söylemek eksik bir yorumlamaya neden olacaktır. Zira bu ülkelerde benzer baskıcı yönetimlerin var oluşu, dahası iktisadi realitenin halk tabanındaki seyri Tunus’ta başlayan fırtınayı Bahreyn’e kadar taşınmış ve coğrafyanın kaderini geri dönülmez biçimde etkilemiştir. Halk hareketlerinin yaşandığı bölgenin yapısı incelendiğinde, ülkelerin tamamına yakınının demokratik bir sisteme sahip olmadığını, iktidarı meşruiyetini askeri darbe ile gerçekleştirmiş yönetimlerin sürdürdüğünü, bunun sonucunda toplumun otoriter devlet kurumları ile baskılandığını söylemek mümkün olacaktır (Oğuzlu, 2011, s. 9). Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer konu, halk isyanlarının gerek coğrafi gerek ise siyasi ve sosyal açıdan çevreden geliyor olmasıdır (Bozarslan, 2012, s. 19).

Çizilen bu tabloya bakıldığında, coğrafyada yaşanan halk hareketlerinin Kuzey Afrika ülkesi olan Libya’ya sıçraması şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim 15 Şubat 2011 tarihinde Bingazi’de<sup>51</sup> bir insan hakları aktivistinin tutuklanması sonucu Libya ayaklanmaları başlamış ve olaylar çok kısa bir süre içinde diğer şehirlere sıçramıştır (Bölme, Ulutaş, Özhan, Küçükkeleş, 2011; Hasler, 2012; s. 62).

Libya’da süreç Tunus ve Mısır’da olduğu şekilde işlememiştir. Bu durumun başlıca sebebi, Libya’da Muammar Kaddafi’nin, halk ayaklanmalarına karşı uyguladığı şiddetin biçimidir (Uppsala Conflict Data Program, 2011, s. 6). Libya’da cereyan eden gösterilere ve bu gösterilerde ortaya konan taleplere, başlarda hükümet yetkilileri çözüm üretmeye çalışmış ancak taleplerin rejim değişikliğine yönelmesi ile birlikte olayların seyri askeri güç kullanımına doğru yön değiştirmiştir Libya’da şiddetin aşırı boyutta uygulanabilmesi, Kaddafi’nin Libya’da inşa etmiş olduğu iç dengelerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Sosyalizm, Arap milliyetçiliği ve özgün bir İslam tefsirinden esinlenen Kaddafi, “Cemahiriye” ismini verdiği sistemi, halkın siyasi partilerin aracılığına ihtiyaç duymaksızın kendi kendini yönetmesi olarak karakterize etmiştir. Sistem teorik bağlamda halkın mutlak gücünü simgelemektedir. Buna karşın, devlet birimlerine yerleştirilen kişiler aracılığıyla, Kaddafi, iktidarın mutlak ve tek belirleyicisi olarak ülke yönetimini sürdürmüştür (Bölme ve diğerleri, 2011, s. 9-10). Libya’daki durumu diğer

<sup>51</sup> Bingazi, Libya’nın ikinci büyük şehri ve ayaklanmanın temel merkezidir (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 246).

bölgelerden farklı tutan bir diğer etmen, Kaddafi'nin Batı ile iyi ilişkiler kuramamış bir lider olmasından ileri gelmektedir (Lubura-Winchester ve Jones, 2013).

Bununla birlikte, coğrafyada yaşanan isyanların temelinde sosyal ve siyasal etkenlerin yanı sıra iktisadi realiteler de belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, analizi, Libya'daki ekonomik durumu somutlaştırarak sürdürmek gerekmektedir. 2011 yılının verilerine bakıldığında, Libya, petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan ülkeler arasında Afrika'da birinci sırada yer almaktadır. Ayrıca dünya petrol rezervlerine sahip olan ülkeler arasında dokuzuncu sırada yer alırken, üretim sıralamasında on yedincidir. Dünyadaki doğal gaz rezervleri sıralamasında yirminci sırayı temsil eden Libya, doğal gaz üretiminde otuz ikinci sırada yer almaktadır (U.S. Energy Information Administration (EIA), 2014). Mevcut veriler, Libya'nın önemli bir petrol ülkesi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu noktada, İngiltere ve Libya arasında, petrol şirketleri kanalı ile kurulmuş önemli ekonomik bağlantıların olduğunu vurgulamak gerekmektedir (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 255). Aynı şekilde, müdahale öncesi, Fransa ve Libya arasında ekonomik bağlantıların arttığını görmek mümkündür. Ekim 2010 tarihinde, Fransa ve Libya arasında “Niyet Beyanı” (*Declaration of Intent*) imzalanmış ve birçok alanda “stratejik ortaklık”ın adımları atılmıştır (The Tripoli Post, 2010). Avrupalı devletler ile Libya arasındaki ekonomik kanallar ve doğrudan yatırımlar, söz konusu ülkelerin dikkatinin neden diğer ülkelerden daha çok Libya'ya yoğunlaştığını açıklar niteliktedir (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 255).

Libya, petrol ve doğal gaz rezervlerinden elde ettiği gelirlere paralel olarak, ithalat ve ihracat noktasında da istikrarı sağlamayı başarmıştır. Buna karşın, ülkenin ekonomik gelişme kapasitesi, tepeden tabana yönelmemiştir. Bu durum, gelir adaletsizliğini ortaya çıkarırken, işsizlik sorununa da neden olmuştur. Dahası, ülkede yaşanan liberal ekonomiye geçiş hareketi ile birlikte, geniş halk kitlelerinin sosyalist ekonomik sistemin sunduğu katkılardan yararlanma fırsatı ortadan kalkmış, bu da halk tabanı için daha yıpratıcı bir sürecin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda, ülkede belirli bir grup zenginleşirken, halk giderek fakirleşmiş böylece isyanın ekonomik boyuttaki yapı taşı tamamlanmıştır (Bölme ve diğerleri, 2011, s. 17-18).

Mısır ve Tunus'un aksine, aşiret yapısı Libya'da sadece belirli bölgelerde sınırlı kalmamış, ülke genelinde iktidar yapısını belirleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Bu doğrultuda, isyanlar sırasında Tunus ve Mısır ordularının özerkleşmesi mümkün olurken, Libya'daki kabile yapısı buna imkân tanımamış aksine resmi ordu,

devletin milis ordusunun kontrolünde hareket etmiştir (Bozarslan 2012, s. 24; Bölme ve diğerleri, 2011, s. 10). Kaddafi'nin ülke geneline yayılmış bir isyan sürecinde böylesine güçlü bir duruş sergileyebilmesinin altında yatan temel neden, Kaddafi'nin liderliği süresince muhalefetin sistematik olarak sindirilmiş olmasıdır (Bölme ve diğerleri, 2011). Bu gelişmelerin sonucunda, Libya'da yaşanan olaylar katliam boyutuna ulaştığına dair uluslararası toplumun kanaati güçlenmiştir. Tunus ve Mısır sürecinde “izle ve gör” politikasını yürüten merkez ülkelerini, bölge ülkelerini ve uluslararası aktörleri sürecin içine dâhil etmiştir. Diğer bir deyiş ile coğrafi, sosyal, siyasi ve ekonomik yönü ile çevre ülkelerde cereyan eden olaylar, merkezin de sürece dâhil olması sonucu uluslararası gündeme taşınmıştır.

### **5.1.1. 1970 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı**

Libya'da yükselen tansiyonun akabinde BM Güvenlik Konseyi 22 Şubat 2011 tarihinde toplanmış ve Libya'daki olayların uluslararası camianın gündeminde olduğunu vurgulayan bir bildiri yayımlamıştır. Henüz karar aşamasına ulaşmamış olan bu bildiride, Libya hükümetine, uluslararası ve ulusal sorumlulukları hatırlatılmakta, Libya halkını koruma görevinin hükümetin mesuliyetinde olduğu fikrinin altı çizilmektedir (United Nations Security Council (UNSC), 2011a). Konsey'in attığı bu adımdan sonra, Libya'daki durumda herhangi bir iyileşme saptanmamış, aksine uluslararası toplumda mevcut durumun kötüleştiği yönünde bir algı oluşmuştur. Bunun üzerine, Güvenlik Konseyi, Libya halkının tecrübe ettiği olayların sadece insani normlar bağlamında değerlendirilemeyeceğini, bu çatışmaların uluslararası barış ve istikrarı zedeleyecek boyutlara ulaştığını teyit etmiştir. Söz konusu algı değişimi, BM Antlaşması'nın “Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler” başlıklı VII. bölümünde Konsey'e tahsis edilen hakların kullanılması için gerekli olan hukuki ve siyasi zemini sağlamıştır (Çağiran, 2011a, s. 17). Bunun üzerine, Konsey, BM Antlaşması'nın 41. maddesi uyarınca, “silahlı kuvvet kullanımını içermeyen” her türlü önlemi harekete geçirme amacı ile 26 Şubat 2011 tarihinde 1970 sayılı kararı harekete geçirmiştir (UNSC, 2011b).

Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 1970 sayılı karar, uluslararası toplumun Libya hükümetine ilişkin beklentilerini ortaya koymakta ve bu beklentilerin yerine getirilebilmesi için Libya hükümetine karşı alınacak olan zorlayıcı tedbirleri belirlemektedir. 1970 sayılı karar tarihi bir diplomatik hamledir, nitekim ilk defa R2P

doktrini, bir BM üyesine karşı zorlayıcı tedbirlerin alınması yönünde harekete geçirilmiştir (Adams, 2014). Güvenlik Konseyi, 1970 sayılı karar doğrultusunda, Libya hükümetine yönelttiği taleplerini iki madde çerçevesinde sınıflandırmaktadır. Buna göre, öncelikli olarak, uygulanan şiddete ivedilikle son verilmesi ve Libya halkının haklı taleplerinin yerine getirilmesi hususunda çağrı yapılmaktadır. İkinci olarak, insan haklarına ve insani hukuka saygı göstermek ve buna paralel olarak uluslararası insan hakları gözlemcilerinin bölgeye bir an önce ulaşmasına olanak tanınması gerekmektedir. Aynı madde dâhilinde ülkede yaşayan yabancı uyruklu kişilerin güvenliğinin sağlanması ve şayet bu şahıslar ülkeden ayrılmak isterlerse gerekli olanakların sağlanması durumu vurgulanmaktadır. İkinci maddenin takip eden bir diğer alt başlıkta, Konsey, insani yardım kuruluşlarının ülkeye giriş yapabilmesine, dahası insani ve tıbbi yardımların bölgeye ulaştırılması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Son olarak, medyaya karşı uygulanabilecek her türlü sınırlandırmanın bir an önce kaldırılması talep edilmektedir. Güvenlik Konseyi, Libya hükümetine yöneltilen taleplerin akabinde BM üye devletlerine seslenmekte ve ülkeden ayrılmak isteyen yabancılar konusunda işbirliği içinde hareket etmeleri gerekliliğini ortaya koymaktadır (UNSC, 2011b).

Güvenlik Konseyi, 1970 sayılı karar kapsamındaki bu taleplerin harekete geçirilmesi için alınacak olan zorlama tedbirleri ise dört maddede toplamaktadır (UNSC, 2011b). Birinci zorlama tedbir, Libya’da cereyan eden olayların 15 Şubat 2011 tarihinden itibaren Uluslararası Ceza Mahkemesi<sup>52</sup> (*International Criminal Court-UCM*)’ne taşınmasıdır (para. 4). Mahkeme, BM sisteminden bağımsız bir organdır ve “soykırım”, “savaş suçları” ve “insanlığa karşı suçlar”<sup>53</sup> başlıklarına ilişkin davalara

<sup>52</sup> UCM’nin temelleri, 1998 yılında ortaya konan ve 120 devlet tarafından kabul edilen Roma Statüsü (Roma Statute) ile atılmıştır. UCM, 60 devletin Roma Statüsü’nü onaylaması sonucu 1 Temmuz 2002’de kurulmuş bir yargı organı olup, uluslararası toplumu ilgilendiren ciddi suçların faillerini cezalandırma amacına hizmet etmektedir. UCM’nin kurulması oldukça önemli, nitekim mahkemenin cezai yaptırım uygulayacağı suçlar ile R2P’ye gerekçe teşkil eden suçlar orantılılık göstermektedir. Klasik öğretide sadece devletler uluslararası hukukun süjesi iken, artık bireyler de uluslararası hukukun önemli bir süjesi haline gelmiştir (Halatçı Ulusoy, 2013).

<sup>53</sup> Roma Statüsü (1998), “insanlığa karşı suçlar” kavramı, herhangi bir sivil topluluğa yönelmiş büyük ölçekli veya sistematik bir saldırının parçasını oluşturan eylemleri kapsamaktadır. İnsanlığa karşı suç olarak nitelendirilen eylemler; “a) öldürme; b) toplu yok etme; c) esir etme; d) halkın sürülmesi ve ya zorla nakli; e) uluslararası hukukun temel kurallarının ihlali sonucu hapsedme veya fiziki özgürlüğün başka biçimlerde ciddi olarak kısıtlanması; f) işkence g) ırza geçme, cinsel köleleştirme, fuhuşa zorlama, hamileliğe zorlama, zorla kısırlaştırma, veya benzer ağırlıkta diğer cinsel şiddet; h) . . . Divan’ın yetkisi içindeki herhangi bir suç ile ilgili olarak diğer eylemlerle ilintili esaslar çerçevesinde herhangi bir gruba veya herhangi bir belirlenebilir topluluğa zulmetme; i) kaybolan şahıslar; j) ırk ayrımcılığı; k) vücuda veya ruhsal ve fiziksel sağlığa ciddi zarara bilinçli olarak neden olacak nitelikteki diğer benzeri insanlık dışı eylemler” olarak belirtilmektedir (art. 7). Çalışma kapsamında “insanlığa karşı suçlar” olgusunun

bakmaktadır (International Criminal Court, n.d.). UCM'nin yetki alanı<sup>54</sup> Roma Statüsü'nü<sup>55</sup> onaylayan böylece UCM'nin yetkisini kabul etmiş olan devletleri kapsamaktadır. Bu noktada Libya'nın Roma Statüsü'ne taraf olmadığının altı çizilmelidir. Buna karşın, sürecin işleyişinde Güvenlik Konseyi'nin istisna teşkil eden yetkisi gündeme taşınmaktadır. Şayet söz konusu suçlar, uluslararası barış ve güvenliği tehdit eder nitelikte ise, Güvenlik Konseyi, Statü'ye taraf olmayan devletlerin vatandaşlarının UCM'de yargılanmasını talep etme hakkına sahiptir. Nitekim Konsey, mevcut bu hakkına istinaden, Libya konusunun UCM'ye taşınmasını talep etmiştir. Söz konusu suç, Roma Statüsü'ne taraf olmayan bir devletin toprak sınırları içerisinde gerçekleşmiş veya taraf olmayan bir devletin vatandaşı aracılığıyla işlenmiş olsa dahi, Güvenlik Konseyi'nin, durumu savcıya bildirmesi halinde, UCM'de yargı kanalı açılacaktır. Bununla beraber, söz konusu olaya ilişkin bir dava açılıp açılmayacağı kararı UCM savcısının kararına bağlıdır (Kurşun, 2011, s. 10). Ayrıca, Roma Statüsü (1998) gereğince, söz konusu suçlara ilişkin yargı yetkisi öncelikli olarak ilgili devlete aittir. Diğer bir deyiş ile, UCM'nin statüsü "tamamlayıcı" niteliktedir (art 17; ayrıca bakınız Halatçı Ulusoy, 2013).

Libya'ya yönelik harekete geçirilen ikinci grup zorlama tedbirler, silah ambargosu başlığı altında ifade edilmektedir (UNSC, 2011b, para. 9-14). Buna göre, Libya'ya doğrudan veya dolaylı yollar ile ulaşacak her türlü silah ve askeri materyalin satılmasını veya sevk edilmesini yasaklamaktadır. Çatışmanın şiddetlenmesini önlemeye yönelik bu tedbirlerin en dikkat çekici noktasını, Güvenlik Konseyi'nin diğer devletlerden sorumluluk alarak kendi vatandaşlarının bu çatışmalara katılmalarını engellemesini istemesidir (Çağırın, 2011a, s. 19). Konsey'in ortaya koyduğu üçüncü grup tedbirler seyahat yasağına ilişkin hükümlerdir (UNSC, 2011b, para. 15-16). Buna göre, Kaddafi ve ailesini, dahası rejim yanlısı ülke yöneticilerini kapsayan 16 kişilik bir liste oluşturulmuş ve bu listede ismi geçen kişilerin seyahat özgürlükleri yasaklanmıştır. Libya'ya yönelik zorlama tedbirlerin dördüncü ve son parçasını, kaynakların dondurulması oluşturmaktadır (UNSC, 2011b, para. 17-21). Buna göre, Kaddafi'nin

---

öne çıkması sebebi ile bu kapsama giren suçların ayrıntılı listesi verilmiştir. Soykırım ve savaş suçları olarak nitelendirilen eylemlerin kapsamı için bakınız Roma Statute, art. 6,8.

<sup>54</sup> Roma Statüsü (1998)'ne göre UCM'nin üç durumda mevcut bir suç ile ilgili yargı yetkisini harekete geçirebilme hakkı vardır. Birincisi, işlenmiş bir suçun bir taraf devlet tarafından 14. madde uyarınca Mahkeme savcısına bildirilmesidir (art. 13/a). İkincisi, BM Güvenlik Konseyi'nin tespit ettiği bir suç Mahkeme savcısına bildirilmesidir (art. 13/b). Üçüncüsü ise, 15. madde uyarınca, savcı tarafından soruşturmanın başlatılmasıdır (art. 13/c).

<sup>55</sup> Roma Statüsü, "Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran uluslararası antlaşmaya verilen addır. Uluslararası hukuk literatüründe devletlerin imzaladıkları yeni bir hukuk kurumu oluşturan uluslararası antlaşmalara 'statü' adı verilir" (Kurşun, 2011, s. 6).

ailesine mensup olan altı kişinin mal varlıklarının dondurulması yönünde karar verilmiştir. Libya'ya yönelik alınan tedbirler bu şekilde iken, üye devletlere de Genel Sekreterlik ile birlikte hareket ederek, Libya'daki insani yardımları kolaylaştırmaları yönünde çağrıda bulunulmuştur.

Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 1970 sayılı karar şu ifadeler ile son bulmaktadır: Konsey, Libya'lı yetkililerin eylemlerini devamlı denetleyecek ve bu karar kapsamında yer alan önlemlere uyup uymadıkları değerlendirmesine paralel olarak, söz konusu tedbirleri ağırlaştırabilecek, değiştirebilecek, geçici olarak durdurabilecek ve ya tamamen ortadan kaldıracaktır. Söz konusu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Güvenlik Konseyi sürecin işleyişini Libya'lı yetkililerin karar sonrası davranış ve eylemlerinin belirleyeceğini ifade etmektedir.

### 5.1.2. 1973 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı

1970 sayılı kararın yetersiz olduğu yönünde uluslararası toplumun kanaatinin yoğunlaşması üzerine, BM Güvenlik Konseyi, birinci karardan yaklaşık üç hafta sonra 17 Mart 2011 tarihinde, 1973 sayılı kararı almıştır (UNSC, 2011c).<sup>56</sup> 1973 sayılı kararın giriş kısmında Libya hükümetinin bir önceki kararda yer alan talepleri yerine getirmemesi kınanmıştır. Bununla birlikte, Libya'daki olayların seyrinin giderek kötüleştiğinin altı çizilmiş, tırmanan şiddet olayları sonucu can kaybının arttığı belirtilmiş, Kaddafi hükümetinin ortaya koyduğu uygulamaların ağır ve sistematik insan hakları ihlali olduğu hatırlatılmış ve süreç içinde yaşananlar insanlığa karşı suç olarak nitelendirilmiştir.

Güvenlik Konseyi söz konusu tespitlerini ve eylem planını, Arap Ligi (*Arab League*)'nin 12 Mart 2011 tarihli toplantısında almış olduğu 7360 sayılı karara paralel olarak Konsey'e yaptığı çağrıya dayandırmaktadır. Arap Ligi, almış olduğu kararda, Güvenlik Konseyi'nin iki tür tedbiri harekete geçirmesini talep etmektedir. Öncelikle, Arap Ligi, Libya'da giderek vahimleşen duruma sessiz kalınmamasını ve buna paralel olarak komşu devletlerin egemenliklerine zarar vermeyecek şekilde Libya'da uçuşa yasak bölge (*no fly zone*) ilan edilmesini talep etmektedir. İkinci olarak ise, Libya'daki halkın ve orada ikame eden yabancıların korunmasına olanak tanımak amacı ile güvenli bölgeler tahsis edilmesi isteminde bulunmaktadır. Bununla birlikte, Libya hükümetinin

<sup>56</sup> Güvenlik Konseyi'nce alınan her iki karar da, BM Antlaşması'nın VII. Bölümüne dayandırılmıştır. Ancak operasyonun başlangıcından itibaren, 1973 sayılı kararın tam olarak neye yetki verdiği konusundaki tartışmalar başlamıştır (Pommier, 2011, s. 1066, 1068).

meşruiyetini tamamen yitirdiğinin altını çizen karar, BM'ye, Afrika Birliği (*African Union*)'ne, İslam Konferansı Örgütü (*Organization of Islamic Conference*)'ne ve Avrupa Birliği'ne bir arada hareket etmeyi sürdürme çağrısında bulunmaktadır (Arab League, 2011).

Uluslararası kamuoyunun gösterdiği mevcut tepkileri de dikkate alana BM Güvenlik Konseyi'nin BM Antlaşması'nın VII. bölümüne ithafen harekete geçirdiği 1973 sayılı kararın başlıca hükümleri aşağıdaki gibidir (UNSC, 2011c):

- 1) BM Güvenlik Konseyi, öncelikli olarak, 1970 sayılı karara benzer şekilde, acil olarak ateşkes ilan edilmesini ve sivillere karşı uygulanan şiddetin durdurulmasını talep etmektedir (para. 1).
- 2) Libya topraklarının herhangi bir parçasının işgaline olanak tanımayacak şekilde ve 1970 sayılı kararın 9. paragrafına paralel olarak her türlü tedbir harekete geçirilecektir. Bu hüküm, BM üyesi olan devletlere tek başına veya bölgesel örgüt veya düzenlemeler çerçevesinde, Genel Sekreterlik ile birlikte hareket ederek, söz edilen gerekli tedbirleri uygulama imkânını tanımaktadır (para. 4).
- 3) Libya hava sahası üzerinde, ülke hava sahasının tamamını kaplayacak şekilde uçuşa yasak bölge oluşturulacaktır (para. 6-8).
- 4) Paralı askerlerin kullanımına ilişkin hüküm de dâhil olmak üzere, 1970 sayılı kararın ortaya koyduğu silah ambargosu, mevcut durumda genişletilecek ve değiştirilecektir (para. 13).
- 5) Silah ambargosu kararına benzer şekilde, uçuş yasaklarına ilişkin de bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre, Libya vatandaşlarına ve ya firmalarına ait olan hava araçlarına üye devletlerin topraklarında uçuş izni verilmeyecektir. Ancak, acil iniş durumları ve BM Yaptırımlar Komitesi'nin iznine tabii olan uçuşlar bu yasaklamanın dışında tutulacaktır (para. 17).
- 6) Bir diğer hüküm, mal varlıklarının dondurulması başlığı altında harekete geçirilmiştir. Buna göre, Libya otoritesine ve onun çevresinde bulunan kişilere uygulanan mal varlığı dondurma konusunda ilave tedbirler alınacaktır. 1970 sayılı kararın, 17, 19, 20 ve 21. paragraflarında geçen hükümler, Libya hükümetinin sahip olduğu veya hükümet tarafından doğrudan yahut dolaylı olarak yönetilen her türlü mali varlığa ve iktisadi kaynağa uygulanacaktır (para. 19).

- 7) 1970 sayılı kararda, seyahat yasağı bulunan ve Ek-I'de yer alan kişilerden ayrıca Ek-II'ye mal varlıklarının dondurulması çerçevesinde konu olan kişilerden oluşan listeye (Kaddafi ve yakınları) ilaveler yapılacaktır (para. 22).
- 8) 1970 sayılı kararda kurulan Müeyyide Komitesine yardımcı olarak, BM Güvenlik Konseyi'nce alınan yaptırım kararlarının uygulanmasını takip etmesi amacı ile sekiz üyeden oluşan bir Uzmanlar Grubu kurulacaktır (para. 24).

BM Güvenlik Konseyi'nin Libya'ya askeri müdahalede bulunmasına ilişkin almış olduğu 1973 sayılı karar genel hatları ile 1970 sayılı kararda alınan hükümleri teyit etmekle birlikte, Libya hükümetine karşı zorlayıcı tedbirlerin şiddetinin arttırıldığı gözlemlenmektedir. Bu karardaki tedbirlerin büyük çoğunluğu, önceki kararın içerdiği hükümlerin genişletilmesi esasına dayanmaktadır. Bununla birlikte, 1973 sayılı kararın ayırıcı unsuru, Libya'ya yönelik bir askeri müdahale düzenlenmesine izin vermesi ve Libya hava sahası üzerinde uçuşa yasak bölge oluşturulmasıdır (Çağırın, 2011b, s. 45).

Bu noktada, 1973 sayılı kararın BM Güvenlik Konseyi daimi ve geçici üyelerince nasıl değerlendirildiği üzerinde durmak gerekmektedir. BM Güvenlik Konseyi, 17 Mart 2011 tarihinde<sup>57</sup> düzenlediği toplantıda, 1973 sayılı kararı oylamış ve her üye söz konusu karar ile ilgili görüşlerini açıklamıştır (UNSC, 2011d, s. 2-10). İlk söz alan ülke Fransa, 1970 sayılı kararın, Libya hükümetinin sivillere yönelik eylemlerine karşı yetersiz kaldığının altını çizmiş ve üye devletlere, yeni kararı kabul etmeleri yönünde çağrıda bulunmuştur. İkinci sırada söz alan Lübnan, Kaddafi rejiminin halkına yönelik eylemlerine dikkat çekerek, Arap Ligi'nin 12 Mart tarihli kararına göndermede bulunmuştur. Arap Ligi'nin aldığı karara paralel olarak, Kaddafi rejiminin meşruiyetini kaybettiği fikri vurgulanmıştır. Bununla birlikte, Libya'da barışçıl bir çözüm istediklerini ifade eden Lübnan temsilcisi, Genel Sekreterlik adına hareket eden özel temsilci Abdel-Elah Al-Khatib'in üstlendiği misyonu desteklediklerini bildirmiştir.

Lübnan'ın ardından söz alan Birleşik Krallık temsilcisi, özet olarak, 1973 sayılı kararın şiddetin bitirilmesi, sivillerin korunması ve Libya halkının kendi geleceğini belirlemesine izin verilmesi amacına hizmet ettiğini dile getirmiştir. Dördüncü sırada söz alan Almanya, öncelikle Arap Ligi ve Afrika Birliği ile işbirliği içinde hareket edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Alman temsilci, Almanya'nın iktisadi yaptırımları bütünüyle desteklediğini bildirmekte ancak askeri tedbirler konusunda daha

<sup>57</sup> Mevcut tarihte, Güvenlik Konseyi geçici üyeleri, Bosna-Hersek, Brezilya, Kolombiya, Gabon, Almanya, Hindistan, Lübnan, Nijerya, Portekiz ve Güney Afrika'dır.

ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemektedir. Kullanılacak askeri gücün risklerinin olduğunun altını çizen Alman temsilci, bunun büyük can kayıplarına neden olabileceğini belirtmektedir. Bu sebeple, Almanya, askeri seçenekleri desteklememekte ve böyle bir operasyon düzenlenmesi halinde Alman güçlerinin söz konusu askeri müdahaleye dâhil olmayacağını ifade etmektedir. Almanya'dan sonra söz alan ABD temsilcisi de, Fransa ve Lübnan temsilcileri ile benzer şekilde, Arap Ligi'nin Güvenlik Konseyi'ne yapmış olduğu çağrı üzerine yoğunlaşmış ve Libya halkının geleceğinin Libya vatandaşları tarafından belirleneceği sözleri ile konuşmasını sonlandırmıştır.

Hindistan temsilcisi, Lübnan ile benzer şekilde, Libya'ya gönderilen özel temsilcilik misyonunu desteklediği ifadesi ile sözlerine başlamış, ancak temsilcinin değerlendirilmesine ilişkin ayrıntılı bilginin kendilerine verilmemiş olmasına dikkat çekmek istemiştir. Bununla birlikte, Hindistan temsilcisi, BM Antlaşması VII. bölüm kapsamında yer alan zorlama tedbirlerin kim tarafından harekete geçirileceği, bu tedbirlerin nasıl uygulanacağı konusunun açık olmadığını dile getirmektedir. Ayrıca, Libya'nın egemenliğine, birliğine ve toprak bütünlüğüne mutlak bağlılığın olması gerekliliği vurgulanmaktadır. Görüldüğü gibi, Hindistan'ın da tıpkı Almanya gibi, Libya'ya askeri müdahale konusunda ciddi çekinceleri bulunmaktadır. Dahası, alınan mali tedbirlerin, Libya halkına zarar verecek boyutlara ulaşması ihtimali üzerinde durulmuş ve hali hazırda zaten kötü olan durumun daha da kötüleşmesine karşın tedbirli olunmasına yönelik çağrıda bulunmuştur.

Güvenlik Konseyi'nin bir diğer geçici üyesi Brezilya'da tıpkı Hindistan gibi, askeri operasyon fikrine yönelik çekincelerini belirtmiştir. Brezilya, 1973 sayılı kararın, ortaya koyduğu tedbirlerin ötesinde bir çağrının yapıldığı fikrini gündeme taşımıştır. Buna göre, kararın 4. maddesinde, ortaya konan güç kullanımının, sivilleri yönelik şiddeti engelleme ortak amacına hizmet edeceği fikri Brezilya tarafından onaylanmamaktadır. Aksine, güç kullanımının tansiyonun yükselmesinde ve daha fazla zararın ortaya çıkmasında itici bir güç olacağı belirtilmektedir. Bu sebeple, yaşanan insani krizin önemine dikkat çekmekle birlikte tıpkı Hindistan ve Almanya gibi Brezilya da, Libya'ya askeri müdahalede bulunulması fikrine karşı çıkmıştır.

Karara yönelik herhangi bir çekince ileri sürmeyen Bosna-Hersek ise, özetle, 1973 sayılı kararın Libya halkının yararına olacağı fikrini beyan etmiş ve bu karar çerçevesinde Libya halkının arzu ettiği barış ve demokrasi ortamına kavuşacağına dair taşıdığı inancı ortaya koymuştur. Bosna-Hersek'ten sonra söz alan Kolombiya, 1973 sayılı kararın amaçlarının, insani itkiler ile harekete geçirildiğini ve buna paralel olarak

sivilleri korumaya yönelik bir karar alındığını ifade etmiştir. Kolombiya, bir devlete yönelik güç kullanımı veya bir devletin işgali lehine oy kullanmadığını belirtmekle birlikte, Libya hükümetinin 1970 sayılı karara uymayarak tüm çağrılarını boşa çıkardığını dile getirmektedir. Bu nedenle, BM Güvenlik Konseyi'nin, VII. Bölüm kapsamındaki haklarını harekete geçirme konusunda hiçbir şüphesinin kalmadığı fikri vurgulanmaktadır.<sup>58</sup>

Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden Rusya da Libya'ya askeri müdahale düzenlenmesi fikrine açıkça karşı çıkan ülkelerden bir diğeridir. Ayrıca, Konsey'in aldığı kararda bazı noktalara netlik kazandırmadığının altı çizilmiştir. Bu bağlamda, Rus temsilci, uçuşa yasak bölgenin nasıl oluşturulacağı, güç kullanımının sınırlarının ne olacağı gibi konuların yeterince aydınlatılmadığını ifade etmektedir. Ayrıca 1973 sayılı karardaki hükmün, çok geniş ölçekte askeri müdahaleye olanak tanıdığı vurgulanmaktadır. Rusya, ortak insani değerler nedeniyle kararı reddetmeyeceğini ancak Libya'da öncelikli amacın sivil halkın güvenliğini sağlamak, uzun vadeli bir istikrar ortamı yaratmak ve acilen ateşkes ilan etmek olduğunu bildirmektedir.

Dönemin geçici üyelerinden Portekiz, Nijerya ve Güney Afrika da bir an önce şiddetin önlenmesi ve sivillerin korunması noktasına odaklanmış ve 1973 sayılı kararın bu amaçla alındığına dair inançlarını belirterek, kararı onaylayan görüşlerini bildirmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olan ve söz konusu toplantıya başkanlık eden Çin temsilcisi, Çin'in uluslararası ilişkilerde güç kullanımına her zaman karşı olduğu fikrini ön planda tutmuştur. Ayrıca 1973 sayılı karara ilişkin, Çin'in ve diğer Konsey üyesi devletlerin bazı temel sorularının olduğunu ancak bu soruların cevapsız bırakıldığını bildirmiştir. Bununla birlikte, Arap Ligi'nin uçuşa yasak bölge oluşturulması talebine büyük önem verdiğini beyan eden Çin, gerek Afrika Birliği gerek Arap Ligi gerek ise Genel Sekreterlik adına hareket eden özel temsilci aracılığıyla atılacak her türlü barışçıl adımı destekleyeceğini ifade ederek toplantıyı sonlandırmıştır.

Sonuç olarak, Libya'daki duruma ilişkin toplantıda, Güvenlik Konseyi'ne üye 15 devletin 10 tanesinin vermiş olduğu olumlu oy ile Libya'ya askeri müdahaleye izin veren 1973 sayılı karar kabul edilmiştir. Burada dikkat çekici olan nokta, çekimser kalan beş devletten ikisinin daimi üyeler olan Rusya ve Çin oluşudur. Kararı veto yetkisi bulunan bu iki ülke, her ne kadar askeri müdahale konusundaki çekincelerini

<sup>58</sup> Görüldüğü gibi, ağır insan hakları ihlalleri, uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Böylece uluslararası düzeyde insan haklarının korunması, klasik içişlerine karışmama yasağının bir istisnası olarak kabul görmeye başlamıştır (Halatçı Ulusoy, 2013, s. 278-279).

bildirmiş olsalar dahi, kararı veto etmeyerek bir anlamda karara destek olmuşlardır. Bununla birlikte, Brezilya'nın çekimser kalışı dikkate değerdir. Tersten bir okuma yapıldığında, Afrika Birliği üyesi olan Gabon, Nijerya ve Güney Afrika'nın çekimser kalmayı tercih etmemiş olmaları ve “evet” diyen devletler grubunda yer almaları ise dikkat çekici bir diğer noktadır. Bu durum söz konusu ülkelerin, bölgesel istikrarsızlık endişelerinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, Batı'nın ayrılmaz bir parçası olarak görülen Almanya'nın karara yönelik çekince koyması dikkat çekicidir. Sonuç olarak, NATO kanalı ile harekete geçirilecek bir operasyona başta Rusya ve Çin olmak üzere karşı olan ülkeler olmasına rağmen karara yönelik tek bir olumsuz oy verilmemiştir (Adams, 2014). Tüm bunlar göz önüne alınarak, Libya müdahalesine olanak tanıyan 1973 sayılı karar değerlendirildiğinde, karar, alınış biçimi itibari ile uluslararası hukuka uygundur. Ancak içeriği ve uygulanış biçimi açısından irdelenmesi gerekmektedir. Sonuç olarak 1973 sayılı karar doğrultusunda, 19 Mart 2011 tarihinde, Fransa, İngiltere ve ABD önderliğinde Libya müdahalesi başlatılmıştır (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 245). Bu bağlamda Libya müdahalesinin eşiği ve insani amaçlar ile politik arzular arasındaki denge tartışmaya açılmalıdır (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 246).

## **5.2. Libya Müdahalesinin Üçüncü Dünya Yaklaşımları Açısından Değerlendirilmesi**

TWAIL, uluslararası hukuku, hukuki bir rejim olmanın ötesinde, politik amaçlara hizmet eden bir katalizör olarak değerlendirmektedir. Diğer bir deyiş ile, Üçüncü Dünya devletlerinin marjinal konumlarının uluslararası hukuk yolu ile giderilmediğini, aksine sağlamlaştırıldığını böylece uluslararası hukukun, güçlünün güçsüzü tahakkümü altına almasını kolaylaştırdığını öne sürmektedir. Bu bağlamda, özellikle insan hakları ve insanlığa karşı suç söylemleri ile Üçüncü Dünya devletlerine yapılacak olan müdahalelere zemin hazırlandığı iddiası gündeme taşınmaktadır. Üçüncü Dünya devletleri siyasi ve sosyoekonomik yapıları sebebi ile, iç anlaşmazlıklar ve dış müdahaleler konusunda sıkça savunmasız kalmakta ve insani müdahalenin nüfuz alanı haline gelmektedir (Ayoob, 2004, s. 100). Bununla birlikte, Üçüncü Dünya devletlerinin artık uluslararası hukukun ortaya koyduğu doktrinlerin dışında kalması söz konusu değildir. Nitekim “nihai medenileştirme projesi” olarak adlandırılan insan hakları

hukuku, Üçüncü Dünya devletleri nezdinde önemli bir baskı unsurudur (Mutua, 2001, s. 236).

TWAIL'in uluslararası hukuka yönelttiği eleştiriler çerçevesinde, Libya müdahalesine ilişkin bazı soruların sıralanması yerinde olacaktır: Libya'ya müdahale etmek için dünya devletlerinin yeterli sebebi var mıydı? 1973 sayılı müdahale kararının, devletlere tanıdığı yetki, sınırları itibari ile hukuka uygun muydu? Libya'ya düzenlenen Birleşik Koruyucu Harekât (*Operation Unified Protector*) öncesinde, sırasında ve sonrasında R2P'nin ilkelerine sadık kalınmış mıdır? Daha da önemlisi, insani amaçlar ile gerçekleştirilen müdahale, eylemin temel amacına hizmet etmiş midir?

Robert Knox (2013), Libya müdahalesinin üç farklı tartışmayı ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Bu tartışmalar, müdahaleler ile emperyalizm arasındaki ilişkiyi, müdahale edenin ulusal çıkar hesaplamalarını ve demokrasi ile insan hakları ilkelerinin müdahale aracılığıyla yayılması konularına odaklanmıştır (s. 111-112). Bu bağlamda, Libya'ya düzenlenen müdahalenin<sup>59</sup> hukuki ve etik boyutunun değerlendirilebilmesi için analize 1973 sayılı kararın incelenmesi ile başlamak gerekmektedir.

Güvenlik Konseyi'nin Libya'ya müdahale kararında, “uçuşa yasak bölge” ve “her türlü tedbirin alınması” ifadelerine yer vermiş olması ciddi bir tutum değişikliğine işaret etmektedir. Zira “uçuşa yasak bölge” uygulaması, Irak (1991) ve Bosna-Hersek'de (1992) insani destek çerçevesinde kullanılmış ancak ilk defa sivillerin korunması amacı ile Libya'da harekete geçirilmiştir (Halatçı Ulusoy, 2013, s. 280). “Her türlü tedbirin alınması” ifadesine ise, Haiti'de, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde ya da Fildişi Sahili'nde cereyan eden olaylarda yer verilmiş ancak bu durum, müdahaleye ev sahipliği yapan devletin rızası dâhilinde gerçekleşmiştir (Bellamy, 2011, s. 264'te belirtildiği üzere). Nihayetinde, Konsey ilk defa, yönetimde olan bir devlete karşı, insanı koruma amacına yönelik olarak, askeri müdahalede bulunma kararı vermiştir (Bellamy, 2011, s. 263). Bu noktada, insan hakları söz konusu olduğunda, egemenlik çerçevesinin aşındırılabilirliği tartışmanın gidişatını belirleyen temel etken olacaktır.

Günümüz uluslararası hukuk sisteminde, uluslararası toplum algısı egemenlikten insan haklarına doğru kaymıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, klasik çatışma modeli yerini düzensiz çatışma modeline bırakmış, klasik anlamda, devletler arasında gerçekleşen savaşlar, günümüzde rakip silahlı gruplar arasında cereyan eden düzensiz

<sup>59</sup> Libya'ya düzenlenen müdahalenin temel yürütücüleri Birleşik Krallık, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu devletler, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Danimarka, Yunanistan, İtalya, Lübnan, Hollanda, Norveç, Katar, Romanya, İspanya, İsveç, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, İsviçre, Avusturya ve İrlanda tarafından desteklenmiştir (EUbusiness, 2011; James, 2011; NATO, 2012; Rogers, 2011).

çatışmalara dönüşmüştür. Dahası devletin doğası, klasik Avrupalı temellerinden sıyrılmaya başlamıştır. Günümüz uluslararası sisteminde, insan haklarını sağlama ve demokratik yönetim temel amaç olarak belirlenmiş, sivilleri insani vahşetlerden koruma ve kitlesel suçların sorumlularını cezalandırma uluslararası toplumun temel gündem maddesi haline gelmiştir (Thakur, 2011). Bu nedenle uluslararası işleyiş, söz konusu insani kriz ortamlarında, hareket edip etmeme noktasından ziyade “nasıl harekete geçilmeli” fikri ekseninde şekillenmektedir (Bellamy, 2011, s. 265).

Ramesh Thakur (2011), R2P'nin tek taraflı müdahaleler ve kurumsallaşmış tarafsızlık (*indifference*) arasında denge kurmak amacı ile harekete geçirildiğini, böylece dışarıdan bir müdahale söz konusu olduğunda, bu müdahalenin daha etik, örgütsel ve operasyonel bir çerçevede tanımlanabileceğini dile getirmektedir. Buna karşın, normatif olarak bu derece güçlü inşa edilen R2P'nin uygulamada başarılı olup olmadığı tartışmalıdır. Nitekim koruma sorumluluğu adı altında gerçekleştirilen eylem, Kaddafi'nin öldürülmesi<sup>60</sup> ile sonuçlanarak, gücün kötüye kullanımına neden olmuştur. Ayrıca “her türlü tedbir” ifadesi, tek taraflı güç kullanımına olanak tanımakta, bu durum BM'nin inşa ettiği kolektif güvenlik misyonu ile örtüşmemektedir. Şayet devletler tek taraflı müdahalelerde bulunma yetkisi ile donatılırsa, BM Antlaşması'nın temel öznesi olan madde 2/4 anlamını yitirecektir (Köchler, 2011, s. 2-3). Söz konusu hukuki çelişki, R2P'nin devletlere yüklediği sorumluluğun sınırlarının yeterince net olarak belirlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Hans Köchler (2011), 1973 sayılı kararı değerlendirdiği çalışmasında, “gerekli tüm tedbirler”<sup>61</sup> söylemine odaklanmış ve bu söylemin yaratabileceği sorunları özetlemiştir. Buna göre, mevcut ifade yeterince açık olmaması nedeni ile kararın amacının ve yetkisinin sınırını aşan eylemlerde bulunmayı kolaylaştırmaktadır. Yazar, devletlere böyle bir yetki tanımanın, keyfi güç kullanımının önünü açtığını ve BM'nin ortaya koyduğu uluslararası hukuk görüntüsünün bu noktada anlamsızlaştığını ileri sürmektedir. 1973 sayılı karar<sup>62</sup>, alınışı itibari ile hukuka aykırılık yaratmayacak bir

<sup>60</sup> Libya 18 Mart günü ateşkes ilan etmesine rağmen, Bingazi'nin kuşatılmasına devam edildi ve 19 Mart'ta NATO hava saldırıları başladı. Söz konusu saldırılar 27 Ekim'e kadar sürdü. NATO'nun desteği sayesinde isyancılar ülkenin kontrolünü ele geçirdiler ve 20 Ekim 2011 tarihinde Kaddafi öldürüldü (BBC, 2011, s. 247).

<sup>61</sup> “Gerekli tüm tedbirler” söyleminden hukuki bir çelişki doğduğu açıktır. Uluslararası güvenliğin temel yürütücüsü misyonunu taşıyan BM Güvenlik Konseyi'nin, bu çeşit durumlarda Uluslararası Adalet Divanı'ndan görüş istemesi söz konusu olabilir. Nitekim BM Antlaşması'nın 96(1) sayılı maddesi, “Genel Kurul ya da Güvenlik Konseyi herhangi bir hukuksal sorun konusunda Uluslararası Adalet Divanı'ndan görüş isteyebilir” ifadesine yer vermektedir.

<sup>62</sup> 1973 sayılı karar gücün kullanımına ilişkin yeterince açık veriler sunmasa dahi, Koalisyonu rejim değişikliği için yetkilendirmediği açıktır.

çizgide değerlendirilse dahi, Libya’da uygulanan gücün miktarı ve yoğunluğu açısından “saldırı suçu” (*crime of aggression*) olarak nitelendirilmektedir (Rijke, 2014). Nitekim kararın hükümleri ve uygulaması noktasında uluslararası hukuk ile uzlaşmaz bir görüntüsü vardır (Sak, 2015, s. 142).

Mevcut uluslararası işleyiş karşısında, TWAIL, egemenlik kavramını sorunsallaştırarak, egemenliğin tarafsız bir kavram olmadığını öne sürmektedir. Anghie (2005), egemenlik kavramının görünürde adil bir içeriğe sahip olduğunu ancak gerçekte, güçlü devletler tarafından uluslararası hukukun işleyişini şekillendirmek için kullanılan esnek bir araç olduğunu dile getirmektedir. Üçüncü Dünya, gerek egemenliği gerek ise ulus-devletleşme sürecini Batı’dan çok farklı şekilde tecrübe etmiştir. Bu nedenle, egemenlik kavramı, Üçüncü Dünya devletleri için Batılı devletlere oranla çok daha hassas bir noktadadır. Zira bu devletler egemenliklerini yakın geçmişte kazanmışlardır (Ayoob, 2004, s. 101).

Bu noktada, Üçüncü Dünya’nın ve Batı’nın egemenliği arasında var olan ayrım ve bu ayrımın uluslararası hukuk disiplininin gelişimine olan etkisi ortaya çıkmaktadır (Natarajan, 2007, s. 410). Öyle ise, TWAIL, tartışmaya şu noktadan bakmaktadır: Neden bazı milletler egemenliği hak etmek veya kazanmak zorunda iken, diğer güçlü devletlerin egemenliği dokunulmaz durumdadır? (Natarajan, 2007, s. 408). Bu çerçevede Libya örneği değerlendirildiğinde, Libya’nın egemenliğinin, Batılı bir devletin egemenliğine oranla çok daha az dokunulmaz olduğu görülecektir. Söz konusu bu durum, bazı devletlerin diğerlerine oranla daha meşru olmasından mı kaynaklanmaktadır? Eğer öyle ise, bu meşruiyetin belirleyicisi kimdir? (Natarajan, 2008, s. 100). Avrupalı olmayan devletler için egemenlik fikri oldukça belirsizdir. Zira Üçüncü Dünya’ya kendi kimliğini tanımlama hakkı verilmemekte, Üçüncü Dünya devletlerinin egemenliği belirli koşullar altında kabul görmektedir (Anghie, 2004). Bu durum da, Uluslararası Hukuk disiplininin Avrupa-merkezci yapısını doğrular niteliktedir.

İnsani müdahale konusunda ortaya konacak temel soru bellidir: İnsanların hayatlarını kurtarmak amacı ile gerçekleştirilen askeri bir müdahale “insani” olarak tanımlanabilir mi? Bu soruya iki kriteri dikkate alarak cevap vermek gerekmektedir. Birinci olarak, motivasyon, siyasi ya da askeri amaçları, “insani” etiketi altında saklamamalıdır. İkinci olarak, eylemin kurtarma ve koruma boyutu tarafsız olmalıdır (Pommier, 2011, s. 1077). Askeri operasyonlar şüphesiz olarak R2P’nin önemli bir parçasıdır ancak burada asıl önemli olan, insanı koruma amacına hizmet edecek daha

makul seçeneklerin ortaya konulabilmesidir. İnsanları korumanın küresel bir ihtiyaca hizmet ettiği noktasında hiçbir şüpheyeye yer yoktur. Bununla birlikte, insani müdahalede bulunanların motivasyon unsurları önem teşkil etmektedir. Nihayetinde, insani amaçla gerçekleştirilen bir müdahalenin, insanları koruma misyonunu tam anlamı ile yerine getirebilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda, Libya müdahalesi de, *motivasyon* ve *tarafsızlık* kriterleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Afganistan, Irak ve Pakistan örneklerinde olduğu gibi, Libya’da da, insancılık ile askeri ve politik amaçlar arasındaki bulanık çizgi, sivil halk üzerinde derin etkiler bırakma riskini beraberinde getirmiş ve “hayat kurtarma” noktasında kavramsallaştırılan ortak amaçları tehlikeye sokmuştur (Overseas Development Institute, 2011). Libya müdahalesi uzun vadede istikrarı sağlayacak şekilde gerçekleştirilmemiş, dahası politik bir çizgide eyleme dökülmüş ve sonuçları yeterli düzeyde analiz edilmemiştir (Bellamy, 2011, s. 269). İnsani müdahalenin ahlakiliğine ilişkin analizlerde, insan haklarını sağlama noktasındaki yeterlilik, savaş hukukuna ve müdahale planlarına bağlılık, elde edilen yerel ve küresel destek nosyonları oldukça önemlidir (Pattison, 2011, s. 275). Ancak aynı ölçüde, müdahalenin uzun dönemde sağlayacağı başarının boyutu da analiz kapsamına dahil edilmelidir. R2P olabildiğince dar yorumlanması ve son çare olarak harekete geçirilmesi gereken bir prensip olarak gündeme getirilmiştir (Bellamy, 2011; Thakur, 2011). Zira R2P doktrinini insani müdahaleden ayıran en temel nokta, söz konusu doktrinin karşı tepkiden ziyade önleme sorumluluğu çerçevesinde tanımlanmasıdır (Tannam, 2011, s. 133). Ancak Libya’daki süreç, bu yörüngeyi takip etmemiştir. Libya müdahalesi, bir ölçüde hayatları kurtarmak için planlanmış olsa dahi, tarafsızlık ve yoğunluk bağlamında değerlendirildiğinde, “insani” olarak tanımlanamayacak boyutlara ulaşmıştır (Pommier, 2011, s. 1078).

Libya müdahalesi incelenirken, analize dâhil edilen bir diğer unsur *seçiciliktir*. Libya olayları cereyan ettiği sırada, dünyanın başka yerlerinde çok daha yoğun şekilde insan hakları ihlalleri gerçekleşmesine rağmen, R2P, söz konusu ihlalleri ortadan kaldırmak için harekete geçirilmemiştir (Herron, 2012, s. 388; National Human Rights Commission, 2006). Bu argüman, Bahreyn, Yemen ve Suriye’de, Libya ile benzer bir durum mevcut iken, NATO önderliğindeki koalisyonun bu bölgelere müdahale etmediğini öne sürmektedir (Pattison, 2011, s. 276). Libya’da yaşananlar insani müdahaleye gerekçe teşkil ederken, Suriye’de yaşananlar insani müdahalenin gerçekleşmesini sağlamamıştır. Rusya ve Çin’in Suriye rejiminin devamlılığından yana

bir politika izlemesi, Amerika, İngiltere ve Fransa ile stratejik bir çatışma içinde olduğunun göstergesidir (Adams, 2014). Nitekim TWAIL'in, ortaya koyduğu hukukun ırksallaştırılmış karakteri, emperyalistler arası rekabet tarafından şekillendirilmiştir (Knox, 2013, s. 113).<sup>63</sup> Öyle ise, stratejik amaçlar ön planda olduğunda, insani kaygılar geri planda kalabilmektedir. Zira NATO'nun Libya'da "devrimcileri" desteklemiş olması seçici uluslararası müdahalelerin petrol odaklı dinamiklerini açığa çıkarmaktadır (Natarajan, 2012, s. 197)

TWAIL, uluslararası hukukun dilini tartışmaya açan bir yaklaşımlar bütünüdür. Bu bağlamda, R2P çerçevesinde yapılan Libya müdahalesine ilişkin olarak uluslararası toplumun söylemlerini, TWAIL perspektifinden incelemek mümkündür. Libya örneğinde, jeo-ekonomik (*geo-economic*) kaygılar çerçevesinde şekillendirilen "pozitif söylem", uluslararası toplumun Libya halkına karşı üstlendiği sorumluluğu vurgulamakta, demokrasi ve insan hakları taleplerini gündeme taşımaktadır.<sup>64</sup> Özgürlük, demokrasi ve insan hakları çağrıları, uluslararası toplum nezdinde, çatışmanın tarafı olanları hükümetlerini devirmeye çalışan bireyler olarak değil, temel hakları için savaşan bireyler olarak meşrulaştırmakta ve askeri eylemler uluslararası kamuoyu tarafından kabul edilebilir bir çerçeveye taşınmaktadır (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 254-256; Natarajan, 2007, s. 412). *Demokrasi için müdahale* fikri, uluslararası hukukta artan oranda kabul görmektedir. Soğuk Savaş süresince, Üçüncü Dünya'nın endüstrileşmesi fikrine odaklanılmış, demokratikleşme olgusuna vurgu yapılmamıştır. Savaş sonrası süreçte ise, insan hakları, ekonomik liberalleşme ve serbest piyasa doğrultusunda yeni bir hukuk rejimi ortaya konulmuştur (Rajagopal, 2003). Bu nedenle yeni insani müdahale örnekleri, piyasa ekonomisini ve demokratik kurumları inşa etme fikrine yoğunlaşmaktadır (Natarajan, 2008, s. 131). Söz konusu demokrasi ihracı, egemen eşitlik prensibi ile tamamen çelişkilidir<sup>65</sup> ve bu çelişki, bir anlamda Üçüncü Dünya'nın haklı korkularını yansıtmaktadır.

Bir diğer eleştiri, *sivillerin korunması* söylemine getirilmektedir. Köchler (2011), mevcut söylemin Kuzey Afrika'da sömürge kurmuş devletler ve ABD tarafından

<sup>63</sup> Stratejik rekabetin yanı sıra, BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye konusundaki sessizliğini, Libya müdahalesi paralelinde değerlendirmek mümkündür. Nitekim Libya sürecinde yapılan hataların, Suriye kararında etkili olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır (Sak, 2015, s. 147).

<sup>64</sup> 15 Şubat-18 Mart 2011 tarihleri arasında, Fransa, İngiltere ve ABD, Libya'ya müdahale konusu ile ilgili 146 beyanda bulunmuştur. Müdahalenin uluslararası kamuoyu gözünde nasıl meşrulaştırıldığı ve "insancılık" (*humanitarianism*) ile ilişkilendirildiği noktasında söz konusu beyanlar önemlidir (Lubura-Winchester ve Jones, 2013). Nitekim uluslararası toplum bu beyanlarla insani müdahalenin parametrelerini belirlemektedir.

<sup>65</sup> BM Antlaşması, egemen eşitlik prensibi konusunda yeterince açıktır ancak Antlaşma'nın hiçbir noktasında, kolonyal pratiklere dönüşün hukuk dışı olması vurgulanmamaktadır (Natarajan, 2008, s. 128).

kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanıldığını, bu durumun da masum sivillerin daha fazla zarar görmesi ile sonuçlandığını öne sürmektedir (s. 3). Libya örneğinde, *sivillerin korunması* söylemi, oldukça geniş bir yorumlamaya sebebiyet vermiş ve 1973 sayılı kararın amacının ötesine geçmiştir (Pommier, 2011, s. 1069). Zira ilgili karardan sonra Libya'daki çatışmalar azalmamış, aksine artmıştır (Köchler, 2011, s. 3). Bu bağlamda, 1973 sayılı kararın, müdahalenin sınırlarını muhafazakâr bir çizgide tuttuğunu söylemek oldukça güçtür. Nihayetinde *sivillerin korunması* ifadesi dar bir hareket alanı olarak yorumlansa dahi, bu amaca hizmet edecek *her türlü tedbirin alınması* ifadesi devletlerin hareket alanını oldukça genişletmektedir.

Libya müdahalesi öncesi geliştirilen “negatif söylem” ise, dikkat çekici bir diğer noktadır. Söz konusu söylem, Kaddafi’yi bir diktatör olarak resmetmekte ve kendi insanlarına şiddet uygulaması sebebi ile meşruiyetini yitirdiği<sup>66</sup> öne sürülmektedir (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 254). Daha önce belirtildiği gibi, Üçüncü Dünya’ya yapılacak olan müdahalelerde başarısız veya haydut devlet söylemleri kullanılmaktadır. Bu devletler, uluslararası sistemdeki istikrarsızlığının temel sebebi olarak yansıtılmaktadır. Mevcut tabloda askeri güç kullanımı yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla bu devletleri, liberal, demokratik ve istikrarlı devletlere dönüştürmek gerekmektedir. Mevcut kurguda, pozitif söylem ile negatif söylem iç içe geçecek, bu durum beraberinde rejim değişikliği söylemini getirecektir. Zira söz konusu şiddet, Batı tarafından Üçüncü Dünya devletlerini medenileştirmek için bir araç olarak kullanılacaktır (Knox, 2013, s. 115; Anghie, 2004).

Libya müdahalesi R2P doktrini çerçevesinde gerçekleştirildiği için müdahaleye ilişkin bir diğer analiz noktası R2P’nin temel ilkeleridir. Hatırlanacağı gibi, R2P’nin altı temel ilkesi vardır. Bunlar, “haklı neden” (*just cause*), “haklı amaç” (*right intension*), “son çare” (*last resort*), “doğru otorite” (*right authority*), “orantılılık” (*proportional means*) ve “olumlu gelişme beklentisi” (*reasonable prospects*)’dir (ICISS, 2001, s. 32, para. 4.16).

Libya’da R2P’nin haklı nedenlerinden biri olarak sunulan etnik temizlik unsuru gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte, müdahale kararı öncesinde çok sayıda kişinin

<sup>66</sup> 1970 ve 1973 sayılı kararlara ilişkin bir söylem analizi, Kaddafi hükümeti ile ilgili meşruiyet algısını ortaya koymaktadır. Nitekim 1970 sayılı kararda, Kaddafi yönetimi, Libya otoritesi veya hükümeti olarak nitelendirilirken, 1973 sayılı kararda sadece otorite söylemine yer verilmiş dahası her iki kararda da “devlet” vurgusu yapılmamıştır. Libya hükümetinin halkını koruma sorumluluğunu yerine getiremediği fikrinden hareketle hukuk ve güç kullanımı arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bu bağlamda, uluslararası toplumda, Libya devletinin egemenliğinin ihlal edilmediği algısı yaratılmaya çalışılmıştır.

hayatını kaybettiğine dair uluslararası toplumda yaygın bir görüş ortaya çıkmıştır.<sup>67</sup> Büyük ölçekli hayat kaybı, R2P'nin bir diğer önemli prensibi olan *haklı neden* olgusu ile eşleşmektedir (Herron, 2012, s. 383). Ayrıca, 1973 sayılı kararın oylamasının öncesinde Kaddafi, Tripoli'den seslenerek, Bingazi'deki Libyalı isyancılara yönelik bir katliam olacağına dair ifadelerde bulunmuştur (Adams 2014; Bilefsky, 2011). Söz konusu çağrı, ciddi insan hakları ihlallerinin gerçekleşeceği inancını uluslararası toplumun ve Güvenlik Konseyi'nin nezdinde arttırmıştır (Human Rights Watch, 2011b). Bu bağlamda, kırımın daha ileri boyutlara taşınması engellemesi sebebi ile, müdahalenin, haklı neden eşiğine ulaştığı böylece R2P'nin birinci koşulunu yerine getirdiği fikri önemli ölçüde destek bulmaktadır (Halatçı Ulusoy, 2013, s. 281).

TWAIL ise, *haklı neden* kavramını yeniden sorgulamaya açmaktadır. Buna göre, ana akım tartışmalar, Güvenlik Konseyi kararlarını ve devamında ortaya konan uluslararası müdahaleleri *haklı savaş*<sup>68</sup> (*jus ad bellum-just war*) teorisine dayandırma eğiliminde iken, TWAIL, tartışmanın temel noktasını Üçüncü Dünya'nın egemenliği olarak belirlemektedir (Natarajan, 2007, s. 407). Ayrıca, insani müdahale, haklı savaş bağlamında değerlendirilse dahi, söz konusu prensibin, müdahalenin sadece ilk evrelerinde değil, müdahale sırasında gücün her kullanım alanına uygulanması gerekmektedir (Pattison, 2011, s. 275). Ancak Libya örneğinde de görüldüğü gibi, Koalisyon, haklı savaş doktrinini ihlal edebilmekte, nitekim uluslararası hukuk yapısı itibari ile buna olanak tanımaktadır.

Jamie Heron (2012), her ne kadar NATO'yu, Libya müdahalesi noktasında motive eden farklı unsurlar olsa dahi, temel amacın insanların acı çekmesini durdurmak olduğunu ifade ederek, R2P'nin *haklı amaç* prensibinin karşılandığını belirtmektedir (s. 383). TWAIL ise, Üçüncü Dünya'da gerçekleştirilen insani müdahalelerin haklı amaç prensibi ile uyumlu olduğu fikrine şüphe ile yaklaşmaktadır. Nitekim yaklaşımın temel

<sup>67</sup> Libya'ya müdahale kararından önce kaç kişinin hayatını kaybettiği kesin olarak bilinmemektedir. Milne (2011b), NATO'nun Libya olaylarına müdahil olmasından önce yaklaşık 1000-2000 arası kişinin hayatını kaybettiğini dile getirmektedir. Benzer şekilde, Kuperman (2015), Libya'da NATO müdahalesi öncesi, askerleri ve isyancıları kapsayacak şekilde 1000 kişinin hayatını kaybettiğini ifade etmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesi ise, Libya'da iç savaş başlamadan önce, Şubat ayı boyunca 500 ile 700 sivilin hükümet güçleri tarafından öldürüldüğünü bildirmiştir (Adams, 2014'te belirtildiği üzere). Dolayısıyla, uluslararası toplumun söz konusu söylemlerine rağmen, Libya müdahalesinde kaç kişinin hayatını kaybettiğine, yaralandığına ya da işkence gördüğüne dair kesin kanıtlar mevcut değildir (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 257).

<sup>68</sup> "Haklı savaş", savaşın ahlaki olarak kabul edilebilir bir eylem olması durumunu anlatan teoridir (Pommier, 2011, s. 1067). Michael Walzer (2010), "haklı savaş" teorisini iki noktada temellendirmektedir. Birincisi, savaşın meşru gerekçelerini ortaya koyan "*jus ad bellum*" kavramıdır. İkincisi ise, savaşa gerekçe teşkil eden unsurlardan bağımsız olarak, savaşın yönetimini ve savaş anındaki temel kuralları açıklayan "*jus in bello*" kavramıdır.

endişesi, Üçüncü Dünya’da emperyalizmin varlığına ilişkindir. Örneğin, ABD’nin Irak müdahalesinde, uluslararası hukukun “egemen eşitliği” prensibi, “güç kullanımının yasaklanması”, “müdahale etmeme” ilkeleri açık şekilde çiğnenmiştir (Natarajan, 2007, s. 413). Knox (2013), Libya’nın da benzer bir emperyalist girişimin örneği olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, emperyalist devletler, sisteme yönelik bir tehdit algıladığında dayanışma içinde hareket etmektedir. Arap Baharı, bölgede istikrarsızlığın artmasına yol açmış ve Batı yanlısı hükümetleri tehdit etmiştir. Bu bağlamda, Libya, emperyalizmi bölgeye yeniden sokmak için iyi bir fırsat olarak algılanmıştır (s. 128).

Libya örneğinde görüldüğü gibi, insani kaygılar üzerine temellendirilen “haklı amaç” prensibinin, siyasi ve stratejik kaygılardan ayrı değerlendirilmesi söz konusu değildir. Libya’da koalisyon güçlerinin öncelikli hedefleri sivilleri korumak iken 2011 yılının Mayıs ortasından itibaren bu hedef hızlı bir şekilde rejim değişikliğine yönelmiştir (Adams, 2014; Halatçı Ulusoy, 2013; Pattison, 2011). Libya müdahalesine ilişkin özellikle Batı kaynaklı söylemler analiz edildiğinde, açık olarak görülmektedir ki, uluslararası toplumun ilgisi Kaddafi rejimini devirmek fikrine yoğunlaşmakta ve Kaddafi sonrası Libya analiz dışı bırakılmaktadır (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 258). ABD başkanı Barack Obama, İngiltere başbakanı David Cameron ve Fransa başkanı Nicolas Sarkozy, ortak kaleme aldıkları mektupta, Kaddafi’nin gitmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Hükümet liderlerinin beyanına göre, 1973 sayılı kararın temel hedefi sivilleri korumak olmakla birlikte, artık Libya’da Kaddafi liderliğinde bir gelecek düşünmenin imkânı kalmamıştır (BBC, 2011, April 15). Esasen NATO’nun temel amacı sivilleri korumak olsaydı, bölgede bir an önce ateşkes ilan edilmesi temel hedef olarak belirlenirdi. Buna karşın NATO, hava saldırıları ile isyancıları destekleyerek, Libya rejiminin devrilmesini hedeflemiş ve netice olarak, Kaddafi rejimi devrilmiştir (Adams, 2014; Kuperman, 2013, s. 113-114; Walt, 2012).

Libya müdahalesi, uluslararası hukukun klasik öğretileri doğrultusunda harekete geçirilmiş olsa dahi, söz konusu söylemlere paralel olarak işleyen süreç, uluslararası hukukun mevcut sınırlarını aşmıştır. Bu sebeple, TWAIL, emperyalizm karşıtı olarak tanımlanan uluslararası hukukun doğasında emperyalizmin var olduğunu (Natarajan, 2007, s. 413) ve insani müdahale kanalı ile Üçüncü Dünya’ya servis edildiğini öne sürmektedir.<sup>69</sup> Nitekim Kaddafi’yi devirmek, Libya müdahalesinin açık şekilde temel

<sup>69</sup> Chimni (2012), günümüz dünyasında, küresel kapitalizmin yarattığı “hukuksuzluğun ve şiddetin”, Afganistan, Irak ve Libya örneklerinde olduğu gibi, kendisini, silahlı müdahaleler ve savaşlarla gösterdiğini ifade etmektedir (s. 25).

amaçlarından bir tanesidir (Rieff, 2011a). Ne var ki, uluslararası hukuk çerçevesinde, haklı amacın, insanların çektiği acılara son verme noktasında somutlaşması gerekmektedir (Sak, 2015, s. 145). Bu durum da, söz konusu müdahalede, R2P'nin prensiplerinden ödün verilmiş olduğunu göstermektedir (Rieff, 2011b).

Ramesh Thakur (2011), eğer insanları korumanın tek yolu, bir devleti veya rejimi düşürmek ise, bundan kaçınılmaması gerektiğini dile getirmektedir. Ancak rejim değişikliği ne savaş hukuku prensipleriyle uyumludur ne de ahlaki yönden kabul edilebilir bir görüntü çizmektedir. Libya'da insani müdahale son çare olarak görülse dahi, rejim değişikliği son çare olarak değerlendirilmemelidir. Zira rejim değişikliğinde, çok daha fazla insanın hayatını kaybetmesi ve komşu bölgelerde istikrarsızlığın artma riski söz konusudur (Pattison, 2011, s. 272-274). Bu noktada, Libya müdahalesinin “uluslararası barış ve güvenliğin tehdidi” çerçevesinde değerlendirilmesi sebebiyle hukuki olduğu savını öne sürenler olacaktır. Öte yandan, günümüz uluslararası hukuk sisteminde, rejim değişikliği veya demokrasi taleplerini yerine getirebilmek için müdahalede bulunabilineceğine ilişkin herhangi bir kural bulunmamaktadır. Bu da göstermektedir ki, Libya'ya düzenlenen müdahale, açıkça uluslararası hukukun iç işlerine karışma yasağını çiğnemiştir (Sak, 2015, s. 145).

Libya'da, R2P'nin bir diğer ilkesi olan *son çare* unsurunun sağlanıp sağlanmadığına ilişkin iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre, Kaddafi'ye bağlı güçlerin Bingazi'yi bombalamasının insani müdahaleyi son çare olarak uluslararası toplumun gündemine taşımıştır (Pattison, 2011, s. 273). Herron (2012), BM Güvenlik Konseyi'nin, Libya krizini 1970 sayılı karar kapsamında barışçıl şekilde çözme eğiliminde olduğunu ancak bu kararın Libya'daki durumu düzeltme konusunda yetersiz kaldığını ve Libya'da insani müdahalenin son çare olarak harekete geçirildiğini ifade etmiştir (s. 383-384). İkinci görüş ise, BM'nin Libya'daki olaylar için gereken çabayı göstermediğini öne sürmektedir. Buna göre, BM Güvenlik Konseyi, Libya'daki katliamı durdurmak için her şeyi yapma noktasında anlaşılmış ancak Kaddafi ile müzakere noktasında hiçbir çaba sarf etmemiştir (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 259; Sak, 2015, s. 142). Ayrıca, Libya Dışişleri Bakanı Moussa Koussa'nın, BM kararları doğrultusunda, ateşkes ilan edileceğine ilişkin beyanları da dikkate alınmamıştır (Siddique, 2011). Nitekim bu beyandan sonra NATO saldırıları tüm hızıyla devam etmiştir.

Libya müdahalesi, BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 1973 sayılı karar doğrultusunda yetkilendirilmesi sebebiyle, *doğru otorite* (*right authority*) prensibini

sağlamaktadır. Dahası müdahale, tehdit altındaki bireylerden ve başta Arap Ligi olmak üzere, uluslararası toplumdan ciddi bir destek görmüştür (Pattison, 2011, s. 273). Ancak TWAIL'in eleştirisi tam olarak bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Zira TWAIL, ana akım yaklaşımlar ile Koalisyon güçlerinin hukuki argümanları arasında paralellik olduğu iddiasını ortaya koymaktadır. Buna göre, Güvenlik Konseyi kararlarına yapılan vurgu ile, rejim değişiklikleri, geniş çaplı işgaller dahası başka bir ülkede ulus oluşturma fikri meşrulaştırılmaktadır. Böylece müdahalenin hukukiliğine yoğunlaşarak, müdahale sonrası durum göz ardı edilmektedir (Natarajan, 2007, s. 407). Dahası Güvenlik Konseyi kararlarının, uluslararası hukukun tarihten bu yana sahip olduğu eğilimler görmezden gelinerek yorumlanması söz konusu değildir (Natarajan, 2008, s. 143). Libya müdahalesi, çok taraflı insancılığın bir örneğidir. Ancak en normal ve tartışmasız çok taraflı müdahaleler dahi hala ırksallaştırılmış ve emperyalist karakterdedir (Knox, 2013, s. 128).

Ayrıca Libya'daki askeri müdahale noktasında NATO'yu yetkili merci kılmak, çatışmanın uluslararası boyutunu daha da karmaşık hale getirmiştir. NATO, Arap ve Kuzey Afrika bölgesinin endişelerini temsil etmeye uzak bir bölgesel örgüttür (Köchler, 2011, s. 3-4). Dahası, NATO'yu Libya müdahalesi noktasında motive eden unsurun Libya halkı mı yoksa NATO ile iyi ilişkiler geliştirememiş bir rejimi devirmek mi olduğu aydınlatılmadığı için söz konusu müdahale tartışmalıdır. Nihayetinde insani motifler Irak ve Afganistan müdahalelerinde olduğu gibi (Milne, 2011a) Libya'da da oldukça etkili bir şekilde kullanılmıştır Bu tarz müdahaleler, sivilleri koruma fikri ile motive edilip, rejim değişikliğine kadar varabilmektedir (Kuperman, 2013). Libya, BM Antlaşması'nın VII. bölümü çerçevesinde yetkilendirilen birkaç insani müdahale örneğinden biri olmasına rağmen hatalı (*aberration*) bir müdahale olarak değerlendirilmektedir (Knox, 2013, s. 128).

Herron (2012), Libya'ya düzenlenen müdahalenin, R2P'nin altı temel prensibinden beşini karşıladığını ancak müdahalenin *orantılılık* kistası ile uyumlu olmadığını ifade etmektedir. Aksi görüşte olan Niels Rijke (2014), Libya müdahalesinin sadece R2P'nin *doğru otorite* prensibini taşıdığını dile getirmektedir. Müdahaleye ilişkin uluslararası toplumun ortak kanaati ise, "orantılılık" kistasının aşılmış olmasına yoğunlaşmaktadır. Askeri gücün, insanları koruma amacına hizmet edecek şekilde minimum ölçüde kullanılması gerekmektedir. Oysaki NATO'nun mevcut tutumu çatışmanın artmasına neden olmuştur. Bu durumda, şiddetin yerel faktörlerden mi yoksa uluslararası müdahaleler sonucu mu ortaya çıktığını söylemek çok da mümkün

görünmemektedir (Natarajan, 2007, s. 412). Dahası Kaddafi rejimini devirmek, sivilleri koruma noktasında bir gereklilik değildir. Öyle ise, NATO saldırılarının R2P'nin önemli unsurlarından olan orantılılık ilkesini yok saydığını söylemek yerinde olacaktır.

Son olarak, R2P'nin temel ilkelerinden *olumlu gelişme beklentisi* kapsamında iki farklı görüşün var olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Öncelikle, müdahalenin sivilleri kurtarma yönünde başarı umudunun olmasının, müdahaleyi ahlaki bir zemine yerleştirdiği fikri öne sürülmektedir. Nitekim müdahale etmeme hali, müdahale halinden daha az insan kaybına neden olmayacaktır (Herron, 2012, s. 384; Pattison, 2011, s. 273). Libya müdahalesinin ahlaki ölçütlerin dışında değerlendirilebilmesi için, eylemsizlik halinde daha az zararın ortaya çıkması gerekmektedir. Bu görüşe göre, birkaç insanı kurtarmak hiç kimseyi kurtarmamaktan daha iyidir (Pattison, 2011, s. 277).<sup>70</sup> Buna karşın, Alan J. Kuperman (2013), NATO'nun Libya'ya müdahil olmaması durumunda, olayların daha az maliyet ile sonlandırılacağını iddia etmektedir. Buna göre, eğer NATO Libya'ya müdahale etmemiş olsaydı, çatışmalar yaklaşık altı haftada sonlanacak ve daha az sayıda insan hayatını kaybedecekti (s. 120-121). Görüldüğü gibi, NATO müdahalesinin insanların hayatını kurtardığı düşüncesine karşılık tam tersi bir etkisinin olduğu görüşleri de vardır. NATO'nun müdahale etmeme durumu yaşanmadığı sürece, bu durum ile ilgili kesin bir yargıda bulunmak söz konusu olamayacaktır.

Uluslararası toplumun ilgisi birçok kez sınır aşan topraklarda halkları koruma fikrine yoğunlaşmıştır. Libya'yı önceki müdahalelerden ayıran üç temel unsur vardır. Bunlardan birincisi, şiddetin sivil halka yönelip yönelmediği noktasında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kaddafi'nin sivil halkı hedef almadığına ilişkin görüşler mevcuttur. Bu görüşlere göre, uluslararası toplumun beyanlarının aksine Libya'da kitlesel kıyım yaşandığına dair kanıtlar yeterince açık değildir (Bellamy, 2011, s. 265). Ayrıca, Bingazi'de 15 Şubat 2011 tarihinde başlayan ayaklanmalar, Batılı kaynakların yansıttığının aksine silahsız ve barışçıl gösteriler değildir (BBC, 2011, February 16). Protestocuların silahlı kişiler olduğunu ve şiddet yanlısı eylemler içinde bulunduğunu öne süren yazarlardan olan Kuperman (2013), Kaddafi hükümetinin protestoculara karşı silahlı karşılık verdiğini onaylamakla birlikte, hiçbir surette sivil halkın hedef alınmadığını vurgulamaktadır (s. 108-110). İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch*)'nün beyanına göre, ilk yedi hafta içinde Misurata'da gerçekleşen çatışmalarda

<sup>70</sup> Pattison (2011), müdahale öncesi başarı umudunun var olduğunu teyit etmekle birlikte müdahale sırasında misyon kaybı yaşandığını ve bir takım ahlaki sorunların ortaya çıktığını da dile getirmektedir. Ancak söz konusu misyon kaybını eleştirmekle birlikte, insanları kurtarma hedefini göz önünde bulundurarak, Libya müdahalesini ahlaki bir zeminde tanımlamaktadır.

949 kişi hayatını kaybetmiş bunlardan sadece 22'si kadın 8'i çocuk olarak kayıtlara geçmiştir (Human Rights Watch, 2011a). Bu göstergeyi yorumlayan Kuperman (2013), mevcut sayılarla Misurata'da yaralanan kadın sayısının %3'ün altında olduğunu, bu durumun da Kaddafi'nin sivil halkı değil sadece çatışan grupları hedef aldığını kanıtladığını iddia etmektedir (s. 111).<sup>71</sup>

İkinci olarak, önceki müdahalelerin aksine Libya'daki durumun çok daha hızlı karara bağlanması soru işaretlerine olanak tanımıştır. Zira bölgedeki olaylara müdahale edilmesi halinde oluşacak risklerin, diğer bir deyiş ile müdahalenin beraberinde ortaya çıkaracağı sonuçların bu kadar kısa sürede tespit edilmiş olması şaşırtıcıdır (Bellamy, 2011, s. 266).<sup>72</sup> 1970 ve 1973 sayılı kararlarda alınan silah ambargosu, seyahat yasağı ve kaynakların dondurulması gibi önlemlerin etkisi yeterli ölçüde takip edilmemiş hemen akabinde askeri müdahaleye karar verilmiştir (Rijke, 2014). Dolayısıyla, çok kısa sürede harekete geçirilen 1973 sayılı karar, Libya'da barışçıl çözüm ihtimalini büyük ölçüde imkansız kılmıştır (Sak, 2015, s. 142).

Libya olayını farklılaştıran üçüncü unsur ise, bölgesel örgütlerin müdahaleye yönelik verdiği güçlü destektir. Nihayetinde, Libya üzerinde uçuşa yasak bölge ilan edilmesini, bölge örgütleri, Güvenlik Konseyi'nden talep etmektedir. Bir yaklaşıma göre, müdahale bölgesel olarak böyle etkili şekilde desteklenmemiş olsaydı, çok yüksek ihtimalle Rusya ve Çin müdahaleyi veto edeceklerdi (Bellamy, 2011, s. 266). Bu argümanı destekleyen olgu, BM Güvenlik Konseyi toplantısında devlet temsilcilerinin sunduğu beyanlardır. Nitekim Konsey'in, Libya'ya müdahale kararını oyladığı toplantıda, güçlü uluslararası bir çağrı olmasına rağmen, Konsey üyeleri, müdahale fikrine çekince ile yaklaşmıştır.

1973 sayılı karar, insanları korumak için harekete geçirilmiş, savaşı kazanmaları için Libyalı muhalif gruplara yardım edilebileceğine ilişkin hiçbir hükme yer vermemiştir (Halatçı Ulusoy, 2013, s. 282; Herron, 2012, s. 384; Rieff, 2011b). Nitekim Libya iç çatışmasında, bir tarafın yanında yer almak 1973 sayılı kararın tanıdığı yetkiyi aşan bir durumdur (Köchler, 2011, s. 4). Bu bağlamda, Libya müdahalesi, kararın

<sup>71</sup> Kaddafi'ye karşı savaşanlar olduğu gibi, rejimi açıkça destekleyen ve Kaddafi için savaşan Libyalılar da mevcuttur (Lubura-Winchester ve Jones, 2013, s. 262). Bu durum, Libya halkının Kaddafi'yi istemediğine dair ortaya konan argümanları belirsizleştirmektedir.

<sup>72</sup> Müdahalenin beraberinde getireceği risklerin değerlendirilmemesi eleştirilmesine karşın, aksi bir görüş de önemli ölçüde desteklenmektedir. Nitekim Güvenlik Konseyi'nin karar alma konusundaki yavaşlığı önceki örneklerde eleştirilerin temel sebeplerindendir. Bu bağlamda, Libya müdahalesi zamanında tepki bağlamında değerlendirilmektedir (Halatçı Ulusoy, 2013, s. 280). Ancak Libya sürecinde bu kadar hızlı bir şekilde harekete geçen uluslararası toplumun, Suriye konusunda, müdahale için çok daha bariz gerekçeler olmasına rağmen hareketsiz kalması şaşırtıcıdır.

devletlere tanıdığı yetkiyi aşacak şekilde gerçekleştirilmiş ve gücün hukuksuz kullanımını gözler önüne sermiştir (Rijke, 2014). Ayrıca ayaklanmalara dış devletler tarafından verilen destek, barışçıl sivillere zarar verme riskini beraberinde getirmiş ve bölgeyi daha fazla hasar ile karşı karşıya bırakmıştır (Kuperman, 2013). Konsey, eğer hakların uygulanmasında ve iç çatışmalarda zorlayıcı bir güç olacaksa, bunu uluslararası hukukun temel prensipleri üzerinden gerçekleştirmelidir. Aksi takdirde, üye devletler keyfi hareket edebilme misyonunu elde edecek ve Güvenlik Konseyi'nin uygulamaları uluslararası barış ve güvenliği tehdit edecektir (Köchler, 2011, s. 5). Bu bağlamda, Üçüncü Dünya da, Batı'nın tahakkümü altında kalmaya devam edecektir.

Antoine Rougier'in de savunduğu gibi, müdahaleye yönelik insani güdüler siyasi güdülerden ayırmak neredeyse imkânsızdır. Bu, insan haklarının, söz konusu müdahalelerin bir gerekçesi olamayacağı anlamına gelmez ancak unutulmamalıdır ki, müdahale eden güçler, kendi eylemlerinin yargılayıcısı konumundadır. Dolayısıyla, bu durumu her zaman kendi çıkarları için kullanacaklardır (Pommier, 2011, s. 1082'de belirtildiği üzere). Libya müdahalesi, R2P kapsamında gerçekleştirilen askeri müdahalelerin hukuki ve ahlaki zeminde, nasıl hızlı ve etkili şekilde, meşrulaştırılacağını gözler önüne sermiştir (Rieff, 2011a, s. 14). R2P doktrini, Üçüncü Dünya halklarının çıkarlarını, Üçüncü Dünya devletleri üzerinde tutulması fikrine dayandırılmıştır ancak söz konusu doktrin, her zaman halkların iradesini yansıtmamaktadır (Natarajan, 2008, s. 257).

Bu sebeple, müdahalenin ortaya konan *amacı* ile süreç içinde gerçekleşen *eylemlerin* ve süreç sonunda ortaya çıkan *sonuçların* paralellik göstermesi gerekmektedir. İnsani müdahale daha keskin (*rigid*) normlar ile çevrelenmeli böylece insani krizlerin desteklenmeyen rejimleri düşürmek için bir gerekçe olarak sunulması engellenmelidir (Herron, 2012, s. 389). R2P, insani müdahalenin son şekli olarak kurgulanmamıştır ancak Libya müdahalesinde, insani müdahale doktrininden farklı bir görüntü çizmemiştir (Rieff, 2011a). Libya müdahalesi, Uluslararası Hukuk disiplinindeki insani müdahale tartışmasına pozitif anlamda bir katkı sunmamış (Sak, 2015, s. 146), aksine uluslararası toplumun R2P'ye yönelik inancını sarsmıştır.<sup>73</sup>

<sup>73</sup> R2P'nin Libya'da sınavı geçememiş olması, uluslararası toplumu yeni bir arayışa yönlendirmiştir. Bu noktada, Brezilya, Korurken Sorumluluk (*Responsibility while Protecting-RwP*) fikrini ortaya koymuştur. R2P, devlet egemenliğinin sınırlarını vurgularken, RwP, halkları koruma fikri doğrultusunda uluslararası toplumun egemenliği aşındırma yetkisini yeniden sınırlandırmaktadır. İnsani müdahale olgusunun geleceğine ilişkin bir tartışma içerdiği için önemli olan RwP, çalışmanın kapsamı dışında olması sebebiyle ayrıntılı şekilde incelenmemiştir. RwP konusunda daha detaylı okuma için bakınız Avezov, 2013; Evans, 2014.

Libya müdahalesinde, uluslararası hukuk kuralları ile bağlı olan devletlerin, gerekli gördükleri takdirde bu kurallara aykırı hareket edebileceği gerçeği ortaya çıkmış ve bu durum hukuki açıdan onaylanamaz bir netice doğurmuştur (Sak, 2015, s. 149). Bu bağlamda, Libya'nın, R2P'nin ilk resmi kurbanı olduğu vurgulanmaktadır (Chimni, 2012, s. 32). Marcel Boissard'ın sözleri söz konusu bu gerçeği açıklar niteliktedir:

Hiçbir şeye saygı gösterilmedi. Bir ateşkese yönelik hiçbir ciddi müzakere gerçekleşmedi. . . . [hava sahası] isyancıları desteklemek için kullanıldı. Sivillerin korunması herhangi bir operasyonu haklılaştırmak için bahaneydi. . . . Bu artık bir koruma meselesi değil, rejim değişikliği [meselesiydi]. . . . Tıpkı 'insani müdahale' [doktrininin] 1992'de Somali'de öldüğü gibi, 'koruma sorumluluğu' prensibi de Libya'da öldü (Pommier, 2011, s. 1079'da belirtildiği üzere).

Sonuç olarak, TWAIL, insani müdahalenin, sömürgeci mantığın pratiklerini, medenileştirme misyonunu ve beyaz adamın sınırlarını yansıttığını dile getirmektedir. Uluslararası Hukuk disiplininde, insani müdahale doktrininin giderek kabul görmesi medenileştirme misyonunun sürekli bir çağrısı olarak yorumlanmaktadır. Nitekim sömürgecilik mirası ve medenileştirme misyonunun ortaya koyduğu gibi, gerçekliği şekillendiren temel unsur hukuki doktrinlerdir (Natarajan, 2008, s. 260-261). Söz konusu hukuki doktrinler doğrultusunda, medenileşmiş devletler, "Milletler Ailesinin" (*Family of Nations*) tartışmasız üyeleridir ve savaş açma hakkına sahiptirler; buna karşın medenileşmemiş devletler sadece bu savaşların hedefi durumundadır (Knox, 2013, s. 114'te belirtildiği üzere). Teoride Üçüncü Dünya halkları bir kez medenileştirildiğinde, Batılı halklarla aynı haklara sahip olacaklardır. Bu bağlamda, insani motifler ile meşrulaştırılan şiddet, Üçüncü Dünya halklarını kendilerinden kurtarmayı hedeflemektedir (Natarajan, 2008, s. 139-140). Dahası medenileştirme misyonu, ülkeler arasındaki kültürel farkları görmezden gelmekte, bu durum ise başarısız insani müdahaleler ile sonuçlanmaktadır (Natarajan, 2007, s. 412, 416). R2P'nin ilk uygulaması olan Libya müdahalesi de, uluslararası hukuktaki disiplinsel mantığın devamlılığını sağlayacak şekilde gerçekleşmiş, kültürler arası hiyerarşiyi ortaya koymuş ve gerektiğinde hukukun sınırlarının nasıl esnetilebileceğini gözler önüne sermiştir. Daha en başından "[k]imin korunacağını, kimin engelleneceğini gösteren, genele değil belirli kişilere buyruklar veren tuhaf bir hukukun cüretkâr tasarımı" (Özdemir, 2011, s. 45) Libya müdahalesinin hukuk dışı görünümünü ve TWAIL'in insani müdahaleye ilişkin haklı savlarını açıklar niteliktedir.

## BÖLÜM VI

### SONUÇ

#### 6.1. Sonuç

TWAIL, uluslararası hukukun tarihsel temellerini, gelişim aşamalarını ve günümüz uluslararası sisteminde nasıl konumlandırıldığını tartışmaya açmaktadır. Yazın, uluslararası hukuku, Avrupa-merkezciliğin yayılması noktasında bir araç olarak değerlendirmekte ve güçlü-güçsüz, medeni-medenileşmemiş, Doğu-Batı gibi uluslararası hukuk söylemlerinde gizli kalmış veya üstü örtülmüş vurguları ortaya çıkarmaktadır. TWAIL, insani müdahale ve R2P gibi doktrinlerini de bu eleştirilere dâhil etmekte ve söz konusu doktrinlerin Üçüncü Dünya devletlerine yapılacak olan müdahaleleri meşrulaştırdığını öne sürmektedir. Nitekim insani müdahalenin, Uluslararası Hukuk disiplindeki hâkim söylemlerden ayrı değerlendirilemeyeceği fikrinden hareketle, Batı'nın Üçüncü Dünya üzerinde insani müdahale kanalı ile kurmaya çalıştığı hâkimiyet analiz edilmektedir. Bu bağlamda, insani müdahale eylemlerinin TWAIL perspektifinden yorumlanması oldukça önemlidir.

Libya'ya 2011 yılında BM Güvenlik Konseyi tarafından düzenlen ve koruma sorumluluğu olarak adlandırılan müdahale beraberinde birçok tartışma getirmiştir. Bu tartışmaların odak noktası müdahalenin hukukiliğine ilişkindir. Libya müdahalesinin R2P doktrininin ilk uygulaması olması sebebiyle, R2P'nin temel ilkelerini yerine getirip getirmediği şüphesiz olarak tartışmanın temel parçalarından birisini oluşturmuştur. Ancak müdahalenin sadece bu yönüne odaklanmak, uluslararası hukukun karmaşık doğasının gözden kaçırılmasına ve eksik bir analize sebebiyet verecektir. Bu bağlamda, TWAIL, uluslararası hukukun Libya müdahalesindeki rolünü anlamlandırabilmek için önemli bir kavramsal ve kuramsal birikim sunmaktadır.

TWAIL, insani müdahale örneklerinde, uluslararası hukukun üstlendiği üç temel role işaret etmektedir. Birinci olarak, TWAIL, Uluslararası Hukuk disiplindeki söylemler ile Batılı devletlerin eylemleri arasında paralellik kurmakta ve bu söylemlerin görünmez kıldığı arka planı aydınlatmaya çalışmaktadır. Zira Batılı devletlerin söylemlerini Uluslararası Hukuk disiplininin ayrı değerlendirmek sistemdeki önyargıların konumlandırılmasını zorlaştırmaktadır.

İkinci olarak, ana akım yaklaşımların hukuki tartışmalara odaklanarak, uluslararası hukukun karmaşık doğasını analiz dışı bıraktığı vurgulanmaktadır. Nitekim

R2P'nin Libya sürecindeki yenilgisini, yalnızca hukuki normlar bağlamında değerlendirmek yeterli olmayacaktır. İnsani müdahaleden sonra büyük umutlarla harekete geçirilen söz konusu doktrinin Libya'da çökmesi, uluslararası hukukun kalıtsal problemlerini ortaya çıkarmıştır. Libya müdahalesi BM Güvenlik Konseyi kararı sonucu ortaya çıkmış ancak buna rağmen birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Öyle ise, uluslararası hukuk işleyişinin temelinde hukuk ilkelerinin ötesinde var olan unsurların da aydınlatılması gerekmektedir.

TWAIL, üçüncü olarak ise, kültürel ve ırksal farklılıkların Libya müdahalesinin hukukiliğine ilişkin geliştirilen uluslararası hukuk söyleminin nasıl merkezine yerleştirildiğini ortaya koymaktadır. Zira medenileştirme misyonu çerçevesinde güçlü devletler marjinal konumda kalmış olan devletleri kendi değerleri doğrultusunda dönüştürme ve tüm dünya için evrensel bir düzen inşa etme çabasıdadır. Literatürde insani müdahale tartışması yapılırken, kültürel farklılıklar göz ardı edilmektedir. Ancak kültürel farklılıklar söz konusu tartışmalarda özne olarak konumlandırılan hukuk ilkelerinin tarafsızlığını, eşitliğini, adaletini ve özgürleştirme potansiyelini açıklama noktasında oldukça önemli bir roledir.

Bu çalışma, Uluslararası Hukuk disiplindeki söylemler ve pratikler ile TWAIL'in ortaya koyduğu argümanları ilişkilendirerek genelde uluslararası hukuk ve insani müdahaleyi, özelde ise Libya müdahalesini eleştirel bir perspektiften açıklamayı hedeflemiştir. Bu kapsamda, çalışmanın ikinci bölümünde, sonraki bölümlere kavramsal ve kuramsal bir altyapı sağlaması amacıyla uluslararası hukukun dayandığı temeller eleştirel bir analizle sunulmuştur. Uluslararası hukukun tarihten bu yana geçirdiği süreçler göz önünde bulundurularak, uluslararası hukuk ile devletler arasındaki karşılıklı ilişki aydınlatılmış ve çalışmanın devamı için önem arz eden kolonyalizm-emperyalizm gibi kavramların uluslararası hukukun sınıflandırılması noktasındaki önemine yer verilmiştir. Daha sonra "Üçüncü Dünya"nın kavramsal ve kuramsal boyutuna ilişkin tartışmalar gündeme getirilmiş ve kavramın ortaya çıkış koşullarındaki görünümü ile günümüz görünümü arasındaki farklar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken, TWAIL'in ne olduğu, ne için ortaya çıktığı sorularına yanıt aranmış ve yeni bir düzen olarak adlandırılan arayışın amaçları karakterize edilmiştir.

Söz konusu amaçlar doğrultusunda, çalışmanın üçüncü bölümünde TWAIL'in uluslararası hukukun doğasına ve işleyişine dahası Uluslararası Hukuk disiplininin söylemlerine yönelttiği eleştiriler derinlemesine analiz edilmiştir. Bu bağlamda, sadece TWAIL yazarlarının değil aynı zamanda uluslararası hukuka eleştirel bir bakış açısı

benimseyen diğer yazarların da uluslararası hukuka yönelik reform taleplerine ve bu doğrultuda sundukları çözüm önerilerine yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde TWAIL'in sınırlılıklarına da yer verilerek, analizin dışarıda bıraktığı unsurlar tartışmaya açılmıştır. Böylece, TWAIL'in eleştirileri doğrultusunda bir sonraki bölümde değerlendirilecek olan insani müdahale olgusu ile uluslararası hukukun temel söylemleri arasında bağ kurulması amaçlanmış ve insani müdahale olgusu bir yönüyle hukuki değerlendirmelerin ötesine taşınmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, insan hakları söylemi, TWAIL'in ortaya koyduğu eleştiriler dikkate alınarak yeniden tartışmaya açılmıştır. Bu bağlamda, tarihsel işleyişi göz önünde bulundurularak tartışılan insan hakları söyleminin, Üçüncü Dünya'nın marjinalliği noktasında nasıl bir etkisinin olduğu sorunsallaştırılmıştır. Buna paralel olarak insani müdahale olgusu öncelikle uluslararası hukuktaki klasik görünümü çerçevesinde analiz edilmiş ve uluslararası hukukun "kuvvet kullanmama" ve haklı savaş ilkeleri bağlamında hukukilik tartışması yapılmıştır. Ayrıca insani müdahalenin ahlakiliğine ilişkin bir tartışma da yürütülmüştür. Daha sonra uluslararası düzende yeni bir arayışı simgeleyen ve insani müdahale yerine kurgulanan R2P doktrini analize dâhil edilmiştir. Bu noktada, Libya müdahalesindeki uygulama göz önünde bulundurularak, insani müdahale ve R2P doktrinleri arasında bir kopuş ilişkisinin olmadığı aksine devamlılık noktasında güçlü bulguların var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu *devamlılık* ilişkisi bağlamında, insani müdahale ve özelinde R2P hukuki boyutların ötesinde TWAIL'in analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın vaka analizinin gerçekleştirildiği beşinci bölümde ise, Libya müdahalesi TWAIL perspektifinden yorumlanmış ve bu yorumlama TWAIL'in insani müdahale örneklerini açıklama kapasitesinin de test edilmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, kısaca Libya müdahalesinin gelişim koşulları analiz edildikten sonra müdahale sürecinin temel belirleyicisi olan BM Güvenlik Konseyi kararlarına yer verilmiş; tartışmanın hukuki boyutunun sürdürülebilmesi için bu kararlara ilişkin tartışma gerekli görülmüştür. Hemen akabinde, Libya'ya koruma sorumluluğu kapsamında düzenlenen harekât iki farklı ve aynı zamanda birbiriyle ilişkilendirilmiş yorumlamaya tabi tutulmuştur. Bir yandan kararın içeriği ve Libya'da karar sonucu ortaya çıkan uygulama hukuki boyutuyla analiz edilirken, diğer yandan sistemin yapısal toleranssızlığı üzerinden şekillenen uluslararası hukuk düzeninin müdahaleki rolü araştırılmıştır. Bu bağlamda, tartışma, genelde hukukilik özelde ise TWAIL'in insani müdahale eleştirileri üzerinden sürdürülmüştür.

Tüm bu değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda, TWAIL'in uluslararası hukuk yorumlamasının, uluslararası hukukun geleneksel söylemlerinin dışına çıktığı görülmektedir. TWAIL, analiz düzeyini genişletmekte ve uluslararası hukukun mevcut görüntüsünün altında yatan unsurlara nüfuz etmektedir. İnsani müdahalenin yalnızca hukukiliğine odaklanmak veya tersten bir okuma yapıldığında insani müdahaleyi yalnızca uluslararası hukukun sorunsallaştırılan doğası çerçevesinde yorumlamak eksik bir analize neden olacaktır. Bu bağlamda, çalışma hukuki normların varlığını yadsımamakla birlikte bu normların yorumlanmasına TWAIL'in perspektifini eklemlendirerek analiz düzeyini genişletmeyi hedeflemiştir. Söz konusu analiz düzeyi, Libya'da hukuki olarak harekete geçirilen ama başarısız bir müdahale olarak resmedilen sürecin anlamlandırılabilmesini kolaylaştırmıştır. Bu çalışma kapsamında, insani müdahalenin hiçbir koşulda insani güdüler ile harekete geçirilemeyeceği fikri öne sürülmemiştir ancak söz konusu güdülerin siyasi, ekonomik ve stratejik güdülerden ayıramayacağı savı önemli ölçüde desteklenmiştir. Nitekim Suriye'de insani müdahaleye gerekçe oluşturacak çok daha açık etmenler mevcutken, uluslararası toplum hareketsiz kalmıştır. Bu durum, sistemdeki güç ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan *seçicilik* unsurunu gözler önüne sermektedir.

Libya müdahalesi, R2P'nin ilk eylemsel uygulaması olması sebebiyle önemlidir. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi kararı sonucu harekete geçirilmiş ve uluslararası toplumun güçlü desteğini almış olmasına rağmen birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Zira hukuki boyut yalnızca müdahale kararının alınış biçiminde saklı değildir. Hukuki normlar ekseninde harekete geçirilen müdahale süreç içinde hem hukuk hem de meşruiyet sınırlarını aşmıştır. Bu bağlamda, Libya müdahalesi, Batı'nın Üçüncü Dünya üzerindeki hâkimiyeti için uluslararası hukukun nasıl araçsallaştırıldığını ortaya koymak açısından iyi bir örnektir. Bu koşullar altında, uluslararası hukuku eşitlikçi, tarafsız, evrensel bir düzen kurucu, insani müdahaleyi de sadece insanları kurtarmak amacıyla üretilmiş bir doktrin olarak resmetmek mümkün olmamaktadır. Netice olarak, bu çalışmanın da ortaya koyduğu gibi, uluslararası hukuk, onu oluşturan doğasından ayrı analiz edilemeyecek kadar karmaşık ve çok katlı bir yapıya sahiptir. Dahası bu yapı Üçüncü Dünya devletlerini marjinal konumlarından soyutlamaktan ziyade, küresel güçlerin sistemdeki yerini sağlamlaştırmakta ve Doğu-Batı ayrımını derinleştirmektedir.

## KAYNAKÇA

- Adams, S. (2014, March 28). Libya and the Responsibility to Protect: Results and prospects. *Global Policy Journal*, Retrieved May 10, 2015, from <http://www.globalpolicyjournal.com/blog/28/03/2014/libya-and-responsibility-protect-results-and-prospects>.
- Aijaz, A. (1995). The politics of literary postcoloniality. *Race & Class*, 36(1), 1-20.
- Alvarez, J. E. (2003). Hegemonic international law revisited. *The American Journal of International Law*, 97(4), 873-888.
- Alvarez, J. E. (2010, July 03). *What is to be done?*. Paper presented at the Conference on the Third World Today. Retrieved January 14, 2014, from [http://www.law.nyu.edu/sites/default/files/ECM\\_PRO\\_066870.pdf](http://www.law.nyu.edu/sites/default/files/ECM_PRO_066870.pdf).
- Amin, S. (2006). Whither the United Nations? In A. Bartholomew (Ed.), *Empire's law: The American imperial project and the 'war to remake the world'*, (pp. 340-366). London: Pluto Press.
- Anghie, A. (1999). Finding the peripheries: Sovereignty and colonialism in nineteenth-century international law. *Harvard International Law Journal*, 40(1), 1-71.
- Anghie, A. (2000). What is TWAIL: Comment. *Proceedings of the 94th Annual Meeting of the American Society of International Law (April 5-8, 2000 Washington, DC.)*, 39-40.
- Anghie, A. (2004). *Imperialism, sovereignty and the making of international law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anghie, A. (2006). The evolution of international law: Colonial and postcolonial realities. *Third World Quarterly*, 27(5), 739-753.
- Anghie, A. (2008). TWAIL: Past and future. *International Community Law Review*, 10, 479-481.
- Anghie, A. & Chimni, B. S. (2003). Third World Approaches to International Law and individual responsibility in internal conflicts. *Chinese Journal of International Law*, 2(1), 77-103.
- Anlar Güneş, Ş. (2004). Uluslararası toplumun ortak değerleri sorunu, çevrenin korunması ve jus cogens doktrini. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 59(4), 123-151.
- Annan, K. (1999). Two concepts of sovereignty. *The Economist*, 352. Retrieved November, 4, 2014 from <http://www.economist.com/node/324795>.

- Annan, K. (2000). *We the peoples: The role of the United Nations in the twenty-first century*. Report of the United Nations Secretary-General (Doc.A/542000).
- Aral, B. (2007). Uluslararası hukukun babası ve bir klasik olarak Grotius. H. Özkan, N. Ardiç & A. Arlı (der.), *Medeniyet ve Klasik içinde* (s. 339-415). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Aral, B. (2013, Eylül). *Birleşmiş Milletler ve uluslararası eşitsizlik* (No. 72). Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Arab League (2011, March 12). *The implications of the current events in Libya and the Arab position* (Res. No.: 7360). Retrieved March 12, 2015, from [http://www.lcil.cam.ac.uk/sites/default/files/LCIL/documents/arabspring/libya/Libya\\_19\\_Outcome\\_League\\_of\\_Arab\\_States\\_Meeting.pdf](http://www.lcil.cam.ac.uk/sites/default/files/LCIL/documents/arabspring/libya/Libya_19_Outcome_League_of_Arab_States_Meeting.pdf).
- Arendt, H. (2012). *Şiddet üzerine (Seçme eserler 6)* (B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal baskı, 1970).
- Arsava, A. F. (2011). Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 101-124.
- Arsava, A. F. (2013). Libya örneğinde insan haklarının korunması için yapılan askeri müdahale. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 12, 81-97.
- Avezov, X. (2013). 'Responsibility while Protecting': Are we asking the wrong questions?. *SIPRI Essay*. Retrieved June 10, 2015, from [http://www.sipri.org/media/newsletter/essay/Avezov\\_Jan13](http://www.sipri.org/media/newsletter/essay/Avezov_Jan13).
- Ayhan, V. (2011). Mısır devriminin ayak sesleri. *Ortadoğu Analiz*, 3(26), 15-26.
- Ayoob, M. (2004). Third World perspectives on humanitarian intervention and international administration. *Global Governance*, 10, 99-118.
- Bachand, R. (2010). Critical approaches and the Third World: Towards a global and radical critique of international law. *McGill Law School Working Paper*. Retrieved January 14, 2014, from <https://www.mcgill.ca/files/legal-theory-workshop/Bachand-3rd-world-critical-approaches.pdf>.
- Badaru, O. A. (2008). Examining the utility of Third World Approaches to International Law for international human rights law. *International Community Law Review*, 10, 379-387.
- Banarje, D. (2013, November). Responsibility to Protect: China's version. *Institute of Peace and Conflict Studies*. Retrieved 20 May, 2015, from <http://www.ipcs.org/article/china/responsibility-to-protect-chinas-version-4176.html>.

- Barreto, J. M. (2013). Introduction: Decolonial strategies and dialogue in the human rights field. In J. M. Barreto (Ed.), *Human rights from a Third World perspective: critique, history and international law* (pp. 1-43). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Barry, P. (1995). *Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory*. Manchester: Manchester University Press.
- Bedjaoui, M. (1979). *Towards a new international economic order*. New York: Holmes & Meier Publishers.
- Bellamy, A. J. (2005). Responsibility to Protect or trojan horse? The crisis in Darfur and Humanitarian Intervention after Iraq. *Ethics & International Affair*, 19(2), 31-54.
- Bellamy, A. J. (2006). Whither the Responsibility to Protect? Humanitarian Intervention and the 2005 world summit. *Ethics & International Affair*, 20(2), 143-169.
- Bellamy, A. J. (2011). Libya and the Responsibility to Protect: The exception and the norm. *Ethics & International Affair*, 25(3), 263-269.
- Bilefsky, D. (2011, March 18). *Military action against Qaddafi is backed by U.N.* The New York Times. Retrieved April 16, 2015 from <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9401E1DF1F3EF93BA25750C0A9679D8B63>.
- Bodur, M. (2005). *Modernity, social movements and democracy: Feminist movements in post-1980 Turkey*. Unpublished Doctoral Dissertation, Carleton University, Ottawa.
- Bozarslan, H. (2012). *Ortadoğu'nun siyasal sosyolojisi: Arap isyanlarından önce ve sonra*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölme, S. M., Ulutaş, U., Özhan, T., Küçükkeleş, M. (2011, Aralık). *İsyen, müdahale ve sonrası: Libya'da dönüşümün sancıları* (No.5). Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Brenfors, M. & Petersen, M. M. (2000). The legality of Humanitarian Intervention-a defence. *Nordic Journal of International Law*, 69, 449-499.
- British Broadcasting Corporation (BBC). (2011, February 16). *Libya protests: Second city Benghazi hit by violence*. Retrieved March 29, 2015 from <http://www.bbc.com/news/world-africa-12477275>.
- British Broadcasting Corporation (BBC). (2011, April 15). *Libya letter by Obama, Cameron and Sarkozy: Full text*. Retrieved May 15, 2015 from <http://www.bbc.com/news/world-africa-13090646>.

- Brydon, D. (2006). Is there a politics of postcoloniality?. *Postcolonial Text*, 2(1). Retrieved May 20, 2015, from <http://postcolonial.org/index.php/pct/article/view/508/852>.
- Chandler, D. (2010). The paradox of the Responsibility to Protect, [Review of the book *Responsibility to Protect: Ending mass atrocity once and for all & Responsibility to Protect: The global effort to end mass atrocities*]. *Cooperation and Conflict*, 45(1), 128-134.
- Charney, J. I. (1999). Anticipatory Humanitarian Intervention in Kosovo. *The American Journal of International Law*, 93(4), 834-841.
- Charter of the United Nations (1945). Retrieved July 18, 2014, from <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.
- Childs, P & Williams R. J. P. (1997). *An introduction to post-colonial theory*. New York: Routledge.
- Chimni, B. S. (1993). *International law and world order: A critique of contemporary approaches*. Londra: Sage Publications.
- Chimni, B. S. (2006). Third World Approaches to International Law: A manifesto. *International Community Law Review*, 8, 3-27.
- Chimni, B. S. (2011). The world of TWAIL: Introduction to the special issue. *Trade, Law and Development*, 3(1), 14-25.
- Chimni, B. S. (2012). Capitalism, imperialism, and international law in the twenty-first century. *Oregon Review of International Law*, 14(1), 17-45.
- Cobbah, J. A. M. (1987). African values and the human rights debate: An African perspective. *Human Rights Quarterly*, 9(3), 309-331.
- Cosnard, M. (2007). Egemen eşitlik: "Wimbledon yoluna devam ediyor". M. Byers & G. Nolte (Eds.), *ABD hegemonyası ve uluslararası hukukun temelleri* içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Cox, R. (1986). Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. In R.O. Keohane (Ed.), *Neorealism and its critics* (pp. 204-254). New York: Colombia University Press.
- Çağırın, M. E. (2011a, Mart). Birleşmiş Milletler zorlama tedbirleri ve Libya. *Ortadoğu Analiz*, 3(27), 15-20.
- Çağırın, M. E. (2011b, Nisan). Güvenlik Konseyinin Libya'ya askeri müdahale kararı. *Ortadoğu Analiz*, 3(28), 42-48.
- Çelebi, H. & Özdemir, A. M. (2010). Uluslararası hukukta eleştirel yaklaşımlar.

- Uluslararası İlişkiler*, 7(25), 69-90.
- Denk, E. (2001). Uluslararası antlaşmalar hukukunda jus cogens kurallar. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(2), 43-70.
- Dirlik, A. (2010). *Postkolonyal aura: Küresel kapitalizm çağında üçüncü dünya eleştirisi* (G. Doğduaslan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. (Orijinal baskı, 1997).
- Eagleton, T. (2014). *Marx neden haklıydı?* (O. Köymen, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Eslava, L. & Pahuja, S. (2011). Between resistance and reform: TWAIL and the universality of international law. *Trade, Law and Development*, 3(1), 103-130.
- EUbusiness (2011, March 19). *Qatar, several EU states up for Libya action: Diplomats*. Retrieved April 15, 2015 from <http://www.eubusiness.com/news-eu/libya-unrest-summit.95v/>.
- Evans, G. (2014). BM Güvenlik Konseyi'nin itibar sınavı. *Al Jazeera Türk*. Retrieved June 10, 2015, from <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bm-guvenlik-konseynin-itibar-sinavi>.
- Fanon, F. (2007). *Yeryüzünün lanetlileri* (Ş. Süer, Çev.). İstanbul: Versus. (Orijinal baskı, 1961).
- Fidler, D. P. (2003). Revolt against or from within the West? TWAIL, the developing world, and the future direction of international law. *Chinese Journal of International Law*, 31, 29-75.
- Gathii, J. T. (1998). International law and eurocentricity. *European Journal of International Law*, 9(1), 184-211.
- Gathii, J. T. (2000). Rejoinder: Twailing international law. *Michigan Law Review*, 98(6), 2066-2071.
- Gathii, J. T. (2011). TWAIL: A brief history of its origins, its decentralized network, and a tentative bibliography. *Trade Law and Development*, 3(1), 27-48.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Göle, N. (2011). *Melez desenler: İslam ve modernlik üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güneysu, G. (2013, Temmuz). Orantılılık ilkesi ve uluslararası insancıl hukuk. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 14, 451-465.
- Halatçı Ulusoy, Ü. (2013, Temmuz). Uluslararası hukuk açısından Libya ve Suriye örneğinde Koruma Sorumluluğu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 14, 269-297.
- Handelman, H. (2004). *Üçüncü Dünyanın meydan okuyan ilerleyişi* (K. Kaya & S. Yıldız, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Hardt, M. & Negri, A. (2002). *İmparatorluk* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Haskell, J. D. (2014). TRAIL-ing TWAIL: Arguments and blind spots in Third World Approaches to International Law. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 27(2), 1-32.
- Hasler, S. (2012). *Explaining Humanitarian Intervention in Libya and non-intervention in Syria*. Unpublished master's thesis. Naval Postgraduate Scholl, Monterey, California.
- Held, D. & McGrew, A. (2008). Giriş: Büyük küreselleşme tartışması. Held, D. & McGrew, A. (der.), *Küresel dönüşümler içinde* (A. S. Mercan & E. Sarıot, Çev.) (s. 7-69). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Herron, J. (2012). Responsibility to Protect: Moral triumph or gateway to allowing powerful states to invade weaker states in violations of the U.N. Charter?. *Temple International & Comparative Law Journal*, 26(2), 367-389.
- Heywood, A. (2013). *Küresel siyaset* (N. Uslu & H. Özdemir, Çev.). Ankara: Adres Yayınları. (Orijinal baskı, 2011).
- Hobbes, T. (2012). *Leviathan* (S. Lim Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orjinal Baskı: 1651).
- Hoffman, S. (2008). Küreselleşmelerin çarpışması. Held, D. & McGrew, A. (der.), *Küresel dönüşümler içinde* (M. C. Çelebi, Çev.) (s. 133-139).
- Human Rights Watch (2011a, February 20). *Libya: Governments should demand end to unlawful killings: Death toll up to at least 233 over four days*. Retrieved March 29, 2015, from <http://www.hrw.org/news/2011/02/20/libya-governments-should-demand-end-unlawful-killings>.
- Human Rights Watch (2011b, March 17). *Libya: Benghazi civilians face grave risk*. Retrieved April 16, 2015, from <http://www.hrw.org/news/2011/03/17/libya-benghazi-civilians-face-grave-risk>.
- Hurd, I. (2011). Is Humanitarian Intervention legal? The rule of law in an incoherent world. *Ethics & International Affairs*, 25(3), 293-313.
- Ignatius, D. (2005). The Responsibility to Protect - a Third World perspective. *EmbassyNews*. Retrieved May 30, 2015, from <http://www.embassynews.ca/columns/2005/08/24/the-responsibility-to-protect---a-third-world-perspective/31116>.
- International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS) (2001). *The*

- Responsibility to Protect*. Ottawa: International Development Research Centre.
- International Criminal Court (n.d.). *The ICC at a glance*. Retrieved March 10, 2015 from <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/PIDS/publications/ICCAAtAGlanceEng.pdf>.
- İlter, T. (2006). Modernizm, postmodernizm, postkolonyalizm: Ben-öteki ilişkileri ve etnosantrizm. *Küresel İletişim Dergisi*, 1, 1-14.
- James, S. (2011, April 12). *Scandinavian and other “neutral” states support assault on Libya*. Retrieved April 15, 2015 from <https://www.wsws.org/en/articles/2011/04/scan-a12.html>.
- Jefferess, D., McGonegal, J. & Milz, S. (2006). Introduction: The politics of postcoloniality. *Postcolonial Text*, 2(1). Retrieved May 20, 2015, from <http://postcolonial.org/index.php/pct/article/view/448/842>.
- Keohane, R. O. & Nye J. S. (1999). Realism and complex interdependence. In P. Viotti & M. Kauppi (Eds.), *International relations theory: Realism, pluralism, globalism, and beyond* (3<sup>rd</sup> ed.) (pp. 307-318). Boston: Allyn & Bacon.
- Keohane, R. O. & Martin L. L. (1995). The promise of institutionalist theory. *International Security*, 20(1), 39-51.
- Keskin, F. (2006-2007). İnsancıl müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak sonrası durum. *Uluslararası İlişkiler*, 3(12), 49-70.
- Kingsbury, B. (1998). Sovereignty and inequality. *European Journal of International Law*, 9, 599-625.
- Knox, R. (2013). Civilizing interventions? Race, war and international law. *Cambridge Review of International Affairs*, 26(1), 111-132.
- Köchler, H. (2011, March 26). All necessary means: United Nations vs. Libyan Arab Jamahiriya: Humanitarian Intervention or colonial war. *International Progress Organization*. Retrieved March 29, 2015 from <http://www.i-p-o.org/IPO-nr-UN-Libya-28Mar.htm>.
- Kuperman, A. J. (2013). A model Humanitarian Intervention? Reassessing NATO's Libya campaign. *International Security*, 38(1), 105-136.
- Kuperman, A. J. (2015). Obama's Libya debacle: How a well-meaning intervention ended in failure. *Foreign Affairs*, 94(2). Retrieved April 16, 2015, from <http://www.foreignaffairs.com/articles/143044/alan-j-kuperman/obamas-libya-debacle>.
- Kurşun, G. (2011). *101 soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi*. Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği.

- Lenin, V. İ. (2003). *Emperyalizm kapitalizmin en yüksek aşaması* (C. Süreyya, Çev.). Eriş Yayınları. (Orijinal baskı, 1917).
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm postkolonyalizm* (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lubura-Winchester, B. & Jones, R. (2013). The geopolitics of Humanitarian Intervention: The Responsibility to Protect in Libya. *The Arab World Geographer*, 16(3), 245-266.
- MacFarlane, S. N. & Thielking, C. J. & Weiss, T. G. (2004). The Responsibility To Protect: Is anyone interested in Humanitarian Intervention?. *Third World Quarterly*, 25(5), 977-992.
- Mearsheimer, J. J. (1994/95). The false promise of international institutions. *International Security*, 19(3), 5-49.
- Mearsheimer, J. J. (1995). A realist reply. *International Security*, 20(1), 82-93.
- Mieville, C. (2005). *Between equal rights: A Marxist theory of international law*. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Mignolo, W. D. (2013). Who speaks for the “human” in human rights?. In J. M. Barreto (Ed.), *Human rights from a Third World perspective: Critique, history and international law*, (pp. 7-23). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Milne, S. (2011a, March 23). There's nothing moral about NATO's intervention in Libya. *The Guardian*. Retrieved April 15, 2015 from <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/mar/23/nothing-moral-nato-intervention-libya>.
- Milne, S. (2011b, October 26). If the Libyan war was about saving lives, It was a catastrophic failure. *The Guardian*. Retrieved April 16, 2015 from <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/oct/26/libya-war-saving-lives-catastrophic-failure>.
- Muni, S. D. (1979). The Third World: Concept and controversy. *Third World Quarterly*, 1(3), 119-128.
- Mutua, M. (2000). What is TWAIL? *Proceedings of the 94th Annual Meeting of the American Society of International Law (April 5-8, 2000 Washington, DC.)*, 31-38.
- Mutua, M. (2001). Savages, victims, and saviours: The metaphor of human rights. *Harvard International Law Journal*, 42(1), 201-245.
- Mutua, M. (2002). Terrorism and human rights: power, culture, and subordination.

- Buffalo Human Rights Law Review*, 8, 1-13.
- Mutua, M. (2007). Change in the human rights universe. *Harvard Human Rights Journal*, 20, 3-5.
- Natarajan, U. (2007). A Third World Approach to debating the legality of the Iraq war. *International Community Law Review*, 9, 405-426.
- Natarajan, U. (2008). *The 2003 Iraq invasion and the nature of international law: Third World Approaches to the legal debate*. Unpublished doctoral dissertation, Australian National University College of Law, Canberra.
- Natarajan, U. (2012). TWAIL and the environment: The state of nature, the nature of the state, and the Arab Spring. *Oregon Review of International Law*, 14(1), 177-201.
- National Human Rights Commission. (2006). *Annual report 2004-2005*. New Delhi, India. Retrieved April 20, 2015 from <http://nhrc.nic.in/Documents/AR/AR04-05ENG.pdf>.
- NATO. (2012, March 28). *NATO and Libya*. Retrieved April 15, 2015 from [http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics\\_71652.htm](http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_71652.htm).
- Nuruzzaman, M. (2013). The “Responsibility to Protect” doctrine: Revived in Libya buried in Syria. *Insight Turkey*, 15(2), s. 57-66.
- Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve yansımaları. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), s. 8-16.
- Okafor, O. C. (2005). Newness, imperialism, and international legal reform in our time. *Osgoode Hall Now Journal*, 43(1&2), 171-191.
- Okafor, O. C. (2008). Critical Third World Approaches to International Law (TWAIL): Theory, methodology, or both?. *International Community Law Review*, 10, 371-378.
- Overseas Development Institute. (2011, May). Friend or foe? Military intervention in Libya. *HPG Briefing Note*. Retrieved May 20, 2015, from <http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/7119.pdf>.
- Özdemir, A. M. (2011). *Güç buyruk düzen*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özdemir, A. M. (2012). Tarihsel bağlamında emperyalizm. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 1, 93-120.
- Parmar, P. (2008). TWAIL: An epistemological inquiry. *International Community Law Review*, 10, 363-370.
- Pasukanis, E. B. (2002). *Genel hukuk teorisi ve Marksizm*. (O. Karahanoğulları, Çev.).

Birikim Yayınları.

- Pattison, J. (2008). Whose Responsibility to Protect? The duties of Humanitarian Intervention. *Journal of Military Ethics*, 7(4), 262-283.
- Pattison, J. (2011). The ethics of Humanitarian Intervention in Libya. *Ethics & International Affairs*, 25(3), 271-277.
- Pazarcı, H. (2008). *Uluslararası hukuk* (göz.gez.bs.). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Pletsch, C. E. (1981). The three worlds, or the division of social scientific labor, circa 1950-1975. *Comparative Studies in Society and History*, 23(4), 565-590.
- Pommier, B. (2011). The use of force to protect civilians and humanitarian action: the case of Libya and beyond. *International Review of the Red Cross*, 93(884), 1063-1083.
- Rajagopal, B. (2003). *International law from below: Development, social movements and Third World resistance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rajagopal, B. (2006). Counter-hegemonic international law: Rethinking human rights and development as a Third-World strategy. *Third World Quarterly*, 27(5), 767-783.
- Reuters. (2010, December 19). *Witnesses report rioting in Tunisian town*. Retrieved March 06, 2014, from <http://www.reuters.com/article/2010/12/19/ozatp-tunisia-riot-idAFJOE6BI06U20101219>.
- Rieff, D. (2011a, July/August). Saints go marching in. *The National Interest*, 114, 6-15.
- Rieff, D. (2011b, November 7). R2P, R.I.P. *The New York Times*. Retrieved May 20, 2015, from [http://www.nytimes.com/2011/11/08/opinion/r2p-rip.html?\\_r=0](http://www.nytimes.com/2011/11/08/opinion/r2p-rip.html?_r=0).
- Rijke, N. (2014, March). *Intervention in Libya: A crime of aggression?* (Brief 4). International Crimes Database. Retrieved May 30, 2015, from <http://www.internationalcrimesdatabase.org/upload/documents/20140916T170326-ICD%20Brief%204%20-%20Rijke.pdf>.
- Robertson, S. (2005). 'Beseeching dominance': Critical thoughts on the 'Responsibility to Protect' doctrine. *Australian International Law Journal*, 12, 33-55.
- Rogers, S. (2011, October 31). *NATO operations in Libya: Data journalism breaks down which country does what*. *the guardian*. Retrieved April 15, 2015 from <http://www.theguardian.com/news/datablog/2011/may/22/nato-libya-data-journalism-operations-country>.
- Roma Statute of International Criminal Court (1998, July 17). Retrieved March 10,

- 2015, from [http://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome\\_statute\\_english.pdf](http://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf).
- Ryniker, A. (2001). The ICRC's position on "humanitarian intervention". *International Review of the Red Cross*, 83(842), 527-532.
- Said, E. W. (2012). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark anlayışları* (B. Ülner, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal Baskı, 1978).
- Sak, Y. (2015). Uluslararası hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya örneği: Suriye'de yaşanan ya da yaşanacaklar için dersler. *Uluslararası İlişkiler*, 11(44), 121-153.
- Selçok, A. (2013). *İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna geçiş ve Libya'ya düzenlenen Birleşik Koruyucu Harekatın değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Siddique, H. (2011, March 18). Libya calls ceasefire in response to UN resolution. *The Guardian*. Retrieved May 10, 2015, from <http://www.theguardian.com/world/2011/mar/18/libya-ceasefire-response-un-resolution>.
- Sohn, L. B. (1982). The new international law: Protection of the rights of individuals rather than states. *American University Law Review*, 32(1), 1-64.
- Solarz, M. W. (2012). 'Third World': The 60th anniversary of a concept that changed history. *Third World Quarterly*, 33(9), 1561-1573.
- Spierman, O. (2008). Twentieth century internationalism in law. *The European Journal of International Law*, 18(5), 785-814.
- Spivak, G. C. (2009). Madun konuşabilir mi? D. Hattatoğlu & G. Ertuğrul (Eds. & Çevirmen), *Methodos: Kuram ve Yöntem Kenarından* içinde (s. 53-114), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Stuenkel, O. (2012, November). What does China think about R2P?. *Post-Western World*. Retrieved 20 May, 2015, from <http://www.postwesternworld.com/2012/11/30/what-does-china-think-about-r2p/>.
- Şahin, M. (2011, Şubat). Tunus olayları, Ortadoğu ve Türkiye deneyimi. *Ortadoğu Analiz*, 3(26), 8-14.
- Tannam, E. (2011, March). The Responsibility to Protect: Normative strength and empirical weakness?. *Ethnopolitics*, 10(1), 133-135.
- Tanrıverdi, N. (2011, Şubat). Tunus'ta halk ayaklanması: Nedenleri ve etkileri. *Ortadoğu Analiz*, 3(26), 27-33.
- Tesón, F. R. (2003). The liberal case for Humanitarian Intervention. In J. L. Holzgrefe

- & R. O. Keohane (Eds.), *Humanitarian Intervention: Ethical, legal, and political dilemmas* (pp. 93-129). New York: Cambridge University Press.
- Thakur, R. (2011). Has R2P worked in Libya. *The Canberra Times*. Retrieved 20 May, 2015, from <http://www.canberratimes.com.au/federal-politics/editorial/has-r2p-worked-in-libya-20110918-1wqqb.html>.
- The Independent International Commission on Kosovo. (2000). *The Kosovo report: Conflict, international response, lessons learned*. Oxford: Oxford University Press.
- The Tripoli Post. (2010, October 24). Libya, France sign 'Declaration of Intent'. Retrieved May 15, 2015, from <http://www.tripolipost.com/articledetail.asp?c=1&i=5033>.
- Uğurlu, G. (2012). *Uluslararası Hukuka Üçüncü Dünya Yaklaşımları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- United Nations General Assembly (2009, January 12). *Implementing the Responsibility to Protect*. Retrieved April 15, 2015 from <http://responsibilitytoprotect.org/implementing%20the%20rtop.pdf>.
- United Nations General Assembly (2005, October 24). *2005 world summit outcome*. Retrieved May 10, 2015, from <http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf>.
- United Nations General Assembly (1974, December 14). *Definition of aggression*. Retrieved May 20, 2015, from <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/023B908017CFB94385256EF4006EBB2A>.
- United Nations Security Council (2011a, February 22). *Security Council press statement on Libya*. Retrieved March 10, 2015 from <http://un.org/press/en/2011/sc10180.doc.htm>.
- United Nations Security Council (2011b, February 26). *Resolution 1970 (S/RES/1970)*. Retrieved March 10, 2015 from <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/081A9013-B03D-4859-9D61-5D0B0F2F5EFA/0/1970Eng.pdf>.
- United Nations Security Council (2011c, March 17). *Resolution 1973 (S/RES/1973)*. Retrieved October 27, 2014 from [www.un.org/en/ga/search/view\\_doc.asp?symbol=S/RES/1973\(2011\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1973(2011)).
- United Nations Security Council (2011d, March 17). *The situation in Libya (S/PV.6498)*. Retrieved March 16, 2015 from

- [http://www.un.org/en/ga/search/view\\_doc.asp?symbol=S/PV.6498](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6498).
- Uppsala Conflict Data Program (2011). *Arabian Spring 2010-2011*. Uppsala: Uppsala University. Retrieved March 06, 2015, from <http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/info/Background%20narrative%20arabian%20spring.pdf>.
- U.S. Energy Information Administration (2014, November 25). *Country analysis brief: Libya*. Retrieved March 09, 2015, from <http://eia.doe.gov/countries/analysisbriefs/Libya/libya.pdf>.
- Uzun, E. & Uzun, E. (2009). Uluslararası hukukun temelleri ve Francisco De Vitoria. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5(18), s. 39-60.
- Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969). [http://www.unicankara.org.tr/doc\\_pdf/Viyana\\_69.pdf](http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf). Erişim tarihi: 29.05.2015.
- Wallerstein, I. (2009). Kalkınmacılık ve küreselleşmeden sonrası ne?. K. Bülbül (der.), *Küreselleşme: Temel metinler içinde* (s. 109-128). Ankara: Orion Kitabevi.
- Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel kapitalizm* (N. Alpay, Çev.). İstanbul: Metin Yayıncılık.
- Walt, V. (2012, March 18). Why Syria won't get the Libya treatment from the West. *Time*. Retrieved April 15, 2015, from <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2109372,00.html>.
- Waltz, S. (2001). Universalizing human rights: The role of small states in the construction of the Universal Declaration of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 23(1), 44-72.
- Walzer, M. (2010). *Haklı savaş haksız savaş: Tarihten örneklerle desteklenmiş ahlaki bir tez* (M. Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Williams, I. (2002). Writing the wrongs of past interventions: A review of the international committee on intervention and state sovereignty. *The International Journal of Human Rights*, 6(3), 103-113.
- Wilson, W. (2006). The fourteen points. In P. Williams, D. Goldstein, & J. Shafritz, (Eds.), *Classic readings and contemporary debates in international relations* (3rd ed.), (pp. 33-36). Thomson Wadsworth.
- Wipman, D. (2001). Kosovo and the limits of international law. *Fordham International Law Journal*, 25(1), 129-150.
- Wolf-Phillips, L. (1979). Why Third World?. *Third World Quarterly*, 1(1), 105-115.
- Worsley, P. (1979). How many worlds? *Third World Quarterly*, 1(2), 100-108.

## ÖZGEÇMİŞ

### KİŞİSEL BİLGİLER

Adı – Soyadı : Tuğçe KELLEÇİ  
 Doğum Tarihi : 13.03.1989  
 Doğum Yeri : ADANA  
 E-Posta Adresi : tugce\_kelleci@hotmail.com

### EĞİTİM DURUMU

**2012-2015** : Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü  
 Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı  
**2006-2011** : Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi  
 Uluslararası İlişkiler (İngilizce)  
**2003-2006** : Adana Ticaret Borsası Lisesi

### İŞ DENEYİMİ

Araştırma Görevlisi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari  
 Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü –  
 29.01.2014 – 30.04.2014  
 Araştırma Görevlisi : Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi  
 Uluslararası İlişkiler Bölümü – 08.05.2014-...

### YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce – YDS 81.25 (2015 İlkbahar)